

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskernes Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her:

<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

AARBØGER

UDGIVNE AF HISTORISK SAMFUND
FOR AARHUS STIFT

XII

1919

AARHUS

DE FORENEDE BOGTRYKKERIER

MCMXIX

Ni have endnu store Hull i vore Historier / som maa stoppes; Os fattes Provinciers og Stæders Beskrivelser / os fattes Græske og Latinske Autorum og Poeters Oversættelser / og adskillige andre fornødne Ting. Hvis Skrifter af den Natur komme for Lyset / vilde jeg glæde mig derved.

Det var og at ønske / at enhver med sin fødebye vilde gjøre det samme / som jeg haver gjort med den Stad Bergen.

Og / hvis de endelig ville arbejde paa Originaler, da kunde vel hittes paa andre nyttige og beqvemme Materier, hvorudi enhver Patriot vilde søge at gaa dem tilhaande / som man seer at skee ved det danske Magazin, som er et priisværdigt foretagende / og som kand blive til større Nytte end man troer; thi / endskønt eet og andet Stykke derudi findes / som ikke synes at kunde interessere Læseren / saa dog / eftersom det er en Samling af tilforladelige Originaler, hvoraf man kand betiene sig til at corrigere adskillige Feyl / som have indsnegat sig udi vore Historier / saa kand og bør Verket i den Henseende recommenderes. Det er til slikt og andet Arbejde fornuftige Patrioter ønsker at vore Stribenter ville bruge deres Penne.

LUDVIG HOLBERG.

Uf Fortalen til „Adskillige Heltinders Og Naanfundige
Dammers Sammenlignede Historier“. Kbbun. 1745.

LOVE

for

Historisk Samfund

for Aarhus Stift.

Ændrede paa Generalforsamlingen den 3. Maj 1919.

§ 1.

Samfundets Formaal er at vække og værne Sansen for Stiftets historiske Minder og at samle Oplysninger om den stedlige Befolknings Liv og Færd i tidligere Tider.

§ 2.

Formaalet søges naaet ved:

1. at udgive et Tidsskrift i tvangfri Hefter, mindst ét hvert Aar,
2. at lade afholde Foredragsmøder eller aarlige Udflugter under sagkyndig Ledelse til historisk kendte Steder i Stiftet og
3. at lade beskrive, tegne eller fotografere Bygninger, Monumenter, Redskaber osv., navnlig saadanne, som er udsatte for Ødelæggelse eller Tilintetgørelse. Afbildninger m. m. opbevares i de stedlige Museer, Arkiver eller Biblioteker.

§ 3.

Optagelse i Samfundet sker ved Henvendelse til et af Bestyrelsens Medlemmer. Aarsbidraget er 3 Kr. Herfor modtager Medlemmerne Tidsskriftet frit. Udmeldelse maa ske inden Aarets Udgang.

Regnskabsaaret er Kalenderaaret.

§ 4.

Bestyrelsen bestaar af 30 Medlemmer, der vælges paa den aarlige Generalforsamling, saaledes, at alle 30 første Gang vælges den 19. September 1908 og senere skiftevis 15 og 15, første Gang efter Lodtrækning. Af Bestyrelsens Medlemmer skal 10. à 12 have Bolig i Købstæderne, Resten paa Landet. Valget foregaar for hver af de her nævnte to Grupper for sig efter Forholdstal efter v. D'Hondts Valgmaade, naar der fremkommer flere Forslag til Kandidatlistes.

Bestyrelsen vælger selv sin Formand, sin Kasserer og sin Sekretær. Endvidere vælger den et Forretningsudvalg paa 7 Medlemmer, hvilket den overdrager Udførelsen af sine Beslutninger, naar ikke denne overdrages et enkelt Medlem eller et særligt Udvalg.

§ 5.

Hvert Aar i Maj eller Juni afholdes en Generalforsamling, hvortil indvarsles ved Brevkort til ethvert Medlem senest 14 Dage før Generalforsamlingen. Paa denne gives Beretning om Virksomheden, det reviderede Regnskab fremlægges, og der vælges Bestyrelsesmedlemmer og en Revisor.

Forslag, der ønskes behandlede paa Generalforsamlingen, indgives til Bestyrelsen mindst 7 Dage forinden. Sager paa Generalforsamlingen afgøres ved simpel Stemmefflerhed.

Ekstraordinær Generalforsamling kan indkaldes med 8 Dages Narsel, naar Forretningsudvalget har Grund dertil, og skal indkaldes, naar mindst 25 Medlemmer stiller skriftligt Forlangende derom.

NB. Ifølge den af Generalforsamlingen vedtagne Ændring af § 2 er Aarsbidraget 3 Kr. i Stedet for 2 Kr.

AARHUS STIFTS
AARBØGER
XII

AARBØGER

UDGIVNE AF HISTORISK SAMFUND
FOR AARHUS STIFT

XII

1919

AARHUS

DE FORENEDE BOGTRYKKERIER

MCMXIX

REDAKTIONSUDVALG:

Ejler Haugsted, Bibliotekar, Formand.

I. Henningsen, Forstander for den jydsk Handelshøjskole.

V. J. von Holstein Rathlou, Underbibliotekar, Dr. phil.

Det Skanderborgske rytterdistrikt.

Af S. NYGÅRD.

Til bægge sider af det vanddrag, der strækker sig i retning fra sydøst til nordvest fra Hjelmslevs herreds sydligste spids til Vrads herreds nordligste og paa kortene navnlig fremhæves ved Skanderborg sø, Mossø, Julsø og Silkeborg Langsø, bredte sig gennem halvdelen af det 18. århundrede det såkaldte Skanderborgske rytterdistrikt, et godskompleks paa henved 6000 tdr. hartkorn, der udgjorde en særlig jurisdiktion, kæmpestor i udstrækning i forhold til de fleste øvrige, og havde sin særlige amtsforvalter, eller — som han her kaldtes — regimentskriver.

Skanderborg rytterdistrikt var som bekendt ikke noget enestående fænomen, tvertimod! Der var i Danmark ikke mindre end 12 rytterdistrikter af lignende omfang, nemlig 6 på Sælland, 2 på Låland-Falster, 1 på Fyn og 3 i Jylland, hvor der foruden det Skanderborgske var ét, som var opkaldt efter Koldinghus, og ét, som havde navn efter Dronningborg ved Randers. Alle rytterdistrikternes formål var at skaffe underhold til ryttere, altså til den del af den stående hær, som tjente til hest; af hvert distrikt skulde et regiment underholdes.

Kongernes omsorg for at danne en national hær havde i tidernes løb ført til mer eller mindre heldige forsøg på at løse det vanskelige problem, men fra Christian den femtes første regeringstid var man efter

udenlandsk mønster kommet ind på at bruge det bevarede krongods til rytterhold. Tanken var, at kronens fæstere, der havde gårde på c. 8 tdr. hartkorn, enten selv skulde »ride for gården« eller »holde en dygtig karl med tilhørende hest og mundering«. I tidligere tid vilde der have været krongods nok at tage af, men efter de svære udlæg af krongods til rigets kreditorer, der havde fundet sted i Frederik den tredjes tid, var forholdene meget forandrede. Mens endnu 1670 en del gods i Østjylland var i kronens eje, skønt Bygholm, Århusgård (Marselisborg), Kalø og Dronningborg var blevet udlagt allerede 1661, Silkeborg 1664 osv., var næsten alt godset i det nordlige og vestlige Jylland vandret ud af kronens eje. Men overalt blev noget strøgods tilbage, og hist og her tilfaldt noget gods kronen ved mageskifter eller som øde og forladt. Det øde gods var jo en af samfundets kræftskader netop ved den tid.

Da der nu 1670 skulde skaffes jydsk gods til rytterhold, måtte man først gribe til, hvad der endnu var i behold mere samlet, navnlig godset ved Koldinghus og Skanderborg, men dernæst måtte man tage til takke med, hvad der tilbød sig, spredt i syd og nord, i øst og vest. Der blev gentagne gange oplaget jordebøger over det til de enkelte regimenter udlagte ryttergods, der altså på den tid ikke var samlet i distrikter; kaster man et blik i disse, vil man forbausnes over, at f. eks. jordebogen af 1696 over oberst Adam Ehrenreich von Prehns regiments gods viser dette liggende i 9 forskellige amter, fra Skanderborg til Ålborghus, fra Kalø til Lundenæs amt, og i ikke mindre end 31 herreder for ikke at tale om antallet af sogne; i mange herreder havde det kun nogle ganske få gårde, og godset var i en så ussel forfatning, at dets næsten

4800 tdr. hartkorn, der skulde have været nok til underhold af omtrent 600 ryttere, kun regnedes for godt 3500 tdr. og kun skulde underholde 6 kompagnier à 67 mand; da hver »portion« var på 8 td. htk., og da der ved hvert kompagni var en reserveportion, foruden at regimentsstaben havde 5 portioner, medgik ialt hertil 6 gange 68 plus 5 eller 413 portioner á 8 td. htk., hvilket bliver 3304 tdr. htk.; det overskydende skulde svare sine afgifter til regimentskassen. Af dette regiments gods lå efter en flygtig optælling mellem 11 og 1200 tdr. htk. i Skanderborg amt.

Meget nærmere forbundet med nævnte amt var dog oberst Jørgen Rantzaus regiment. Til det var der udlagt 4289 tdr. htk., foruden nogen skovskyld, men det regnedes kun for 3412 tdr., der fordelte sig således, at de 2978 tdr. lå i Skanderborg amt (Vor, Tyrsting, Hjelmslev og Gern herreder), resten i fem tilstødende amter. Godset er iøvrigt ganske som ved Prehns regiment delt i 418 portioner à 8 tdr. htk. foruden noget overskydende.

Det hele arrangement var ligesom så meget på den tid yderst upraktisk og voldte mange kvaler. På den store nordiske krigs tid gik det i skuddermudder, som naturligt var, men selve tanken, at bruge krongodset til underholdning af rytteriet, levede foreløbig fort, og, da krigen ebbede ud, blev det besluttet, at der nu skulde bringes rigtig skik på det hele. Godset skulde samles og afrundes i store distrikter, og det hele bringes på en fast fod. For at få det fornødne gods til de 12 ovennævnte distrikter skulde den genkøbsret, der var reserveret ved en del af krongodsets afhændelse, benyttes, hvor der var grund til det, og privat gods, der lå belejligt, skulde indkøbes. Hvert distrikt skulde være på 704 »portioner« à 8 tdr. htk.,

og der nedsattes 1717 en række kommissioner for at bringe den hele meget indviklede sag i orden. For Jyllands vedkommende overdroses det til tre indsigtfulde og handledygtige mænd, der tidligere havde været brugte af regeringen til lignende forretninger, nemlig stiftamtmand i Ålborg baron Rudolph Gersdorff, etatsråd Ole Krabbe til Bjerre og flere andre gårde, samt amtmanden over Dronningborg, Silkeborg og Mariager amter Jens Jørgensen Seerup til Hald, senere justitsråd og etatsråd, der vistnok var den egentlige sjæl i det hele foretagende. Disse tre, af hvilke dog Gersdorff et par år efter trak sig tilbage, da han var blevet overhofmester hos dronning Louise, fik nu nok at tage vare, da de ikke blot skulde undersøge, hvilket gods, der skulde relueres (købes tilbage) for at indlemmes i rytterdistrikterne, men også forhandle med alle indehavere af relutionsgods i Jylland om, hvad de vilde betale for at få kongens relutionsret hævet, holde auktion over kongeligt gods, der ikke lå belejligt for rytterdistrikterne, indlede forhandlinger om køb af privat gods, som der kunde være grund til at erhverve, syne og inddele alt det gods, der skulde indgå i distrikterne osv. Intet under, at det varede en længere årrække, inden de kom tilende med alle deres forretninger, men da havde de også skaffet mange penge i kongens kasse og fuldført deres hverv til alles tilfredshed.

Det Skanderborgske rytterdistrikts jordebog er underskrevet af Krabbe og Seerup i Skanderborg d. 24. september 1726. Den er ligesom de andre udfærdiget i 3 eksemplarer, ét bestemt til de militære myndigheder, ét til rentekammeret og ét til brug for regimentsskriveren. Det er ikke nogen ganske almindelig jordebog, men en stor protokol, der imponerer alene ved

sin størrelse, idet den er 22 tommer høj, 17½ tomme bred og 3½ tomme tyk. Dens vægt er 26 pund. Det mægtige læderbind bærer på ryggen indskriften: »Det Skanderborgs Districts Krigs Jordebog« og på siden — forsiden og bagsiden er ens — Frederik den fjærdes slyngede navnetræk i guld med krone over i hånds størrelse. I hvert af de fire hjørner såvel forpå som bagpå findes et lignende navnetræk i lille format. Løser man, efter at have glædet sig over protokollens prægtige bind og kraftige guldsnit, de fire brede, blaa silkebaand, hvormed den er sammenbundet, viser sig det meget smagfuldt kaligraferede titelblad, hvorpaa der staar med kraftig skrift:

Krigs
og
Portions
Jorde Bog
over det
Skanderborgske
Districts Ryttergods
Fra 1ste October
Anno 1718.

Fjærde og sjette linje er tegnede med rødt, de øvrige med sort, og for at pynte paa de sirlige store bogstaver er K, J, B og S indhyllede i et væld af snirkler og sving, og yderligere er bogstaverne i 3., 4. og 6. linje sirede med guld, de i fjærde tillige med sort tegning paa den røde grund. Der er virkelig intet sparet for at gøre det hele festligt, og øjet hviler med velbehag på dette skriftlige efterladenskab fra en tid, da så mangan øvet skriver kunde lave små mesterværker med sin smidige gåsefjer.

Protokollens følgende 630 sider er naturligvis ikke behandlede med samme omhu som titelbladet, men de er dog skrevet med en overordentlig smuk og fast hånd. De fleste sider er iøvrigt trykte skemaer, hvor skriveren har tilføjet navne, tal og oplysninger af forskellig art. Efter nogle bemærkninger på første side om de almindelige regler, hvorefter jordebogen er udarbejdet, følger den egentlige jordebog, der omfatter 604 sider. Endelig sluttes af med adskillige beregninger, oversigter, rekapitulationer, stedregister osv.

Det gods, hvoraf det Skanderborgske rytterdistrikt var sammensat, udgjorde ikke en kompakt masse, men lå ikke desmindre i det hele taget godt samlet. Det omfattede gårde og huse i alle Hjlemslev herreds sogne, i alle Framlev herreds undtagen Borum, alle Gern herreds undtagen Hammel og Voldby, hvor grevskabet Frisenborg lagde beslag på, hvad der fandtes, samt i alle Tyrsting herreds sogne undtagen Tyrsting; endvidere i alle de sogne af Vor herred, der danner dets nordøstlige halvdel (Yding, Tåning, Hylke, Ved-slet, Ørridslev, Katstrup og Ovsted) og endelig i Tem sogn i Vrads herred. Tager man kortet for sig, vil man se, at alle disse sogne ligger godt samlede, men navnlig i distriktets yderkanter var der en del, som kun havde afgivet et mindre antal ejendomme til distriktet, mens de øvrige navnlig lå under de nærliggende hovedgårde.

Det var i sandhed en historisk jordbund, der dannede kærnen i dette rytterdistrikt. Langt mod øst lå det gamle kongeslot, der havde givet rytterdistriktet navn, et slot, hvortil sagn og overlevering har henlagt mange minderige begivenheder. Herfra skal Valdemar Sejr have begivet sig på sit hurtige ridt til Ribe, da dronning Dagmar lå for døden, her skal marsk Stig

have undsagt Erik Glipping, og udfor Skanderborg faldt grev Gerts banemand. Sagnet vil også vide, at Christian den fjærde i sin ungdom tumlede sig her på søen, og historien ved at berette, at Frederik den fjærdes bryllup med Anna Sofie Reventlow fandt sted på det gamle slot, hvis saga da stundede mod sin ende.

I distriktets vestlige udkant lå det gamle bispeslot Silkeborg, og omtrent midtvejs mellem de to lå Ry, det sted, hvor adel og gejstlighed 1534 samledes for at kåre Christian den tredje til Danmarks konge. Dette valg gav den katolske kirke her i landet dødsstødet; det var dødsklokken, der ringede for egnens mange klostre, af hvilke dog adskillige ved den tid allerede forlængst havde ophørt at eksistere. Det berømteste af alle disse klostre var Øm, cara insula, cistercienserabbediet mellem Mossø og Gudensø, senere en kort tid et kongeslot under navnet Emborg. Iøvrigt har der syd for søerne ligget tre klostre, de to nonneklostre Ring og Vissing samt Vor kloster, der husede benediktinere, til hvilken orden ogsaa de to nonneklostre skal have hørt. Nordligere i distriktet havde der ogsaa i fortiden været flere klostre, for augustinere i Tvilum, en kort tid i Sminge for cisterciensere, der senere i nogle få år slog sig ned i det forladte benediktinerkloster i Venge for endelig at havne i Øm.

Næsten alle disse klostres gods var kommet i kronens eje og meget af det var efterhånden blevet lagt ind under Skanderborg slot; derfra udlagdes det så senere sammen med slottet til underhold for ryttere for endelig ved rytterdistriktets ophævelse at gå over i privat eje.

Af den omtalte store »krigs- og portionsjordebog« kan vi til punkt og prikke få rede på, hvilket gods det Skanderborgske distrikt fra 1718 kom til at om-

fatte. I hvilke sogne og herreder, det fordelte sig, er forhen meddelt; her skal nu anføres tal; tal er tørre, men de er oplysende og talende.

Hovedmassen af distriktets gods var det gamle ryttergods, der opgives til 4078 tdr. hartkorn; dette stemmer godt med, at oberst Prehns og oberst Rantzaus regimenter tilsammen 1696 havde over 4000 tdr. htk. beliggende i Skanderborg amt. Hertil kom noget nyt ryttergods paa 525 tdr. htk., der var indkøbt fra forskellige, og en del relueret — tilbagekøbt — gods, hvoraf 579 tdr. htk. var tillagte distriktet. Men foruden alt dette havde man for at få det fornødne kvantum af hartkorn under distriktet inddraget 54 tdr. htk., der havde været brugt som skovridergårde i den på kongelige skove rige egn, 259 tdr., som tilhørte forskellige proprietærer og ikke var blevet afkøbt disse, hvorfor det indtog en særstilling med hensyn til afgifter, og 237 tdr., der dels havde været henlagt til gejstlighedens underhold, dels til hospitaler, som altså skulde have godtgørelse for, hvad de således havde mistet den fulde nydelse af. Men hermed er vi ikke færdige med tallene, for det må endnu tilføjes, at 5 hovedgårde — hvorom mere nedenfor — med 158 tdr. htk. foruden 22 tdr. skov- og mølleskyld, og en del kirke- og bønderskove med 89 tdr. htk. skovskyld var indgåede under distriktet foruden en stor mængde konge- og kirketiender, hvoraf de, der tilhørte kronen, udgjorde 1199 tdr. htk. og en del, der tilhørte private, var på 497 tdr. htk. Endelig kom hertil, som det var naturligt i denne på søer og åer så rige egn, en stor mængde vandmøller, hvis mølleskyld var 158 tdr. htk., hvoraf de 21 tdr. var proprietærers, gejstliges og hospitalers.

Alle disse talmæssige oplysninger om det under det

Skanderborgske rytterdistrikt samlede gods er — med lidt afrundede tal — hentede fra side 604 og 605 i jordebogen. På de følgende sider findes en summarisk ekstrakt, der giver et mere samlet overblik over, hvad distriktet bestod af; for overblikkets skyld skal derefter stærkt sammentrængt her anføres, at det samlede hartkorn altså blev hovedgårdstakst ager og eng 158 tdr. htk., skov- og mølleskyld 21 tdr. htk., bøndergods ager og eng 5732 tdr., skovsk. 89 tdr., møllesk. 158 tdr., konge- og kirketiender 1696 tdr. I jordebogen er iøvrigt ved hver gård, hvert hus, hver mølle anført, hvad art gods det var (gammelt ryttergods, relueret gods osv.).

Af de hovedgårde, der lagdes under distriktet, var kun én ved den tid, da det oprettedes, krongods, nemlig Skanderborg slots marker. De fire øvrige måtte købes eller relueres. Som relutionsgods erhvervedes Silkeborg hovedgård og gods fra Christian Fischer¹⁾, hvis farbror af samme navn havde fået det udlagt 1664²⁾, og Tvilumgård og gods fra oberst Povl Rosenørn³⁾, en sønnesøn af borgmester i Randers Mads Povlsen, som 1661 havde fået Frederik den tredjes skøde paa ejendommen⁴⁾. Af etatsråd Mattias Povlsen erhvervedes Søbygård⁵⁾ og Sjelleskovgård — senere fik denne navnet Wedelslund. Med disse fire hovedgårde fulgte et meget betydeligt tilliggende af gods — i hvert fald over 1000 tdr. hartkorn — hvoraf en

¹⁾ Hans skøde er af $\frac{8}{10}$ 1720 (Viborg landstings skøde- og panteprotokol XXXVII 567).

²⁾ Kronens skøder II 200.

³⁾ Hans skøde er af $\frac{26}{10}$ 1720 (Viborg landstings skøde- og panteprotokol XXXVII 579).

⁴⁾ Kronens skøder II 90.

⁵⁾ Skøde $\frac{3}{4}$ 1719 (Viborg landstings skøde- og panteprotokol XXXVI 407).

del brugtes til afrunding af rytterdistriktet i nord og nordvest, mens adskilligt igen bortsolgte, fordi det ikke lå belejligt. Hvad der iøvrigt købtes eller re-lueredes til indlemmelse i distriktet var temmelig ube-tydeligt, når undtages, at assessor Peder Rasmussen Lihmes enke fru Anna Fischer til kronen solgte Farre-gård i Sporup sogn tilligemed 10 gårde og 16 huse i Farre by og en snes andre gårde, der lå meget spredt.

Adskillige større og et utal af mindre vandløb dels gennemstrømmer dels begrænser det Skanderborgske distrikt, skænker det skønhed og frodige enge og giver det rig anledning til anlæggelse af de i fortiden så uundværlige vandmøller, da det kuperede terræn på mange steder skaffer åer og bække det fornødne fald. Følger vi den efter danske forhold anselige Gudenå fra syd mod nord, træffer vi først Bredvads mølle i Træden sogn. For at give læseren et begreb om, hvilke oplysninger man kan vente at finde i jordebogen om sådan en mølle, skal vi her meddele, at der om denne anføres, 1) at den før har været fæstet til Søren Jørgensen og nu er fæstet til Eske Nielsen, 2) at den har været skovridergods, men nu er udlagt til rytterhold, og at dens hartkorn ager og eng er 3—1—1—1—, 3) at dens bygning er 52 fag og brøstfæddig for 34 rdlr., 4) at dens besætning består af 2 bæster (heste), 2 køer, 2 ungnød og 8 får, 5) at dens udsæd er 2 tdr. rug, 1 td. havre og 1 td. boghvede, 6) at den har græsning til 2 heste og 4 køer, 7) at den årlig kan avle 2 læs godt og 4 læs slet hø, 8) at dens tilstand er mådelig og 9) at den til rytterhold og regi-mentskassen årlig svarer a) 4 rdlr. af hver tønde hartkorn, hvilket bliver 12 rdlr. 64 sk., b) 3 læs halm à 24 lpd. for hver 8 tdr. htk., hvilket bliver 1 læs 4

lpd. 8 pd, c) 43 rdlr. 88 sk. i skat af sin mølleskyld 16—3—3— og d) 26 rdlr. 64 sk. for 16 tdr. landgildemel, som møllen ialt skal svare istedetfor 30 tdr. mel, $\frac{1}{2}$ td. smør, 1 ørte rug og 1 ørte byg, hvorfor den står i jordebogen fra tidligere tid. Forståelsen af punkt 1—8 volder ingen vanskelighed, men derimod kunde punkt 9 nok trænge til en forklaring, som vil blive givet, når vi kommer længere frem og skal se på de afgifter, ryttergodset i det hele taget skulde svare.

Når vi fortsætter rejsen langs Gudenå nordpå, kommer vi til Pinds mølle, en temmelig uanselig vandmølle, der ligger lidt vest for åen, inden vi når til Mossø; trods sin lidenhed var den senere i reglen hjemsted for »honette« folk. Derfra er der kun kort til Kloster mølle, der ligger tæt ved Mossøes vestligste udløber; den var længe familien Woetmanns hjemstavn, købtes 1767 af den daværende fæster Ernst Woetmann, hvis søn Johan dyrkede frugttræer i stor stil på en tid, da ellers kun meget få haver prangete med andet end kål og, når det kom højt, en hyldebusk. Møllen havde et godt ålestade og andet fiskeri.

Efter at have tangeret Mossø optager Gudenåen vestfra den lille Salten å. Også dennes vandkraft var taget i brug. Ved den laa, tæt ved hinanden, den ubetydelige lille, nu forsvundne, Bryrup mølle, hvis tilstand af gode grunde var »mådelig«, og Nørre mølle, hvor den i sin tid vel kendte Palle Møller havde indrettet et betydeligt jærnmanufaktur¹⁾; nu hedder den Katrinedal mølle.

¹⁾ Om Bryrup og Nørre mølle se Samlinger til jydsk hist. og topografi 3. I. 140 ff.

Efter at have optaget Salten å og gennemstrømmet Gudensø passerer Gudenåen Ry mølle¹⁾, gennemløber som bekendt en række af Danmarks skønneste søer²⁾ og løber ved Silkeborg mølle ud i Silkeborg Langsø for derefter at fortsætte sit løb nordpå, idet den danner grænsen mellem Gern og Hids herreder. Disse to møller var vel nok distriktets bedst kendte og tillige de anseligste, henholdsvis 16 og 17 tdr. htk. mølle-skyld; hin var fæstet til Johan Hagensen, der i skat og landgilde skulde svare 110 rdlr. årlig, denne til hans søn Hagen Johansen for 102 rdlr. årlig. Bæggesteder fangedes dengang som nu store mængder af dejlige, fede ål, der for mangen turist indgår som et behageligt minde fra en rejse i Himmelbjærgengen.

Tæt ved landsbyen Sminge, der en kort tid havde været tilholdssted for de cisterciensermunke, der senere grundlagde det berømte Øm kloster, optager Gudenåen fra øst Gern å, der driver Søbyvads mølle, og nær ved denne ligger ved en lille »biflod« Rampes mølle. Bægge disse små møller, der hver kun skyldte 10 tdr. landgildemel, hørte også til Skanderborg rytterdistrikt.

Vi er dog hermed endnu ikke færdige med Gudenåen og alle dens forgreninger. Tilbage står nemlig at nævne det ikke ringe antal vandmøller, der fylker sig om Skanderborg sø og drives af alle de små vandløb, som fra de omliggende bakkede egne udgyder sit vand i denne. Tæt syd for søen fandtes den ganske ubetydelige Hylke mølle, ved en bæk længer østpå lå den afbrændte og øde Gesing mølle, der mærkelig

¹⁾ Nærmere oplysninger om denne er nylig meddelte i Århus stifts årbog X. 108 ff.

²⁾ Ved Julsøs nordøstlige spids lå den lille Kærs mølle, der tilhørte universitetet, men var underlagt rytterdistriktet.

nok senere blev kærnen i slægthuset Herschendsgave. Da den ikke selv kunde svare skat og landgilde af sit mølleskyldshartkorn, fordi den var ude af funktion, blev disse afgifter, der ialt var 18 rdlr. årlig, reparerede på de fem nærmest liggende møller. Det ser ud, som om man på den måde for smed rettede bager, men sagen var, at man mente, at der blev lige meget mel at male, enten der var en mølle mer eller mindre, og at derfor den enes død blev den andens brød; så længe Gesing mølle var øde, måtte de andre nærliggende møller få større søgning.

Hedemølle lå nær ved denne, lidt sydligere og ved et andet vandløb. Den var fæstet til et medlem af den bekendte bornholmske familie Koefoed — Peder hed han —, var ikke videre betydelig som mølle, men synes at have været forholdsvis godt forsynet baade med ager og eng, da dens besætning var 4 heste, 9 stykker kvæg og 8 får, og dens høavl 20 læs; desuden havde den god skov. Efter rytterdistriktets ophævelse ejedes den næsten stadig af folk udenfor bondestand.

Øst for Skanderborg sø fandtes tre møller på rad, Rødemølle, Vestermølle og Skvetmølle. Af disse hørte den første til de mindre betydelige, men ikke desmindre var dens tilstand mærkelig nok »god«, den sidste var mere et landbrug end et møllebrug, og navnet tyder da heller ikke på, at den har været overvættets rig på vandkraft. Vestermølle havde et efter tidens forhold ret betydeligt agerbrug, idet dens udsæd var 15 tdr. korn og dens besætning 4 heste, 8 stykker kvæg og 16 får; henimod midten af det følgende århundrede blev den under Kasper Severin Asmussens kyndige og energiske hånd noget af en mønstergård¹⁾.

¹⁾ Schytte: Skanderborg amt 254.

Endelig lå nord for søen den nu forsvundne Skanderup mølle, af middelstørrelse, og nær ved Mossøs sydøstlige hjørne den ingenlunde ubetydelige Fuldbro mølle (mølleskyld c. 14 tdr. htk.).

Hermed er vi færdige med alle de møller, der knytter sig til Gudenåens system, det vil sige de i distriktets vestlige og sydlige del liggende møller, men også i den østlige del findes der rindende vand, der tidligt blev taget i brug som drivkraft. Navnlig på det sted, hvor Hjlemslev, Framlev og Ning herreder støder sammen, ligger vandmøllerne tæt.

Begiver vi os fra Solbjærg sø på vandring langs Århus å, støder vi meget snart på Aldrup mølle, der i ingen henseende var betydelig, og en milsvej længere fremme passerer vi den lille Dørup mølle, der var så ubetydelig, at den var sat til kun at svare 2 tdr. rugmel årlig i landgilde af sin mølleskyld Tæt ved den ligger Boel mølle eller — som den mere højtideligt kaldes — Bodil mølle; den vandt senere en vis berømmelse som jærnmanufaktur, efter at det 1740 var blevet bevilget Bertel Henrik Fischer ved den at indrette en hølé- og skæreknivfabrik, som senere blomstrede under familien Rothhausens ledelse.

Efter at have passeret Boel mølle optager Århus å fra vest et lille vandløb, hvis drivkraft var beslaglagt af Koldens mølle, der var af de middelstore og havde et ikke helt ubetydeligt jordbrug; blandt dens fæstere i rytterdistriktets tid var bl. a. Jakob Gothardsen Boller, der tilhørte en ægte møllerslægt, og hvis far havde haft Boel mølle i fæste. Under sit fortsatte løb nordpå drev Århus å endnu to møller, inden den drejede mod øst for gennem Brabrand sø og Århus by at udtømme sit vand i havet. Disse to møller var Tarskov og Harlev, der vel begge var underlagte

rytterdistriktet, men dog var selvejermøller, der i reglen ejedes af folk udenfor bondestand. Den førstnævnte hørte til de mere anselige møller og den sidstnævnte, der i flere generationer ejedes af den udbredte møllerfamilie Høvinghoff, var en tid lang ligesom Boel mølle et jærnmanufaktur.

Inden Århus å løber ud i Brabrand sø, optager den fra nord Lyngbygårds å, der kommer fra Dallerup sogn i Gern herred, hvor den lille, nu forsvundne Brønds mølle, der var selvejergods, dengang lå og var underlagt rytterdistriktet, som den jo på alle sider var omgivet af. Der, hvor åen danner grænsen mellem Framlev og Hasle herreder, driver den Labingmølle, der, skønt fæster under Lyngbygård, hørte til rytterdistriktet, og Snastrup mølle, der var gammelt ryttergods. De havde bægge 6—7 tdr. htk. mølleskyld og hørte altså ikke til de egentlig små møller, men synes dog at have ført en ret ubemærket tilværelse.

Ialt lå således omtrent 30 vandmøller af alle mulige størrelser under det Skanderborgske rytterdistrikt, men jævnt fordelte var de i følge sagens natur ikke; vandmøller må jo lægges, hvor naturen har tilvejebragt de naturlige betingelser, og værmøller var dengang endnu ikke rigtig kommet i kurs; den lunefulde vind var drilagtig, mens vandet i reglen var stabilt, når det da ikke på grund af sommertørke svandt bort, men det skete i hvert fald på den årstid, da møllerne havde mindst at gøre, fordi bonden i reglen på den tid havde fortæret sit »ædekorn« og glædede sig til den nye høst, der skulde fylde lo og lade. En langt værre egenskab ved vandet var det, at det til tider kom i for rigelig mængde, når forårssolen smæltede vinterens sne for brat; så gik det over alle bredder, rev vandkarme og stigbord bort, sprængte

ålegården og søndrede broen. Det kunde blive møl-
lerens rene ruin. Men i så fald tyede han til kongen,
fik skattelettelser, afslag i landgilde, gratis udvisning
af tømmer i kongens skove og kom efterhånden
atter på fode. Snart gik kværnen igen sin vante gang,
og så var den sorg glemt.

Idet kongen henlagde alle disse hovedgårde, bøn-
dergårde og huse, møller og tiender osv. til rytteriets
underhold, gav han afkald på alle direkte indtægter
af disse udstrakte ejendomme, idet ikke blot landgilde-
afgifter og sligt men også skatterne gik til rytteriet.
Da det drejede sig om 12 rytterdistrikter af samme
omfang som det Skanderborgske, var det meget be-
tydelige summer, men hensigten med disse store
ofre var jo også at betrygge landet mod udvortes
fjender, en foranstaltning, der til alle tider har krævet
en væsentlig del af et lands indtægter.

Jordebogen giver udførlige oplysninger om, hvilke
indtægter, der normalt skulde tilflyde regimentskassen
og hvilke faste byrder, der hvilede på den.

Af hovedgårdene vilde der ingen indtægter flyde,
da de var udlagte til græsning for kavalleriets heste
og til høavl. Efter at have besigtiget dem og iagttaget
høudbyttet gennem tre år slog kommissionen fast, at
Skanderborg slots marker og enge — hvortil ikke
hørte Skanderborg ladegård, der var delt mellem
fem fæstere — kunde afgive græsning til 83 heste,
Sjelleskovgård, Søbygård og Tvilumgård hver til
162 heste og Silkeborg slot til 81. Man havde således
ialt græsning til 650 heste. Høavlen kunde for de fem
gårdes vedkommende henholdsvis blive 90, 200, 228,
341 og 111 læs eller ialt 970 læs à 32 lispund. Da

dette ikke vilde forslå, var Sofie Amaliegård under det Dronningborgske distrikt blevet henlagt under det Skanderborgske, og 500 læs skulde leveres af rytterbønderne¹⁾. — Såvel i Skanderborg by som på Søbygård fandtes i året 1726 barakker og stalde til 2 kompagnier à 81 mand og heste²⁾, altså ialt 324.

De øvrige ejendommers afgifter var næsten alle omsatte til penge efter følgende regler:

Af hver tønde ager og engs hartkorn skulde svares 4 rdlr., af skov- og mølleskyld kun 2 rdlr. 4 mk. pr. td. (af proprietærgods og gejstligt gods henholdsvis kun 3 rdlr. og 2 rdlr.).

Endvidere skulde af hver 8 tdr. htk. leveres 3 læs halm à 24 lispund. Kongens egne bønder skulde levere det uden betaling, men, når det fordredes af de andre, skulde det betales med 3 mk. pr. læs.

Landgildemel skulde svares af kongens egne møller med 10 mk. for hver td. rugmel og 7 mk. for hver td. bygmel.

Gadehuses, fiskeriers og flere andre afgifter var i hvert enkelt tilfælde specificerede i jordebogen.

Kongens egne såvel konge- som kirketiender — både korn- og kvægtiender — blev overladt bønderne mod, at de for hver tiende betalte 2 mk. 8 sk. af hver td. tiendeydende hartkorn i sognet. Af de øvrige tiender tilfaldt der kun kassen sædvanlig skat, nemlig 1 mk. pr. td. htk.

Efter jordebogens opgørelse (side 604—5) vilde der derefter tilfalde kassen afgift af ager og engs htk. 22982 rdlr., forskællige indtægter 5409 rdlr., og halmleverancen vilde blive 2150 læs. Vi skal her ikke komme ind på enkeltheder om, hvordan disse summer frem-

¹⁾ Jordebogen s. 626—627.

²⁾ Smst. s. 606.

kom, da tal i reglen ikke virker opmuntrende på en læser, men et par summer kan det dog måske være berettiget at nævne. Vi henter dem fra generalbalancen side 622—625:

Alle kongens møller tilsammen, hvis mølleskyldshartkorn var 137 tdr., svarede kun 229 tdr. rugmel, der omsattes til 382 rdlr. Summen synes i virkeligheden forbavsende lille, navnlig når den sammenholdes med en sum som 207 rdlr., der svarede i forpagtning af fiskeriet i søerne, for hvad var fisk vel værd dengang, og hvor mange fisk fangedes der vel i disse søer, navnlig i betragtning af, at en stor del af fiskeriet hørte til møllerne og altså var udenfor forpagtningen? — Kongens 69 tiender (1199 tdr. htk.) indbragte kun 3164 rdlr.; det var sikkert ikke, fordi de var overladt bønderne på for gode betingelser, men simpelthen en følge af agerbrugets ringe kår; i den nævnte sum var endda indbefattet skatter af tiendehartkornet (c. 200 rdlr.). Ved at overlade bønderne tienderne på den måde, slap man let ud over en del vanskeligheder, der ellers virkede generende såvel for tiendetager som tiendeyder; bonden kunde køre sin dyrebare avl ind, når det passede ham, uden at vente på, at tiendens ejer kunde komme og hente hvert tredivte neg, og denne blev fri for at overrende markerne i hele distriktet for at tage, hvad der tilkom ham, bortføre det og gøre det i penge.

Efter det ovenfor anførte skulde der ialt i regimentets kasse årlig indkomme omtrent 28400 rdlr., men det var dog ikke alt nettoindtægt, da kassen fik en årlig stående udgift på godt 2700 rdlr., hvoraf en hel del var småsummer, der ingen interesse kan siges at have, andre derimod af større betydning, hvorfor de her fortjener en kort omtale.

Ved den radikale inddragning af belejligt liggende gods, hvorved distriktet dels blev bekvemt afrundet, dels befriet for generende fremmede bestanddele i sin kærne, vilde mange lide tab, som de naturligvis måtte have erstatning for. Således havde hospitalet i Aarhus af en del bønder i distriktet årlig oppebåret 232 tdr. 4 skp. havre in natura, som det nu mistede; den vurderedes til 4 mk. pr. tønne, og hospitalet skulde derfor have 155 rdlr. hvert år af kassen; 4 mk. pr td. havre ser beskedent ud, men det svarede ret godt til stiftets kapitelstakst på denne sædart ved denne tid. Mange præster led på lignende måde afgang i deres indtægter. Der var f. eks. præsten i Linå; han havde forhen hvert år fra Silkeborg haft en »genant« på $7\frac{1}{2}$ td. rug, $10\frac{1}{2}$ td. byg og $2\frac{1}{2}$ td. havre, som måtte bortfalde, da alle jorderne var udlagte til græsgang og høslet; kornet erstattedes ham med 26 rdlr. 40 sk., og desuden skulde kassen udrede de 18 rdlr., han hidtil havde haft som offer fra gården på de tre store højtider. Da det således regnede på præsten, dryppede det lidt på den sølle degn, der fik nogle naturalier omsat til 3 rdlr. 24 sk. Det var ikke helt små beløb kassen på den måde fik at udrede til højre og venstre; i alt drejede det sig om godt 323 rdlr., mest som refusion for kornafgifter (godt 23 tdr. rug, omtr. 36 tdr. byg, 245 tdr. havre).

En større årlig udgift medførte det, at distriktet havde fået tillagt kongens 38 kirker, for man kunde jo ikke lade dem forfalde af hensyn til rytterne, og selv om man i fortiden ikke tog det så nøje, om kirkerne blev noget brøstfældige, måtte der dog fra tid til anden spenderes nogle sten, noget kalk, lidt bly til taget eller nogle nye bjælker i tagværket, når tidens tand og guds vind og vær havde gnavet for

stærkt paa dem. Det bestemtes da, at de til deres vedligeholdelse skulde have det samme antal tønder korn, de hidtil havde haft, men omsat i penge, og det blev efter omstændighederne mange penge, da det viste sig, at alle de 38 kirker tilsammen havde plejet at få på det nærmeste 291 tdr. rug, 280 tdr. byg og 153 tdr. havre, der skulde afløses med 958 rdlr. 5 sk.; det blev gennemsnitlig c. 25 rdlr. pr. kirke årlig, hvilket næppe kunde anses for mere end det mest nødtørftige. Naturligvis var der stor forskæl på, hvad der på den måde tilfaldt hver især, som det ses af jordebogen side 610—11, hvor der gøres rede for hver enkelt. Distriktets rigeste kirke var Framlev, der årlig oppebar 20 tdr. rug, 24 tdr. byg og 15 tdr. havre (76 rdlr.), den fattigste var Søby, der måtte nøjes med $1\frac{7}{8}$ td. rug, 3 tdr. byg og 5 tdr. havre (10 rdlr. 62 sk.). Forskællen er unægtelig iøjnefaldende, og den står ikke i forhold til sognenes størrelse, hverken i hartkorn eller areal, selv om man tager hensyn til, at den ret store hovedgård Søbygård, der jo var tiendefri, lå i Søby sogn.

Kassen slap dog ikke med at udbetale disse 958 rdlr. til kirkerne, for disse havde andre udgifter end dem, der medgik til vedligeholdelsen. Der var udgifter til vin og brød, til kirkelys og meget andet. Også på dette område giver jordebogen (side 612—15) udførlige oplysninger, da kassen jo måtte have ordentlig rede på, hvilke byrder der i denne henseende påhvilede den. Der var nu visitatspengene, som provsten skulde have for at syne den; det var 1 rdlr. for hver kirke; også kirkelysepengene var ens for alle kirker — 3 rdlr. for hver — og udgiften til »at mæje og feje« kirken, der overalt udgjorde den beskedne sum af 16 skilling. Forskællig for de forskællige kirker var der-

imod udgiften til vin og brød, der for alle kirker tilsammen blev lidt over 132 rdlr., den såkaldte »studiiskat«, der blev omtrent 30, og en kollekt til den lutherske kirke i London, der ialt kun løb op til godt 11 rdlr. Alle disse forskællige udgifter påførte ialt kassen en årlig udgift af 331 rdlr. 52 sk. Den kirke, der i denne henseende var kassen den dyreste, var Fruering, hvis udgift til vin og brød var sat til 6 rdlr. 24 sk., hvis studiiskat var 1 rdlr. 48 sk. og kollekten til kirken i London 54 sk., hvortil så kom de tre udgifter, der var lige for alle; summa summarum 12 rdlr. 46 sk.; billigst slap kassen med hensyn til Alling kirke, der kun kostede den 4 rdlr. 85 sk., men udgifterne til vin og brød opgøres da også her til 0, studiiskat til 54 sk. og kollekten til 15 sk.; det var jo beskedne summer.

Efter en udførlig og meget detailleret likvidation mellem alle kirkerne's indtægter af tien løpenge, landgildepenge og andre indkomster på den ene side og deres udgifter til vedligeholdelse, ekspenser og andre udgifter på den anden side, kom jordebogen (side 616—621) til det resultat, at overskuddet kun blev godt og vel 428 rdlr. Det var hensigten, at skoleholderne ved de tyve kgl. skoler i hvert distrikt, som Frederik den fjerde havde besluttet at lade oprette, skulde lønnes af kirkerne's overskud, men i dette tilfælde forsløg det ikke helt, da hver for sin umage skulde have den efter omstændighederne ikke helt ringe løn af 24 rdlr. om året; det blev 480 rdlr., der dermed rykkede ind i de stående udgifters række, jævnsides med de tidligere omtalte refusioner til gejstlige og kirker osv. Som ovenfor nævnt blev de stående udgifters samlede sum godt 2700 rdlr. — regnskabsmæssigt set, for en del af summen hidrørte fra,

at visse indtægter af praktiske hensyn i indtægtsrubrikken var beregnede, skønt de ikke var reelle, hvorfor en tilsvarende sum måtte lægges til på udgiftssiden for at få rigtig ballance. Til regimentets »leening« og forplejning samt til en og anden udgift blev der i behold 25671 rdlr. 83¹/₂ sk, for at få alt med.

Foruden hvad der hidtil er meddelt ovenfor om jordebogen og dens indhold, kan der endnu være grund til at pege på forskællige andre forhold, det indholdsrige værk giver oplysninger om. Der var f. eks. de mange store og små søer i distriktet; de fleste af dem er endnu almindelig kendte, men stedkendte folk vil antagelig kunne konstatere, at en del af dem er forsvundne; de nævnes, fordi de var bortforpagtede og altså bragte kassen nogle indtægter (godt 200 rdlr., se ovenfor). 29 søer, vidt adspredte, var bortforpagtede til Hans Justsen i Skanderborg for 140 rdlr. årlig (jordeb. s. 253), søerne i Linå og Tem sogne var for 56 rdlr. årlig overdragne Laurids Jensen i Linå i forpagtning (s. 588) osv.

Af kroer var der adskillige i distriktet — f. eks. i Hoved, i Ry, i Tem, i Gern —; de fleste betalte 6 rdlr. årlig i kroholdspenge, og ialt bragte de en årlig indtægt af 51 rdlr. 32 sk.

Blandt kassens småindtægter kan nævnes sådan en bagatel som 6 sk., skovrider Jens Andersens enke Kirsten Nielsdatter årlig gav af en stol i Adslev kirke (side 358). Mere bemærkelsesværdigt er det dog, at de talrige husmænd i Ry alle betalte en smule stolestadepenge, ialt dog kun 4 skpr. rug og 7 skpr. byg (side 198); da det var en afgift, man kun meget sjældent traf udenfor købstæderne eller i hvert fald udenfor købstadsagtige steder, synes det at bekræfte

påstanden om, at Ry har været en købstad; i hvert fald var det vistnok et minde om Rys glanstid.

Disse småtterier peges der dog her nærmest på i forbigående, fordi de ikke er helt uden interesse. Langt vigtigere er de oplysninger, der gives om hver enkelt gård og by i henseende til dens landbedrift. Det var jo af største vigtighed at få konstateret, hvordan tilstanden i virkeligheden var ved alle disse gårde, der økonomisk skulde bære en så væsentlig del af landets værn, og de to mænd, der kom til at tilrettelægge det hele, etatsråd Ole Krabbe og justitsråd Jens Jørgensen Seerup var bægge mænd fra det praktiske liv med megen kendskab til jyske landboforhold. Bægge var de fra barnsben af rene og skære jyder, og bægge havde alle dage færdedes på landet blandt proprietærer og bønder. Ole Krabbe, der var født 1656, havde lige fra han kom til skæls år og alder været jysk godsejer og fra tid til anden ejet otte forskellige hovedgårde i Vest- og Østjylland og ejede ved sin død endnu fire af dem; han blev justitsråd 1703, etatsråd 1714 og døde 1728. Jens Seerup var 14—15 år yngre; han begyndte som birkefoged ved baroniet Ryssenstens birk, blev kort tid efter inspektør over baroniet, 1712 forvalter over Dronningborg gods, da det igen var kommet i kongens eje; derefter steg han hurtigt på ærens stige, idet han 1716 blev amtmand over Dronningborg m. fl. amter, 1717 justitsråd og 1728 etatsråd. Også han havde fra tid til anden ejet en del større jyske gårde, bl. a. Hald fra 1717 til 1731; han døde 1739. Om Seerups duelighed er der ingen tvivl, men nogen tiltalende karakter var han sikkert ikke. I Frederik den fjærdes tid blev han brugt ved adskillige forretninger, der krævede en vis hårdhændethed — bl. a. var han

medlem af »bandekommissionen« —; ved kongens død fik han sin afsked som amtmand; han hørte ikke til den slags mænd, Christian den sjette havde brug for.

De to kommissærer har sikkert kendt ryttergodset ud og ind, da de 1726 underskrev jordebogen, så der er næppe tvivl om, at de mange oplysninger, de har samlet i denne om hver enkelt lokalitet, i det væsentlige har været grundet på selvsyn og er pålidelige. Man tør derfor med tryghed benytte det materiale, der er nedlagt i den, selv om intet menneske kan tvivle om, at et så stort arbejde, der indeholder så utallig mange enkeltheder, på sine steder indeholder misforståelser eller fejlagtige kalkulationer.

Blandt de oplysninger, der utvivlsomt i flere tilfælde kan få betydning, er de meddelelser, der for hvert sted gives om skove, græsning og tørveskær. Om Voel i Tvilum sogn hedder det således, at byen har god overskov, mådelig græsning og fornøden tørveskær til 220 år i 5 moser, hvilke moser derefter opregnes; der var f. eks. Sletballemose, der var 200 favne lang og 8 favne bred og var tilstrækkelig endnu i 20 år, der var Hestemose, som var ganske opskåreren, og der var Skalmose, der var tilstrækkelig til 200 års tørveskær. Man kan smile lidt ad disse oplysninger, hvis pålidelighed skønnes at være lidt problematisk, men derfor har de alligevel deres betydning. Til Gern var der mådelig god over- og underskov, nogenlunde græsning og god tørveskær i 5 moser, hvoraf ganske vist de 3 — bl. a. Tranemose — var opskårerne, men en fjærde kunde forslaa til 4 år og en femte, der var 300 favne lang og 150 favne bred, var tilstrækkelig for byen i 60 år, så der var jo foreløbig ikke nogen brændselsnød. I Tyrsting herred havde Ry meget over- og underskov, »ond«

græsning, men tilstrækkelig tørveskær i 5 specificerede moser til 50 år; Troelstrup havde af skov kun nogle få »stupper« samt nogle buske og noget krat på marken, mådelig græsning, ingen højbærgning undtagen af den udliggende sædejord¹⁾, tørveskær til fornødenhed i 10 år. I Vor herred var mange af moserne opbrugte; således var Ejers mose, der var 52 favne lang og 50 favne bred, ganske opgravet, så at der kun fandtes nogle små »balker« mellem gravene; Borup havde tørveskær i en plads af gammel engbund ved Tebstrup sø, men den var næsten udskåret og kunde kun agtes tilstrækkelig for byen i 3 år; til Hylke lå Tuemose, der var så nær opskåret, at den ej til byens fornødne ildebrand uden et års tid kunde agtes tilstrækkelig.

Med græsningen stod det efter beskrivelserne de fleste steder temmelig dårligt til. Ustrup havde »ond græsning«, Dørup og Jordberggård ligeledes, Ris i Ovsted sogn havde mådelig græsning, hvilket også siges om Båstrup i Hylke sogn. Horndrups og Vorladegårds græsning var skarp og sandig, Tulstrups var skarp og ringe, Linås skarp, Horns slet, Ellerups ringe osv. Nogenledes god græsning havde f. eks. Trust, og god havde bl. a. Mollerup, Virklund og Kattrup, for dog også at medtage noget, der kan lyse lidt op i det ret triste billede.

Skovene siges der mere godt om, selv om de naturligvis også i mange tilfælde lod adskilligt tilbage at ønske. Til Trust var således kun lidet og ringe skov, til Hylke intet uden nogle ellebuske og gærdselkrat, til Gandrup kun nogle få »stumper« på

¹⁾ 3: den del af ageren, der efter nogle års brug til sæd var udlagt til hvile — med naturligt græs — indtil den igen skulde bruges til kornavl.

marken og lidt krat af hessel og torn. Båstrup havde kun nogle ellekær og til Fårvang var lidt overskov, som mestendels var topfaldne træer. Lidt bedre var det ved Sorring, for der var nogle få gamle træer og god underskov. Skoven til Tulstrup var nogenledes ved magt, og Sim havde nogen skov i temmelig god stand, ligesom Gern havde mådelig god og Ris temmelig god over- og underskov. God overskov og temmelig god underskov havde Linå. Endnu bedre stod det dog til mange steder, hvor der kort og godt siges at være god over- og underskov eller at både over- og underskoven er i god stand; således hedder det f. eks. ved Illerup, Vinding, Dørup, Møllerup, Virklund, Tem og ved flere byer og ligeledes ved ikke få af de enlige gårde som Bomholt, Skovsrod, Nygård i Dover sogn og andre. Alt ialt synes det altså, at skovenes tilstand har været tilfredsstillende, men de vogtedes også af en del fast ansatte kongelige skovridere og deres hjælpere, og det rigelige antal af tørvemoser har jo sikkert også bidraget adskilligt til, at skovene kunde blive i fred. Den gode underskov, der omtales så mange steder, tyder jo også på, at de i det mindste tildels er blevet fredede for kvæget, der ellers så mange steder tilføjede opvæksten så megen skade.

Af særlig betydning til karakterisering af de enkelte gårdes værdi som avlsbrug er de i jordebogen indeholdte oplysninger om deres normale besætning, udsæd, græsning og høavl. Oplysninger af den art er det ellers i reglen vanskeligt at faa om vore landbrug i tidligere tid, da det kun er rent iøjensynsvis, der bliver anledning til at nedskrive dem, f. eks. ved udskrivning af visse skatter (kvægskatter o. lign.), og når man endelig er så heldig at finde dem, er det

ofte, man har nogen berettiget grund til at nære tvivl om opgivelsernes pålidelighed. Det gælder ikke blot, når der er tale om at pålægge skat af kvæg, i hvilket tilfælde skatteyderen af visse årsager vil være tilbøjelig til at angive besætningen så lavt som muligt, men også, når f. eks. en proprietær averterer sin gård til salg og opregner alle dens fortrinlige egenskaber, f. eks. også dens besætning, udsæd og høavl — hvilke oplysninger findes i de fleste sådanne auktionsplakater fra det 18. århundrede —; i et sådant tilfælde vil det i reglen vise sig — hvis vi er i stand til at kontrollere opgivelserne —, at ejeren ser ikke så lidt for optimistisk på forholdene. I bægge tilfælde er man ilde stædt, hvis man har brug for tallene, da man ikke kan vide, hvor mange procent man omtrent skal addere eller subtrahere for at komme til det rette resultat. Opgivelserne i Krigs- og portionsjordebogen synes derimod at være meget samvittighedsfulde, og det kunde jo da heller ikke ligge i kommissærernes interesse forsætlig at give urigtige tal. — Oplysninger om besætningerne findes også i jordebøgerne fra 1696, og selv om de næppe er grundede på så nøje undersøgelser som dem af 1718, gør de dog et ret tilforladeligt indtryk. Udsæd og høavl er for hver ejendom anført i Frederik den tredjes matrikel, men det røber sig straks i matriklen for Skanderborg amt, at i hvert fald oplysningerne om udsæd er ganske værdiløse, f. s. v. de øjensynlig ikke anfører den for ejendommen normale udsæd, men hvad de usle, forarmede bønder i disse trange år havde kunnet faa tilovers til at putte i jorden. Når f. eks. udsæden til Nedenskov (10 tdr. htk. eft. Christian den femtes matrikel) 1662 angives til $3\frac{1}{2}$ td. rug og $1\frac{1}{2}$ td. boghvede, kan der ingen tvivl være

om, at det ikke er en normal udsæd; 1718 angives den da også til 12 tdr. rug, 2 tdr. havre og 3 tdr. boghvede. Det samme gælder ved Testrupgård ($7\frac{1}{2}$ tdr. htk.), når udsæden 1662 angives til 1 td. rug, $3\frac{1}{2}$ td. byg og 6 td. havre, men 1718 til 5 td. rug, 8 tdr. byg, 10 tdr. havre og 1 td. boghvede. Ofte falder opgivelserne fra 1662 dog meget nærmere ved dem fra 1718, men det bekræfter kun, at der er noget ganske vilkårligt ved meddelelserne fra 1662. Udsæden til Sminges fire gårde ($20\frac{1}{2}$ td. htk.) angives således førstnævnte år til 24 tdr. rug og 8 tdr. boghvede, sidstnævnte til samme antal tdr. rug og 12 tdr. boghvede; ved Nygård i Dover sogn (14 tdr. htk.) anføres henholdsvis 10 tdr. rug, 3 tdr. byg, 16 tdr. havre, 4 tdr. boghvede, og 14 tdr. rug, 1 td. byg, 24 tdr. havre, 5 tdr. boghvede osv., men summa summarum er, at det sikkert vilde blive et ørkesløst arbejde at bygge statistiske beregninger over udsæden i 1662 på matriklens opgivelser for at sammenholde dem med jordebogens opgivelser fra 1718. Derimod vilde sikkert nok disse i sagkyndige hænder kunne give værdifulde oplysninger om landbruget i Frederik den fjærdes tid, men så skulde hele materialet statistisk bearbejdes. Det almindelige forhold synes iøvrigt — altså 1718 — at have været, at udsæden de fleste steder var omkring 3 tdr. korn pr. td. htk., ikke sjældent dog nærmere 2 eller endog mindre og i en del tilfælde 4 eller derover. Tallet måtte jo i høj grad afhænge af, hvor stor en andel engene i hvert enkelt tilfælde havde i ejendommens ager og engs hartkorn, da to gårde kan stå lige i htk., selv om den ene har meget ager og lidt eng, den anden lidt ager og megen eng; og adskillige andre faktorer bevirker, at man ikke kan vente at finde et konstant

forhold mellem udsæd og ager og engs hartkorn, da det f. eks. også må afhænge af, hvor mange tdr. land der går på 1 td. htk. — De eneste sædarter, der omtales, er, som man kunde vente, rug, byg, havre og boghvede. Eksempelvis skal anføres, at udsæden til Havreballegård ($8\frac{1}{2}$ td. htk.) var 8 td. rug, $1\frac{1}{2}$ td. byg, 4 td. havre og 3 td. boghvede (ialt $16\frac{1}{2}$ tdr.); til Vilholt (9 tdr. htk.) henholdsvis 9, 0, 1, 3 tdr. (ialt 13); til Kalbygård (21) 12, 14, 22, 0 (48); til Lundgård i Skovby sogn (9) 7, 8, 8, 2 (25); til Vengegård (17) 18, 8, 20, 8 (54); til Tammestrup i Ovsted sogn (12) 12, 6, 18, 4 (40); til Nissumgård (16) 16, 18, 24, 2 (60); til Rindelevgård (14) 8, 12, 32, 2 (54); til Våbensholm ($14\frac{1}{2}$) 11, 5, 40, 3 (59) og til Jordberggård (9) 12, 5, 12, 4 (33). Landsbyerne giver omtrent samme forhold som de enlige gårde, f. eks. Tønning ($34\frac{1}{2}$) 25, 16, 37, 3 (81); Stilling (41) 39, 30, 42, 14 (125); Vitved (34) 24, 36, 64, 2 (126); Mjesing (57) 53, 53, 105, 19 (230); Ellerup (25) 13, 24, 61, 0 (98); Stjær (60) 47, 62, 70, 0 (179); Skovby (77) 63, 74, 57, 0 (194) osv. Det almindelige indtryk bliver dog, at forholdet mellem udsæd og hartkorn ikke er underkastet så store svingninger for byernes som for gårdenes vedkommende.

Høavlen var ikke i samme grad som udsæden afhængig af krigens ødelæggelser, og der er da heller intet, der tyder på, at opgivelserne fra 1662 i denne henseende er hen i været. Der anføres f. eks. ved Silkeborg, Sjelleskovgård og Tvillumgård, at der årlig avledes henholdsvis 92, 200 og 350 læs hø. Ovenfor har vi set, at høavlén ved disse tre gårde 1718 blev beregnet til henholdsvis 111, 200 og 341 læs. Der er altså i det hele taget særdeles god overensstemmelse mellem opgivelserne fra 1662 og 1718.

Tager vi en række af de mere kendte gårde i rytterdistriktet, kan vi opstille følgende oversigt:

Høavl ved:	1662 læs	1718 læs	c. 1840 ¹⁾ læs
Havreballegård ..	12	16	115
Kalbygård.....	16	40	200
Møldrup	8	7	
Krog	8	7	
Nedenskov	12	24	
Vilholt	12	10	
Nissumgård	28	80	250
Rindelevgård	30	28	90
Tammestrup	16	20	65
Vengegård	40	60	150
Bomholt	6	10	
Skovsrod	12	7	
Hovedgård	40	52	
Jordberggård	25	20	
Nygaard	12	18	
Testrupgård	15	30	
	292	429	

Tallene tyder på en betydelig fremgang; om der virkelig har været en sådan i almindelighed, kan naturligvis ikke afgøres på et så spinkelt grundlag, men resultatet synes at friste til videre undersøgelser.

Ser man på de 6 gårde, for hvilke der foreligger oplysninger fra c. 1840, og hvis tilliggende på den tid ikke havde undergået nogen forandring, finder man, at deres høavl 1662 var 142 læs, 1718 244 læs og 1840 870 læs. Her var fremgangen altså virkelig meget iøjnefaldende i den første periode og ganske

¹⁾ Disse opgivelser efter Schytte: Skanderborg amt.

imponerende i den sidste. I virkeligheden var den dog sikkert endnu større, end tallene viser, for et læs var uden tvivl større 1840 end et par hundrede år før. Den rivende fremgang skyldes den intensive forbedring af enge og moser og opdyrkning af hidtil ubenyttede jordstrækninger, der fandt sted i Frederik den sjettes tid. Hvad grunden var til fremgangen i enevældens første halvhundrede år, er det vistnok vanskeliggere at sige, men til en vis grad står det vel nok i forbindelse med, at agrene efterhånden havde overvundet krigens følger og var kommet i mere normal drift, end de var straks efter, at denne var gået hen over det ulykkelige land, og det måtte indirekte påvirke høavlen, også på engene.

Inden vi forlader jordebogen af 1718, vil vi endnu kaste et blik på et for landbruget meget vigtigt spørgsmål, nemlig gårdenes besætninger; det kan ikke undgås, at tallene her ligesom ovenfor hober sig ovenpå hinanden, hvad læseren altså må bære over med; i hvert fald vil de praktiske landmænd blandt tidsskriftets læsere nok kunne udholde at høre lidt om disse forhold, selv om det — som sagt — bliver de tørre tal, der kommer til at tale.

Paa grundlag af de to jordebøger af 1696 for oberst Rantzaus og oberst Prehns regiment samt jordebogen for 1718 kan vi opstille følgende oversigt over besætninger på en del af gårdene i distriktet. Tallene for c. 1840, der er tagne fra Schyttes Skanderborg amt, hensættes kun for at give en antydning af besætningernes umådelige forøgelse i løbet af forrige århundredes første halvdel, en forøgelse, der bl. a. muliggjordes ved den ovenfor omtalte udvidelse af høavlen. De gårde, der er medtaget i oversigten, er væsentligst dem, der udmærker sig enten ved deres

størrelse eller ved, at de senere har vundet et vist ry, fordi de blev ophøjede til hovedgårde — eller dele af sådanne — ved ryttergodsets salg; til de første hører f. eks. Nygård og Hovedgård, til de sidste Kalbygård, Rindelevgård, Møldrup-Krog og adskillige andre. Nogle er nærmest medtaget, fordi de lige fra ryttergodsernes salg har været ejet af, hvad man plejer at benævne »folk udenfor bondestand«; til dem hører bl. a. Testrupgård og Kilsgård, af hvilke den sidste i den foretagsomme Rasmus Langballes tid — omkring 1840 — var en slags mønstergård.

En anden liste nedenfor giver en lignende oversigt over besætningen i en del landsbyer i forskællige dele af distriktet. Der er navnlig valgt sådanne byer, hvor der var få eller ingen huse. Grunden hertil er, at der for husenes vedkommende aldrig i jordebogen oplyses noget om deres husdyrhold, skønt vist adskillige af dem havde ret til græsning af en ko eller to og 4—8 får på byens fælles græsgang mod en rimelig betaling; det var i hvert fald skik og brug andensteds i Jylland. Ved i listen at medtage byer med adskillige huse vilde man altså risikere at få et for lavt tal for besætningerne. I nogle af byerne var der 1696 enkelte gårde, som ikke hørte til ryttergodset — f. eks. anneksgårde —; for sådanne byers vedkommende har det været nødvendigt at udskyde de tilsvarende gårde i optællingen for 1718, for at opgivelserne for de to år kunde komme til at dække over det samme antal tdr. htk.

1. Besætningen på enkelte gårde 1696 og 1718.

	Ager og engs hartkorn				Besætning														
	tønder	akpr.	fåv.	alb.	1696					1718					ca. 1840				
					heste	stude	keor	ungred	får	heste	stude	keor	ungred	får	heste	stude	keor	andre høveder	fyf
Kalbygård.....	21	»	2	»	12	»	12	14	33	16	»	12	18	10	22	»	70	160	150
Bomholt.....	6	7	2	»	6	»	4	6	15	8	4	5	6	12	»	»	»	»	»
Skovsrod.....	9	6	2	2	7	»	7	10	29	8	»	6	9	12	»	»	»	»	»
Kilsgård.....	6	7	2	2	7	2	6	4	21	8	»	6	6	12	6	5	»	42	30
Gammelgård.....	8	6	2	1	6	2	4	2	18	10	»	8	9	12	»	»	»	»	»
Rindelevgård (Sofienlund).....	14	1	2	1	12	4	11	9	24	14	5	8	7	13	»	»	»	»	»
Skanderborg ladegård (3 gårde)...	39	2	1	»	36	»	23	17	56	39	8	34	28	40	»	»	»	»	»
Vengegård (Sofindal).....	17	»	»	2	16	»	8	6	20	12	10	8	6	16	9	»	70	»	»
Nygaard.....	14	»	2	»	12	4	10	8	24	10	4	6	6	»	»	»	»	»	»
Havreballegård.....	8	4	2	»	8	»	7	5	16	8	»	6	7	22	10	»	20	35	8
Nissumgård.....	16	1	1	2	12	8	7	8	18	12	6	8	3	16	12	6	90	»	10
Tammestrup (Ovsted s.).....	11	7	»	1	10	6	6	5	16	10	4	6	7	24	22	9	80	»	13
Hovedgård.....	18	7	»	1	16	8	14	11	44	16	10	9	8	30	16	40	36	16	20
Jordberggård.....	9	»	3	»	8	4	4	3	16	7	»	6	8	24	»	»	»	»	»
Testrupgård.....	7	5	3	»	6	»	4	3	8	8	4	6	4	20	»	»	»	»	»
Møldrup.....	6	6	»	2	4	»	3	3	8	6	»	5	3	16	»	»	»	»	»
Krog.....	6	5	1	1	6	2	5	3	16	7	»	5	5	10	»	»	»	»	»
Nedenskov.....	9	7	2	2	8	4	6	4	16	8	3	5	5	17	»	»	»	»	»
Vilholt.....	8	7	3	2	8	»	6	4	16	8	2	6	7	18	»	»	»	»	»
Wåbensholm.....	14	4	3	2	12	4	12	10	36	16	8	16	6	20	8	»	»	40	100
	257	4	»	»	212	48	159	135	450	231	68	171	160	344					
									342					399					

Del Skanderborgske rytterdistrikt.

2. Besætningen i landsbyerne 1696 og 1718.

	Ager og engs harkorn				Besætning									
	tdr.	skpr.	fdk.	alb.	1696					1718				
					heste	stude	keer	ungned	får	heste	stude	keer	ungned	får
Tørring, matr. nr. 2-9.....	24	5	3	,	32	,	23	13	74	44	,	33	36	73
Stjær, — - 1-16.....	60	,	1	2	68	7	38	24	179	68	,	45	48	89
Skovby, — - 1-15.....	77	2	,	1	66	8	35	27	149	75	,	39	56	82
Mjesing, — - 1-9.....	57	3	,	2	65	,	41	23	132	74	18	52	38	151
Stilling.....	41	1	1	,	43	,	29	21	79	48	9	30	34	68
Fastrup.....	33	6	3	1	32	,	19	10	65	36	5	24	30	62
Ringkloster.....	29	7	3	1	24	16	14	11	44	22	12	15	10	35
S. Vissing.....	60	1	1	,	64	,	41	25	123	66	2	52	46	110
Tønning.....	34	4	3	1	33	,	25	17	61	31	6	27	18	44
Emborg.....	20	7	,	,	25	,	17	10	41	20	1	19	17	41
Vissingkloster.....	17	5	,	,	17	,	13	14	34	16	8	11	11	33
Vorladegård, matr. nr. 1-2.....	27	2	,	1	16	,	10	8	42	22	,	16	16	43
	484	7	2	,	485	31	305	203	1023	522	61	363	350	831
							539					774		

S. Nygård:

Ser man på disse tabeller, vil man straks opdage, at der er en væsentlig forskæl på besætningerne i 1696 og 1718, såvel på distriktets større gårde som i landsbyerne. Hestebestanden er f. eks. stigende bægge steder, omtrent i samme forhold, men mens der paa gårdene er gennemsnitlig mindre end én hest pr. td. htk. såvel 1696 som 1718, er der i landsbyerne lidt over; forskællen er dog ikke større, end at man i al almindelighed kan sige, at der paa bægge tidspunkter omtrent holdtes én hest for hver td. htk. For de enkelte gårdes vedkommende kan der dog være ret store afvigelser fra hovedreglen; således havde Kalbygård med sine 21 tdr. htk. kun 12 heste 1696 og 1718 endnu kun 16. Paa Vengegård (17 tdr. htk.) gik bevægelsen i modsat retning, idet hestenes antal gik ned fra 16 til 12, og det samme fandt sted ved Nygård, hvor tallet faldt fra 12 til 10. Det er muligt, at det står i forbindelse med, at stude på nogle steder er blevet brugt til markarbejde, hvilket i det mindste senere fandt sted mange steder.

Endnu mere iøjnefaldende er dog stigningen af antallet af stykker hornkvæg, idet det på gårdene er steget med 15—16 pct., i byerne endog med 43—44 pct. Stigningen fordeler sig på alle arter af kvæget, både på stude, køer og ungnød. I landsbyerne er studenes antal fordoblet og ungvægets antal er vokset fra godt 200 til 350; antallet af køer er mindst forandret. For de enkelte gårdes vedkommende er forandringerne i det hele taget ikke meget iøjnefaldende, men enkelte gør dog en undtagelse; på Vengegård var der 1696 8 køer og 6 stkr. ungvæg, 1718 var disse tal uforandrede, men der var tilkommet 10 stude; at nogle af disse var arbejdsstude er sand-

synligt, da antallet af heste netop paa denne gård samtidig var gået en del tilbage.

Samtidig med at kvægholdet gik fremad, gik — som man kunde vente — fåreholdet tilbage. Antallet af får gik på gårdene ned fra 450 til 344, i byerne fra 1023 til 831; bægge steder faldt det altså med en 20 til 25 pct. Påfaldende stærk var nedgangen i Stjær og i Skovby, henholdsvis fra 179 til 89 og fra 149 til 82; samtidig steg antallet af stykker hornkvæg i de to byer henholdsvis fra 69 til 93 og fra 70 til 95. Kun i ganske enkelte byer var fåreholdet opadgående, f. eks. i Mjesing, hvor antallet steg fra 132 til 151; også på nogle af gårdene øgedes det — f. eks. på Tammestrup fra 16 til 24 og på Testrupgård fra 8 til 20 —, men på langt flere gik det nedad — f. eks. på Kalbygård fra 33 til 10 og på Våbensholm fra 36 til 20 —, ja, på en enkelt, nemlig Nygård, forsvandt de helt, hvis det ikke skyldes en forglemelse i jordebogen, at aldeles ingen får findes anført; hvilket synes at være det rimeligste.

Tager man et enkelt sogn for sig, vil man finde ganske lignende svingninger som de alt omtalte. Ser vi f. eks. på Venge sogn, finder vi, at der på 186 tdr. htk.¹⁾ 1696 var 189 heste, 20 stude, 96 køer, 58 ungnød (ialt 174 stkr. hornkvæg) og 373 får; 1718 var der 192 heste, 31 stude, 122 køer, 120 ungnød (ialt 273

¹⁾ Sognet, der var 192 $\frac{1}{2}$ td. htk., lå 1718 helt under rytterdistriktet, men da en anneksgård i Venge på godt 6 tdr. htk. ikke lå under ryttergodset 1696, hvorfor der ingen oplysning haves om dens besætning på den tid, lades den her ude af betragtning. 1718 var dens besætning 6 heste, 3 køer, 3 ungnød og 6 får. I hele sognet var der 1696 kun 3 huse og c. 1700 byggedes et fjærde. Det ringe antal huse er grunden til, at vi har valgt at betragte dette sogn. (Jvfr. ovenfor side 32.)

stkr. hornkvæg) og 251 får, hvilket vil sige, at hornkvæget var steget 50—60 pct. og fårene gået tilbage med c. 30 pct.

Vilde man endelig tage alle de nævnte gårde og byer samt Venge sogn under ét, idet dog de på tabellen anførte tal for Vengegård må fradrages, fordi de indgår i tallene for Venge sogn, vilde man se, at der på disse 912 tdr. htk. 1696 var 870 heste, 1041 stkr. hornkvæg (nemlig: 99 stude, 552 køer, 390 stkr. ungvæg) og 1826 får, men 1718 933 heste, 1422 stkr. hornkvæg (nemlig: 150 stude, 648 køer, 624 stkr. ungvæg) og 1410 får; altså var alle arter af husdyr i fremgang, undtagen fårene, der 1696 var henved dobbelt så talrige som hornkvæget, mens de 1718 knap var så mange som disse.

Svin omtales ikke i jordebogen, hvilket dog sikkert ikke betyder, at der ingen fandtes; i en så skovrig egn har der naturligvis været drevet en del svin på olden, men de enkelte gårde har som regel kun haft meget få — ligesom mere end 100 år senere — og de kunde knap nok regnes for husdyr, da de mest drev om i det fri og kun holdtes i større antal, når det var oldenår. Geder omtales heller ikke, sikkert af den gode grund at der ingen var. Allerede fra middelalderen forfulgtes gederne her tillands, fordi de ødelagde skovene, og den jagtelskende Frederik den anden var altid i høj grad efter dem. Det omtales da også, at geder endnu midt i forrige århundrede var så godt som ukendte her i landet. Dog meddeler Arent Berntzen (II. 182) c. 1650, at én ged i landgilde svarer til $2\frac{1}{2}$ skp. 2 alb. htk., hvilket forudsætter, at her må have været nogle geder, og 1758 var der en del geder ved Hennegårds schæferi¹); på

¹ Extr. Avert. 1758 nr. 62.

Gedhuset i Hammerum herred var der halvhundrede år senere navnlig geder til besætning, men c. 1830 var også de forsvundne¹⁾, og for mer end hundrede år siden siges det, at geder holdtes ikke i Ty und tagen en halv snes stykker på Nystrup²⁾, paa hvilken lille nedlagte hovedgård der også fandtes nogle i Christian den femtes tid³⁾.

Alt det ovenfor omtalte specificerede og beskrevne gods havde altså den bestemmelse at tjene til underhold for ryttere; da hver rytterportion skulde være 8 tdr htk. ager og eng, men i følge sagens natur kun ganske få gårde havde just denne størrelse, måtte man ad kunstig vej frembringe sådanne »portioner«; man regnede med rytterportioner ligesom med slette-daler (4 mk.), der jo ikke var en mønt, men en regningsenhed. En gård, der var mindre end de 8 tdr., fik på papiret tillagt fra en anden en del af dennes afgift, men nogen omlægning af jorderne fandt naturligtvis ikke sted. Således fik man af krongodset 654 rytterportioner og af det øvrige — proprietærgodset, det gejstlige m. m. — 61, hvorefter der bægge steder blev en lille rest. Da der af hver td. htk. ager og eng skulde svares 4 rdlr., blev det på hver portion 32 rdlr.; man regnede, at rytternes kost in natura årlig skulde bestå af 3 tdr. rug à 8 mark, 3 tdr. byg à 6 mark og 3 skpr. gryn à 2 mark, hvilket vilde udgøre 8 rdlr.; til sul månedlig 4 mark, som er i 12 måneder 8 rdlr.; til over- og undermundering skulde månedlig indeholdes 4 mark, hvilket også årlig vilde udgøre 8 rdlr. osv. osv. Hele denne side af sagen

¹⁾ Hald: Ringkøbing amt 207.

²⁾ Aagaard: Ty 120.

³⁾ Jordebøger og besigtelsesforretninger over det kgl. beholdne gods osv. 1687 (Vejledende arkivregistraturer II. 135).

skal vi dog her ikke gå nærmere ind på, da det ikke er rytterne, men ryttergodset, der interesserer os.

Det viste sig meget snart, at det kun var meget få rytterbønder, der selv vilde »ride for deres gårde«. De fik så ryttere indkvarterede, men det voldte idelige bryderier og måtte snart forandres. Alt i alt gik udviklingen hurtig i retning af, at ryttergodset ikke havde stort andet med rytteri at gøre end det, at de afgifter, der svaredes af ryttergodset, indgik i regimentskassen og derfra udbetaltes til underhold af rytteri, der var indkvarteret et eller andet sted, hvor det bedst passede. Tiden løb snart fra den hele indretning, og da den store hærreform arbejdede sig frem i begyndelsen af 1760-erne, var rytterdistrikternes dage talte. Det blev besluttet at sælge alle disse masser af krongods, og Koldinghus og Dronningborg distrikters gods kom da under hammeren 1765 og to år derefter Skanderborgs.

I december 1766 udsendte rentekammeret en stor trykt specifikation over alt det gods, der vilde komme til auktion. Der nævnes først fem hovedgårde (Skanderborg ladegårds hovedgårdstakst, Sjelleskovgård, Søbygård, Tvilumgård og Silkeborg), hver med et anseligt tilliggende af bøndergods, for Tvilumgårds vedkommende over 430 tdr. htk., for de andre omkring 300 tdr. til hver. Derefter kommer alt det øvrige gods og alle tienderne og endelig en del strøgods fra vidt adspredte egne udenfor distriktet, som samtidig ønskedes afhændet. Rentekammeret blev dog ikke stående ved dette; det blev overdraget konferensråd Villum Berregaard og amtsforvalter Emanuel Thygesen at undersøge, hvordan godset bedst kunde inddeles og udbydes til auktion og efter vidtløftige overvejelser udsendte de sidst i marts 1767 en trykt be-

kendtgørelse om den inddeling, de havde forfattet over det i rentekammerets ovennævnte specifikation anførte jordegods, der til forhandling den 23. april 1767 og følgende dage på Skanderborg slot ved auktion vorder opbudene. Foruden de alt ovenfor nævnte 5 hovedgårde var der nu kommet 7 til, idet man havde besluttet at oprette følgende:

- 6) En af den i mange år øde gård Tammestrup i Fruering sogn 15—4—.—1— i forbindelse med en del af Nissumgård 8—.—2—2¹/₂— og en del af Ring kloster 7—3—3—2¹/₂— samt skovsk. ¹/₄ alb., så at den ialt blev 31—.—3—.—, skovsk. ¹/₄ alb.
- 7) En af de to gårde Tammestrup i Ovsted sogn og Havreballegård, ager og eng 20—3—2—1—, skovsk. 2 fdk.
- 8) En af gårdene Møldrup og Krog samt 12 tdr. htk. af Vorladegård, ialt ager og eng 25—3—2—.—, skovsk. 2 fdk.
- 9) En af Våbensholm, ager og eng 14—4—3—2—, skovsk. .—5—3—2—.
- 10) En af gårdene Nedenskov og Vilholt, ager og eng 18—7—2—1—, skovsk. .—1—1—.—.
- 11) En af gårdene Skovsrod og Bomholt, ager og eng 16—6—.—2—, skovsk. .—2—3—2—.
- 12) En af Kalbygård, ager og eng 21—.—2—.—, skovsk. .—7—.—2—.

Disse 7 nye hovedgårde var naturligvis foreløbig kun oprettede på papiret, og de solgtes i den stand, hvori de var, men med sædegårds frihed og ret for de nye ejere til at sammenlægge de nævnte bestanddele til større brug. Våbensholm var iøvrigt en gammel hovedgård, der, mens den var ryttergods, var

bortfæstet til bønder, men som nu altså fik sin gamle frihed tilbage.

Påfaldende små vilde adskillige af disse nye herregårde blive, gennemsnitlig var de kun på 21 tdr. htk.; men til hver af dem var der henlagt komplet gods (o: over 200 tdr. htk.), til alle 12 tilsammen 3083 tdr. htk. ager og eng foruden nogen skov- og mølleskyld, og med adskillige af dem var desuden forbundet en del af det såkaldte selvejergods; en hel del af bøndergodset skulde opråbes »separat« og dèr vilde altså fæsterne få god lejlighed til at blive selvejere, hvis de kunde hamle op med andre bydende. Endelig vilde tilsidst alle tienderne og godset udenfor distriktet komme til opråb.

Den af Berregaard og Thygesen lagte plan tager sig i flere henseender mærkelig ud, skønt der ikke er tvivl om, at de havde gode grunde til at gøre, hvad de gjorde. En anden ting er, at en senere tid næppe vilde have været tilbøjelig til at tro, at man på den måde kunde »lave« nye hovedgårde. Men dengang som nu havde man en tyrketro til, at alt kunde ordnes ved love og bestemmelser; at det er de naturlige forhold selv, der bestemmer, hvor de større og hvor de mindre ejendomme finder de rette eksistensbetingelser havde man ingen anelse om. Begivenhederne viste dog meget snart, hvor uholdbart hele dette herregårdsmageri havde været.

Auktionen begyndte, og den første hovedgård, der blev opråbt, gik i vasken med det samme; det var Skanderborg; den var dog ikke en helt kunstig dannelse, men en vilkårligt udpillet stump af et hele. Resultatet blev, at Skanderborg by købte omtrent halvdelen af Skanderborg ladegårds hovedgårdstakst og en vis Hans Friis en anden lille halvdel; godset

blev så splittet for alle vinde. De fire næste hovedgårde gik af som varmt brød, men det var også de fire gamle gårde Tvilumgård, Sjelleskovgård, Søbygård og Silkeborg; de solgtes med i det væsentlige det gods, der var tiltænkt dem — noget mere eller noget mindre —, og køberne erhvervede sig også en hel del af tienderne. Salget af disse fire gårde i forbindelse med, hvad der fulgte med dem, bragte over 215,000 rdl. i kongens kasse.

Hovedgården nr. 6, Nissumgård-Tammestrup, blev vraget i den foreliggende skikkelse. Peder Herschend — den senere opretter af slægtshuset Herschendsgave — købte ganske vist dels denne hovedgård og dels — særskilt — adskilligt gods, men af gården solgte han allerede 1770 en del til Hans Sejersen, og dermed var dens historie ude. Så kom turen til nr. 7 og nr. 8, Tammestrup-Havreballegård og Møldrup-Krog. De solgtes bægge, omtrent med det dem tiltænkte gods, den første til etatsråd Gert de Lichtenbergs enke fru Bodil Hofgaard, den sidste til hendes svigersøn kancelliråd Jokum Rodenborg de Lichtenhjem, og indbragte tilsammen 55,000 rdlr., men ingen af dem blev nogensinde til det, de var bestemte til; både den første og den sidste var en tid lang siamesiske tvillinger, men ingen af dem gik nogensinde op i en højere enhed; Rasmus Damgaard, der efter fru Lichtenbergs død blev ejer af hendes tvillinggård og en smule gods, solgte 1804 Havreballegård til Kristen Haarup, og Møldrup-Krog måtte efter tyve års tilværelse, der ikke havde bragt dem i nogen intimere forbindelse med hinanden, finde sig i, at dens hovedgårdstakst overførtes til Lillerupholm, mens den selv sank ned til igen at være, hvad den forhen havde været, to større bøndergårde.

Våbensholm og Nedenskov-Vilholt, der er opførte som nr. 9 og 10, blev bægge købte sammen med det dem tiltænkte gods foruden nogle tiender af justitsråd Thyge Thygesen og senere indlemmede i stamhuset Mattrup. De hørte til dem af de nye, der stod sig bedst, selv om de nu bægge er blevet trængt ud af hovedgårdenes række. Allertængst holdt sig Kalbygård, idet den endnu består; den var også for så vidt en naturlig dannelse, som den fra gammel tid var én gård, selv om den havde været besat med to bønder. Det er den eneste af de syv, der viste sig at være levedygtig. Nr. 11, Skovsrod-Bomholt, blev nemlig ligesom Nissumgård-Tammestrup straks vraget og den og det til den henlagte gods solgt stykkevis; Skovsrod købtes da af højesteretsadvokat Mattias Bruun og kom snart efter til Lars Bastrup, Bomholt af Andreas Kjerulf Brasch i Viborg, hvis enke 1776 bragte den til sin anden mand Jens Hasselager.

Mærkelig nok var der to gårde, som Berregård og Thygesen ikke havde tænkt på at oprette til hovedgårde, som ikke desmindre blev det. Det er de nuværende hovedgårde Sofiendal og Sofienlund, af hvilke den første, som da hed Vengegård, tilligemed en stor mængde gods købtes ved auktionen af amtmand Frederik Ludvig v. Woyda, der straks fik bevilget den sædegårdsfrihed; den anden, som fra gammel tid hed Rindelevgård, blev købt sammen med noget mere gods af geheimeråd Christian Rathlous enke fru Dorteia Sofie Schack til Rathlousdal, og har senere fået lignende frihed.

Tienderne spredtes for alle vinde, mange fulgte — som vi har sét — med de lige omtalte gårde, andre kom til distriktets nabogårde — Lyngbygård, Konstantinsborg m. fl. — adskillige købtes af præster,

møllere, officerer og borgere, nogle af bønder: Af de mange vandmøller fulgte nogle med hovedgårdene, men mangen møllefæster blev ved denne lejlighed selvejer, som f. eks. Peder Nielsen Bloch i Ry mølle, der købte den for 3800 rdlr., Peder Jørgensen i Fuldbro mølle, der måtte betale 3614 rdlr., Johan Jakob Rothhausen i Boel mølle, der slap med 1200 rdlr., Ernst Voetmann i Klostermølle, Peder Hofgaard i Skanderup mølle og adskillige andre; billigst slap vistnok fæsteren af Hylke mølle, der fik den til ejendom for 455 rdlr. og vist endda havde købt forholdsvis dyrt, da den var yderst beskeden både i henseende til mølle- og til agerbrug.

Efter planen for auktionen var der jo en stor mængde gods, der skulde sælges separat og adskilligt mere blev der, da flere af de nye hovedgårde ikke blev solgt på den måde, man havde tænkt sig. Der var altså her rig lejlighed for fæsterne til at køberes fæstegårde, så meget mere som det var alle købere af gods i distriktet tilladt kun at betale halvdelen af købesummen og lade den anden halvdel blive indestående i ejendommen til forrentning med 4 pct. Herfra stammer de »halve købesummer«, man så ofte ser omtalt. Ved salget af Dronningborg og Koldinghus rytterdistrikter var mange bønder blevet selvejere, men der havde man heller ikke vanskeliggjort det for bønderne ved at oprette nye hovedgårde. Dog, stillede forholdene sig end noget vanskeligere her i distriktet end i de andre, var der dog også her mange, som købte deres gårde. Foruden en del boels- og husmænd synes c. 270 gårdmænd at have købt deres fæstesteder. Af dem fandtes over halvdelen i Hjelslev herred, hvor der ikke var projekteret andre nye hovedgårde end Skanderborg,

hvortil der jo ingen køber var; desmere lejlighed blev der for fæsterne til at byde. I Vor herred købte ca. 60, i Framlev herred c. 40, i Gern herred en snes stykker og i Tyrsting herred vist kun 5 deres gårde. Flere selvejere var der blevet, hvis ikke dels nærboende godsejere havde benyttet lejligheden til at supplere deres bøndergods, dels spekulanter havde indfundet sig for at fiske i rørte vande. Således købte Lyngbygårds ejer over 80 tdr. htk. bøndergods foruden en del tiender (61 tdr. htk.) for 11639 rdlr., Konstantinsborgs ejer købte 26 tdr., Rathlousdals ejer 64 tdr. og desuden Fruering kirketiende (33 tdr.) for 9468 rdlr. Borgmester Rasmus Møller i Aarhus købte bl. a. 85 tdr. htk. gods, kammerjunker Ditlev v. Pentz 111 tdr., højesteretsadvokat Mattias Bruun foruden — som ovenfor nævnt — Skovsrod en del gods i Møballe, Hørning og Salten (c. 75 tdr. htk.), kammerråd Henrik Molrath Richter tiender og gods for 19740 rdlr. osv. Adskilligt af dette gods vandrede utvivlsomt kort tid efter over til fæstebønderne til højere priser end dem, der bødes ved auktionen.

Det samlede pekuniære resultat af auktionen ses af rentekammerets forestilling til kongen om approbation på forretningen¹⁾. Af denne får man at vide, at der forud var blevet akkorderet med de såkaldte selvejere, hvis gårde ialt var 378 tdr. htk., om for disse at give 30903 rdlr. Det øvrige, 6554 tdr. htk. og Skanderborg slot, var — indbefattet 470 rdlr., hvormed byderen på Ry mølle havde forhøjet sit bud, — udbragt til 743179 rdlr. Hele summen blev således 774083 rdlr. Når derfra gik 15741 rdlr., der var budt for Skanderborg slot og to parter af Ry skov, ansås de for

¹⁾ Rentekammerets resolutionsprotokol.

det øvrige budte 758341 rdlr., der svarede til omtrent 111 rdlr. pr. td. htk., for at være antagelige. Heraf vilde 413092 rdlr. blive udbetalt og kunde anvendes til rigets gælds afbetaling, mens 345250 rdlr. vilde blive indestående (»halve købesummer«) og til 4 pct. give årlig 13810 rdlr., hvilket var mere end den tidligere jordebogsrettighed, som kun var 11—12000 rdlr.; mere end 400000 rdlr. blev således — i det mindste i øjeblikket — så at sige fundne penge. De 6481 rdlr., der var blevet budt for slottets bygninger, og 9260 rdlr., som de to parter af Ry skov var blevet budt op til, anså rentekammeret for at være for lidt, hvorfor der burde gøres forsøg på at opnå højere bud.

Kongen approberede 5. juni 1767 denne forestilling; så kunde skøderne udfærdiges efterhånden som betalingen indgik, og for slottet og skovparterne opnåedes senere noget højere bud, idet slottet udbragtes til 6278 rdlr. og Ry Sønderskovs østre og vestre parter, der købtes af generalkrigskommissær Magnus Beringskjold, betalt med 20450 rdlr.¹⁾

Størsteparten af det gods, der således overgik i privateje, havde da i århundreder været krongods, meget så længe, at ingen vidste, hvorfra kronen havde det, andet fra reformationstiden, da det gejstlige gods blev inddraget. Ryttergodsernes salg betegner et brud med fortidens statsøkonomi. Tidligere havde kronen haft sine sikreste og bedste indtægter af sit gods, og de kraftige regenter havde dels med hård hånd, dels med læmpe stadig arbejdet paa at forøge det, for at gøre kronen så uafhængig som mulig. Valdemar Atterdag og dronning Margrete havde med fasthed og kløgt arbejdet i den retning og Christian den tredje

(¹ Rentekammerets resolutionsprotokol ¹⁶/₈ 1768.

og hans nærmeste efterfølgere havde i høj grad nydt godt af de udstrakte besiddelser, kronen arvede efter den katolske gejstlighed. Men ved midten af det 17. århundrede krævede rigets nød, at krongods måtte udlægges til dækning af rigets gæld, og staten måtte da skaffe sig sine indtægter ad anden vej; direkte og indirekte skatter måtte fylde landets stadig slunkne kasse, da godset stadig tyndedes mere ud. Endnu i Frederik den fjærdes tid var der dog krongods nok tilbage til at oprette de 12 rytterdistrikter, selv om noget af det fornødne gods måtte relueres og noget købes, men da disse solgtes var godsperioden definitivt forbi. Det var nu ingen ulykke, men beklageligt var det, at man ikke tænkte på ved denne lejlighed at bevare det gamle slot, der ikke lå nogen i vejen. Krongodsernes salg er overhovedet en af de væsentlige grunde til, at så overordentlig mange minderige gamle bygninger er blevet berøvet landet. Nogle ubetydelige ruiner hist og her er snart — bortset fra kirkerne — det eneste synlige minde om de tider, der ligger blot 3—400 år tilbage i tiden.

De 12 rytterdistrikter omfattede henved 70000 tdr. htk. Over alt dette gods har vi altså fra c. 1718 udførlige jordebøger med mange værdifulde oplysninger, som kan suppleres og sammenholdes, dels med de ældre jordebøger over det mere spredte ryttergods, dels med mange andre arkivalier. Den korte oversigt, jeg her har givet over en sådan jordebogs indhold og de små forsøg, jeg har gjort på at antyde, hvad man kan få ud af dem, fremkommer nærmest for at henlede opmærksomheden på disse kilders eksistens, da jeg har det indtryk, at de bruges altfor lidt af dem, der sysler med topografiske og dermed mere eller mindre beslægtede opgaver. Ang. alt ryt-

tergods er der en række forholdsvis let tilgængelige arkivalier, hvoraf her kun de færreste er benyttede. Der er først de af reuitionskommissionernes virksomhed fremgaaede arkivalier, dernæst krigs- og portionsjordebøgerne og endvidere regimentsskrivernes regnskaber samt ved distrikternes salg særlige kopibøger for de skøder, der udfærdigedes på godset. Desuden er der for Skanderborg rytterdistrikts vedkommende den ovenfor omtalte Berregaard-Thygesenske kommissions arkivalier. Alle de nævnte sager findes i rigsarkivet. Dertil kommer så i landsarkivet i Viborg regimentsskriverens arkiv, som indeholder en fortrinlig række skifteprotokoller, fæsteprotokoller, sessionsprotokoller og andre arkivalier. Men dermed er stoffet langt fra udtømt. Da det imidlertid ikke er hensigten her at give en registratur over arkivalier vedrørende det Skanderborgske rytterdistrikt, kan det være nok at nævne det anførte. Det overlades nu til andre at bruge det; der er stof til mange større og mindre afhandlinger og spredte oplysninger at hente for enhver, der sysler med æmner, der falder indenfor grænserne af de tolv rytterdistrikters område og for mange andre, der har interesse for vor fortid.

Vor Kloster.

Af FR. KERFF.

Allerede før Grundlæggelsen af Øm Kloster i Aaret 1172 laa der sydvest for Mossø et Benediktinerkloster, kaldet Vor- eller Orekloster. Dette nævnes i Øm Klosterkrønike, der ogsaa omtaler to andre Benediktinerklostre i Skanderborgegnen, Venge og Kalvø. I disse to Klostre fandtes der dog kun, i det første tre, i det andet to Munke (ca. 1170). Hvornaar disse Klostre er bleven oprettede, vides ikke; man har gættet paa Knud den Stores Tid, hvilket har megen Sandsynlighed for sig, naar man ser hen til, hvad Saxo fortæller om de Smaaklostre, som denne Konge anlagde paa en Tid, hvor Benediktinerordenen særlig blomstrede i England og i det hele taget var den fornemste Munkeorden. — »De sorte Munke« kaldtes de, fordi de bar en sort Kutte med et Læderbælte, over Kутten et sort Skulderklæde (Skapular) med Hætte, og derover, naar de gik ud, en sort Kappe.

Benediktinerordenens Stifter var den hl. Benedikt, født i Nursia i Umbrien (Italien) Aar 480, død 543. Imedens Munkene hidindtil havde levet hver for sig i Ensomhed, hvad Navnet Munk »den Enlige« (græsk monos) udtrykker, eller til Forandring havde sluttet sig for en Tid sammen med andre efter Forgødtbefindende, fastslog Benedikt for sine Munke bestemte Leverage, der fornemmelig bestod i korte Forskrifter om fælles Korbøn og andre Bedetider samt Haand-

arbejde; det være huslig Gerning, Markarbejde eller Studier og Afskrivning af Bøger; tillige forpligtede de sig til bestandig at forblive i det Kloster, de var indtraadte i, og som styredes af en Abbed under Biskoppernes Tilsyn. Klosterreglen har et særegent Afsnit om, hvorledes enhver Munk skal stræbe efter ikke blot den ydre Selvfornægtelse ved Faste og Fattigdom, men efter aandelig Udvikling ved at tillage i Sagtmodighed og Ydmyghed, hvilket fremstilles udførligt i hans Afhandling »om de 12 Ydmygheds Trin«.

I de første 400 Aar fra Ordenens Stiftelse virkede Munkene især som Missionærer i Europa. Pave Gregor den Store, der selv var Benediktiner, sendte Augustin med 40 Benediktinermunke til England som Missionærer for at kristne Angelsachserne i Aaret 596. Fra England kom Munken Willibrord til Frisland, Bonifacius og flere andre til Tyskland; Ansgar, der kom herop, var jo ligeledes Benediktiner. Kong Knud den Store saa Frugterne af disse Munkes Arbejde i England og søgte derfor at befæste Kristendommen her i Landet ved de samme Munkes Hjælp, og derfor er det antageligt, at Vor Kloster er opstaaet i hans Tid eller kort Tid derefter. Det laa i en, efter Datidens Forhold, tæt beboet Egn, inde i Landet, ikke udsat for Sørøveres Overfald og tillige i Nærheden af fiskerige Indsøer. Der kunde Munkene virke belærende paa den agerdyrkende Befolkning baade med Ord og Eksempel, — de havde jo trindtom i Landene opdyrket store Strækninger, plantet Skove, og været Vejledere for Folket paa disse Omraader. I deres Klostre bevaredes tillige en vis Overlevering om, hvad der var udrettet, og denne forplantede sig fra Slægt til Slægt.

Alt eftersom Landene kristnedes, og der kom ord-

nede kirkelige Forhold, fandt man det fornødent at ordne de klosterlige Forskrifter, hvorved fremkom Reformen, som udgik fra det franske Kloster Cluny. Der indførtes en nøjagtigere Dagsorden for Korbøn, Arbejde o. lign. Beskæftigelser, Bestemmelser, der sigtede til at holde Klostrene fri for al verdslig Berøring og bevare Tarvelighed og Fattigdom i Alt. Udadtil arbejdede Cluniacensermunkene tillige, i alle de Lande, hvor de fik Indpas, paa at fremme den saakaldte *treuga Dei* »Gudsfreden«, som sigtede hen til at fjerne det ukristelige Fejdevæsen, hvilken »Gudsfred« tillige blev til Gavn baade for Landbrug og Haandværk. Denne Klosterreform udvikledes Tid efter anden, idet den begyndte omkring 927 og naaede sit Højdepunkt omkring Aar 1130, da omtrent to Tusinde Benediktinerklostre henhørte under Cluny, hvor iblandt ogsaa Vor Kloster. Der findes kun ganske faa Efterretninger om Klostret i Tiden indtil Religionskiftet i det 16 Aarhundrede.

Aar 1184 nævnes Abbed Gøtø i Vor Kloster. I Øm Klosters Krønike fortælles, at Hertug Abels Folk (1249) afbrændte Klosterjomfruernes By gl. Vissing undtagen Kirken. Da Vor Kloster laa ikke ret langt derfra, vilde det vel nok være bleven bemærket samtidigt i Krøniken, hvis Vor Kloster havde lidt større Overlast. Det bemærkes, at Nonneklosteret i Vissing var et Benediktinerindekloster; Benedikt af Nursia gav Forskrifter for det kvindelige Kloster, som hans Søster, den hl. Skolastika, forestod, og som udbredte sig ligesom Munkeordenen og ogsaa naaede til Danmark.

Om Vissing Kloster vides meget lidt, det nævnes 1268 og 1345, og 1411 nævnes Hr. Jens som Præst og Prior ved Vissing Kloster, men ikke længe efter

maa Vissing Kloster være bleven nedlagt. Biskop Ulrik af Aarhus (1424—49) ordner nemlig Klosters Efterladenskaber sammen med Erkebispens af Lund og Kong Kristian d. 1. Dette stadfæstes tilsidst af Paven i Aaret 1486, saa at det meste af dets Jordegods overdrages til Vor Kloster. Pavebrevet findes iblandt de pavelige Aktstykker vedrørende Danmark, udgivet af Alf. Krarup og Johs. Lindbæk; der angives ikke Grunden til Klosters Nedlæggelse, saa man er kun henvist til Gætninger. Muligvis har det ophørt af Mangel paa Indmeldelser, der var jo opstaaet nyere Klosterordener for Kvinder, især de to store Brigittinerklostre i Maribo og Mariager, der, efter den hellige Birgittes Forskrifter, hver kunde huse 60 Søstre. Fra samme Aar (1486) findes et andet Pavebrev fra Innocens d. 8. til Abbeden og Munkene i Vor vedrørende Indførelser af Bursfelder Reformen. I Benediktinerklostret i Bursfeld, et Par Mil fra Byen Minden i Tyskland, indførtes omtrent 1461 iblandt andre Reformer en Forbedring af den liturgiske Sang med nye Udgaver af Tidebønner til Korbrug. Vor Klosterbrødre bemærker, at de i Mandsminde ikke har havt Forbindelse med Cluny Klosteret, hvis Overhøjhed stiltiende betragtedes som ophørt. Vor Kloster var afbrændt tre Gange, og da man havde anskaffet sig nye Korbøger istedetfor de afbrændte, havde man benyttet Bursfelder Reformens Udgave. De ønsker derfor at høre til Bursfelder Sammenslutningen med dens Reformer, hvilket stadfæstes af Paven. — Til Bursfelder Congregationen henhørte den Gang 115 Klostre i forskellige Lande.

Fra Aar 1492 findes ligeledes et Pavebrev, hvormed Præst og Munk i Vor Kloster Mads Knudsen udnævnes til Biskop af Garda i Grønland.

Aarsagen til denne Udnævnelse anføres i Pavebrevet. Den kristne Befolkning i Grønland har ikke haft Skibsforbindelse med den øvrige Verden i 80 Aar, og ingen Præst eller Biskop har resideret der, og ifølge Efterretning derfra, har de ikke andet tilbage end det Alterklæde (corporale), hvorpaa Sakramentet havde ligget, da den sidste Præst sagde Messen. Dette Alterklæde udbredte de ved deres religiøse Forsamlinger. Nu havde Benediktinermunken Mads Knudsen tilbudt at ville drage derop og vove Liv og Helbred for dette Foretagende.

Den sidste Bemærkning sigter til de Forfølgelser, som de Kristne har været udsatte for, og ved hvilke ikke faa er døde; det var hedenske Eskimoer, der trængte ind i Grønland og fortrængte de Kristne.

Om Mads Knudsen nogen Sinde er bleven bispeviet, vides ikke, i hvert Fald er han ikke kommet til Grønland, — uvist af hvilken Grund. Kong Kristian II optog senere Sagen paany, idet Graabroderen Vincent Petersen Kampe 1519 blev udnævnt af Paven til Biskop i Garda og bispeviet paa Kristians Andragende, der tillige gav de fornødne Anordninger til Sendelsen. — Med Kristian II's Fordrivelse 1523 døde Sagen hen; hans Efterfølger, Frederik I, havde ingen Interesse for den grønlandske Mission, han søgte snarere med adskillige Adelige at berige sig med Kirke- og Klostergods.

1532 har Abbed Thomas Pedersen og det menige Konvent befalet og tiltroet Biskop Ove Bilde af Aarhus deres Kloster og alt dets Gods, hvilket Kong Frederik I har stadfæstet, — han døde jo Aaret efter. Vor Kloster kom saaledes under Biskoppens Beskyttelse, en Foranstaltning, som fulgtes ogsaa af andre Klostre, vistnok for dermed at sikre dets

Bestaaen. Imidlertid blev Kong Kristian III Konge og fængslede Aar 1536 Biskopperne og beslaglagde baade Bispe-, Kirke- og Klostergodset.

Han udstedte en Forordning til Herreklostrene og til Abbed Morten i 1536, at Klostret kunde forblive, samt befalede strengt, at Bønderne, der henhørte under Klostret, skulde svare deres Afgifter til Klostret, ligesom Kronens og andre gode Mænds Tjenere gjorde »da Klostrets Gods er stor Part solgt og udsat udi den Fejde for Sølv og Pendinge til Kgl. Majestæts og Rigens Behov«.

1538 stadfæster Kongen Maurits Mortensen, Officialis i Aarhus, til at være Forstander i Vor Kloster, hvortil han af de menige Konventsbrødre er udvalgt.

1541 forordner Kongen, at Klostret skal sende en af deres Mænd til Københavns Universitet og underholde denne med Føde, Klæder o. s. v.

1542 pantsætter Kongen Vor Kloster til Mikkel Grop.

1552 er der endnu Munke i Klostret, men derefter sender Kongen de sidste over til Øm Kloster for der at forsørges, og Vor Kloster stilles under Lensmanden paa Skanderborg Slot.

1554 sender Kongen (Kristian III) sin Prædikant Mester Henrich von Bruchhofen over til Lensmanden paa Skanderborg Albert Gøye med Ordre, at Mester Henrich »skal efterse alle Bøger i Vor Kloster, som ligger der enten i Sakristiet eller i Koret; hvis [o: dem] som duelige ere, skal Lensmanden lade ham følge, at han kan indpakke dem i Tønder og tage dem med sig til Universitetet i København.

1555 forordnes, at Sognefolkene i Vissing og Vor skal herefter søge til Vor Klosters Kirke og altid holde samme Kirke for deres Sognekirke.

1568 bevilger Kong Frederik den Anden Kronens Bønder i Skanderborg Len, som tilforn laa under Ore (Vor) Kloster, Frihed for at give Korn, naar de gør Arbejde til Slottet.

I Jordebogen for Skanderborg Len af 1573 anføres Vor Kloster i Tyrsting Herred og Vor Herred med 118 »Tjenere« (som altsaa yder Afgifter eller Arbejde), tillige 4 Møller og 1 Gadehus.

Tid efter anden er vel Klostret med Kirke bleven nedbrudt, ligesom det skete med Øm Kloster. De Ruiner, der er fundne i Klostermøllens Have, er nu de eneste synlige Spor af det gamle Benediktinerkloster.

Af Sognepræst Hans Brøchners Optegnelser i Gangsted Kirkebog.

VED THORVALD MADSEN.

Det hændte ret ofte i gamle Dage, at Sognepræsten gav adskillige Oplysninger i deres Kirkebøger om forskellige Personer, der enten har været Særlinge eller ogsaa betydet lidt ud over det almindelige, ogsaa Sognenes Tilstand, baade i økonomisk og aandelige Henseende, Sæder og Skikke, findes undertiden beskrevet.

Dette er saaledes Tilfældet med Gangsted Kirkebog, i hvilken en Præst, Pastor Hans Brøchner, meget omstændelig har beskrevet sit Sogns mange ejendommelige Sæder og Skikke. Han begynder med at fortælle om sin egen Slægts Oprindelse:

Den brøchnerske Slægt stammer fra Sangerhusen i Thüringen og haver man derom følgende Efterretning: I Aaret 1626 rejste Klædevæveren Hans Brøchner af Sangerhusen til Markedet i Quedlingburg i Følge med nogle af sine Byfolk. Paa Vejen blev de overfaldne, dræbte af nogle kiedelige Snaphaner; tilbage sad hans frugtsommelige Hustru med 5 smaa Børn. Et Par Maaneder efter dennes Fødsel bortrev en pestagtig Sygdom Moderen med de 4 mellemste af hendes Børn, inden Aaret var omme døde ogsaa den ældste, saa der af hele Familien kun var den spæde tilbage. Hans Moder, Elisabeth Hunius, Datter af Mag. Martinius Hunius, Præst til St. Somer,

havde en Søster Catrine, Enke efter Superintendenten i Sangerhusen, Dr. Johannes Pontascheu, hun tog sin spæde Søstersøn til sig, holdt ham til Ære og Lære. 1645 kom han i Tjeneste hos en Lærredshandler i Slesvig, rejste med hans Vogn herind i Danmark. 1650 begyndte han sin egen Handel i Randers, blev her kendt med Maren Nielsdatter Tvede, Enke efter 23 Ugers Ægteskab med Niels Nielsen, Mollerup. Hende ægtede han 1655. Af deres 8te Børn blev den ældste Hans Brøchner, 1690 Præst i Spentrup og Gassum, kaldet af Cancelliraad Rosenørn til Tvilum. Af hans 4 Børn blev den ældste Peder Brøchner Præst i Karby, Hvidbjerg, Redsted paa Mors. Med sin Hustru fik han 18 Børn, hvoraf den ældste Hans Brøchner blev Præst 1742 i Spentrup og Gassum Menigheder. I sit Ægteskab med Ingeborg Friis, Datter af Præsten Arild Friis i Spentrup, avlede han 7 Børn, og i sit 2det Ægteskab med Præsten Wedeges Datter Mette Marie, fik han 14 Børn. Af disse 21 Børn blev den ældste Peder Brøchner 1774 Sognepræst i Ørting Falling, 1784 Præst i Grenaa, 1796 Præst i Raarup og Provst i Bjerre Herred. Han fik Rang med Amtsprovster. Han døde 12. Septbr. 1818. Den ældste af hans Børn var Præsten Hans Brøchner¹⁾ fra Gangsted og Søvind Menigheder.

1. Mad og Drikke.

I Mad holder de²⁾ sig til Hverdags Brug mest ved den gamle Simpelhed; Vælling, Grød, Kaal og Ærter er den sædvanlige Søbemad, ligesom stegt Flæsk og

¹⁾ f. i Ørting 7. 10. 1776, Sognepræst i Gangsted og Søvind fra 1810 til sin Død 27. 6. 1839. (Wiberg).

²⁾ Befolkningen i Søvind og Gangsted.

Pandekager næsten skifter til at være Tilmad, men dette er kun til Hverdags Brug, anderledes er det ved de utallige Gilder, som jeg har kaldet Forædelser.

I Drikke derimod udsvæver de. Dersom de lavede Øllet stærkere og havde deres Tønde gammelt Øl liggende at bruges i Julen, det skulde jeg ej fortænke dem i; thi Bygget gror paa vore egne Marker, og der avles langt mere end før; Landmændene har mere Arbejde og behøver derfor noget at styrke sig paa, men dermed haver de ikke nok. — Brændevin derimod er det meste, der driver, dermed lønnes alle Ulejligheder, dermed opmuntres der til Flid. Det er nu Hverdagsdrikke, før brugtes det sjældent uden til Sædetider og Høsttider, og dog overdrives det ikke, skønt jeg ikke havde saa meget derimod; thi Nationalvelstanden lider ej derved; men dette er ikke Tilfældet med den fordømte Kaffe, som jeg her vil raabe et trefold skiælligt Ve over, om jeg derved kunde skræmme den ned til Helvede. For 12 Aar siden eller da jeg kom her, var den yderst sjældent til Huse. Der gaves mange, selv ved de store Bryllupper, hvor den slet ikke vanked, blev der lovet noget, da var det kuns en Slat til Brudepar, Brudekoner og Degnen; thi Præsten og hans Kone trøstede sig aldrig paa dette Snavs; men nu! Jeg har lagt Mærke til, hvorledes den her har indsneget sig, begyndte ved Gilderne, og naar jeg talte mod den, svarede man mig: »Ja, vi kan ikke andet, for dem der er fra Væhr Sogn, de er vante til den, og der er ingen Gilde uden Kaffen«. Eller det hedder: »Vi skulde have en Kop Kaffe lavet alligevel til Degnen i Ørting, ellers er han ikke til Pas, og saa vil de andre gerne have lidt med«. Nu gøre de ingen Undskyldninger mere, fra Gilderne gik den over til dagligt Brug, og i mangt et Hus, hvor

de har ondt ved at skaffe det daglige Brød, drikker de deres Kaffe. Min Købmand i Horsens Chr. Mørkeberg siger, at han nu sælger 1 Skpd. for hvert Lpd., hans Fader solgte, og at en Bierreherreds Bonde havde solgt ham nogle Sølvspiseskeer, som Mørkeberg troede, for dermed at betale Skat og anden Giæld, men da han havde faaet sine Penge, forlangte han Kaffe. Mørkeberg skammede ham ud og nægtede at sælge ham noget; men Bonden forsikrede, at det kunde ikke nytte, kunde han ikke faa det her, maatte han have et andet Sted, for han havde lovet sin Kone det. Smeden i Søvind har forsvored Brændevin, for i det Sted at indføre, at de skulde bringe ham Kaffe, og jeg hørte forleden en Mand klage, at de ej kunde faa saa meget som Lapning slaaet paa et Par Træsko, uden at de maatte have den sorte Potte over Ilden.

Til Livets daglige Nødvendighed kan Tobak regnes, dog bruges det ej saa meget til Rygning som før, de fleste skraaer den, derved gaar der mindre til. Tiden spildes ej saa meget fra Arbejdet. Jeg beregnede forleden for Søren Jensen, Gangsted, at han omtrent daglig havde spildt tvende af sine Arbejdstimer paa at stoppe og tænde sin Pibe, uden at tale om, hvor meget slettere Arbejdet gøres, naar han havde denne Patte i Munden.

Aldrig hører Bonden Klokkens Klemten uden at blotte sit Hoved eller dog lette ved sin Hat eller Hue og sige: »I Jesu Christi Navn«. Samme Andagt og Følelse af dette hellige iagttager de, naar de gaar til noget Maaltid og ved Synet af Maden. Den gamle Søren Sørensen af Trebjerg i Aaes, Bedstefar til den meget agtværdige Gaardmand i Søvind Søren Madsen

fortæller, at han aldrig spiste en Mundfuld Brød uden jo hans Hue laa paa hans Knæ; det vil sige med blottet Hoved, men som oftest bedækkede de Hovedet straks igen og fortsatte saaledes Maaltidet.

Grunden til denne fromme Skik tilskrives Erindringsdringen om det meget, han led i Krigen af Sult og Elendighed, da han endog en Aften red to Mil tilbage gennem det udplyndrede Land for at hente nogle raadne Kaalstokke, som han havde set paa Marken; man tænke sig hans Sorg, da han fandt dem ikke, en anden forhungret Soldat var kommen ham i Forkøbet. Denne hans Følelse gik i Arv til Søren Madsen, jeg har ingen kjendt taknemligere ved dagligt Brød eller ængsteligere for at savne det end ham. Det maa være hændt ham i 11 Aarskrigen, thi han døde 1758 ved Udgangen af Aaret. Ved hans Død er dette mærkelige, at han 73 Aar gammel kom i en Grav med sin 61-aarige Kone Karen Madsdatter og hans 29-aarige Søn Søren Sørensen. Sønnen. Skræder af Haandværk, ernærede sine gamle Forældre og døde først. De gamle var endnu ej syge, men Sorgen over deres Forsørgers Død, lagde dem brat paa Sygesengen og derfra paa Skiven¹⁾.

2. Overtro.

Der gives adskillige Koner her i Menigheden, som forstaar at læse over boldne Fingre, især havde den for et Par Aar siden afdøde Lotte i Toftum et stort Rygte i den Anledning; jeg har forgæves søgt at komme efter hvad Ramse, der bruges, men jeg faar det vel at vide. Nicolaj Mathiesen i Blichsted læser over Tandpine, og om jeg ved ret, giver han dem en Pose at hænge paa sig.

¹⁾ Bord. Man lagde Liget paa et Bord. før det blev lagt i Kiste.

Hvorledes Bønderne lade sig narre i deres aabne Øjne, hørte jeg et mærkeligt Bevis paa forleden. Smeden i Søvind har en, formedelst Knæskade, vanfør Søn. En omløbende Betlerkvinde kom derind, fik Øje paa Drengen og tilbød sig at curere ham, dog betingede hun sig forud af Smedens Kone, at hvis hun skulde forlange noget af hende, maatte hun ikke nægte det. Forlangendet udeblev ikke; et Skjørt gik sin Vej og ligeledes et Forklæde; men enten trykked Moderen sig ved at give mere eller Kvinden frygtede for at overdrive sine Fordringer. Curen, som jeg ej ved hvori bestod, blev foretaget, men Drengen er lige Krøbling endnu.

1825. At onde Mennesker ved at »kaste noget« for Folk, kan bibringe dem en eller anden haardnakket Sygdom er en ikke ualmindelig Tro. Hos Thomas Ydings tror hans Moder i disse Dage, at der er kastet noget, at dette er Skyld i denne Sindsforvirring, hvormed han desværre er angrebet.

For Gdmd. Niels Nielsens Kone var der kastet noget. Thomas Yding tror selv, han er forhekset af en i Sondrup.

1837. Om Mandagen maa man ikke tage en Knappenaal op af Gulvet; thi da kan man vente sig en Ulykke.

Den hvidgraa Mos, der som en Skorpe sætter sig paa Kirkegaardsmuren, skraber man stiltiende af efter Solens Nedgang, og er da et godt Raad mod Gulsot.

Frugtsommelige Koner gaar ej baglænds; thi da tror de, at deres Foster vil komme forkert til Verden.

Nogle Mennesker har onde Øjne og kunne uden at ville det gøre adskillig Skade, saaledes kom for en

Del Aar siden en Enke, Bodil Michelsdatter af Brichsted, stundom et Sted ind, hvor de bryggede; de dækkede da omhyggelig over Karret; thi kom hun til at se i det, da kastede Øllet sig, men ingen regnede hende til det onde; thi hun kunde ej gøre ved det.

Naar de kjerner, maa enhver, som kommer ind, lægge Haand paa med og gøre nogle Træk; thi ellers kan de gaa med Smørret, og ikke førend de kommer tilbage, faar de Smør; men dette tilregnes enten Ondskab eller Kaadhed.

Else Madsdatter af Aaes er stærk af den Formening, at hendes Genbo Niels Bødker kan staa i sin Dør og mane hende omkuld, som hun gaar allerbedst paa sit Stuegulv; og da hun for flere Aar siden hentede en klog Mand til sin syge Datter, gik han bort med den Forsikring, at ene og alene noget, som var kastet for hende, kunde være Skyld i hendes Sygdom, som han ej magted at læge.

Om Ane Olesdatter i Aaes havde man ej den bedste Mening; da Lone Andreasens Kone en Dag havde nægtet hende lidt Vædelse, døde hendes Søn om Natten. Naar hun med sin Krukke havde været paa Tyrrestrup at hente sig lidt Mælk, satte hun Krukken foran sig, naar hun gik ud af Porten, og saa dandsede den for ved hende hjem.

1827. Anders Madsen i Brichsted har formodentlig af Drik faaet en Svækkelse i Halsen, der gør, at hans Hoved idelig drejer om til den ene Side, saa han idelig maa rette ved det. Hele Brichsted tror, at Fanden har saaledes vredet Hovedet paa ham, fordi han forgangen Aar vovede at gjække ham, idet han vilde vise et Lærred igen, som man tror, han selv haver stjaalet, men ej turdet beholde, da man havde haft Bud fra en klog Mand, der bestemt havde levet,

og som enten skulde drive Tyven til Bys med det eller og gøre ham kendelig. Han skilte sig ellers meget ordentlig ved Kunsten efter den tilstedeværende P. Gravers Sigende. Han læste i Cyprianus, blæste i en Nøgle, indtil den slemme kom, og derpaa baade læste og blæste han ham fra sig igen; man meget undres derover, at Fanden ej tog ham med det samme, da han dog nok vidste, at det var Spilfægteri; men maaske er han ham vis, saa han uden Risiko kan lade ham gaa, saaledes som han selv skal have sagt, da han en Gang tog en Herremand og lod hans Forvalter fare.

Troen paa Gengangere har jeg ofte draget i Tvivl, naar jeg agtede paa, hvor lidt Folk, selv Pigerne, frygtede for ved Midnatstid at gaa forbi Kirkegaarden til Legestuen i Gangsted, men jeg hører dog et og andet, som driver mig til at antage Tro paa Spøgelser og Gengangere, som temmelig herskende i Menigheden. Da den saakaldte Piskehans, en Olding, der havde den Tillid til sit Legemes Spil, at han sagde, han ej kunde dø, uden man slog ham ihjel, pludselig blev angrebet af en Rørelse paa Marken, var det en almindelig Mening, at den kort før afgangne Lund-Mikkel havde vist sig for ham; det var navnlig paa den forrige Husbonds Ejendom, at den Stakkel mesten besørgede sig, som man siger, lidt Brændsel; han laa længe og ussel, og der blev talt meget ondt om Lund-Mikkel i hans Grav for den Sags Skyld.

I Nødshuset i Elbæk Prstgd. tror man, at den gamle Peter Warsøe endnu gaar og leder efter en tabt Toskilling, og i Gjæstekammeret sidder ofte den gamle afgangne Provst Laurids Jordhøj og skriver; thi det var hans Studerekammer, hvor han arbejdede og det selv i den strengeste Vinter uden at have Ild i Kakkellovnen.

1831. Den døde Maren Christensdatter, f. 5. Dec. 1762; i det saakaldte Testamente anfører Degnen efter hendes Søns Angivelse, »at hun under sin Tjeneste paa Tyrrestrup fik, uden at vide mindste Aarsag dertil, et Tilfælde i Hænderne, der gjorde hende udelig til at tjene«. Om dette Tilfælde var og er Troen og Fortællingen denne, at Ane Olesdatters Søn Jens Hansen, Tjener og Gartner paa Tyrrestrup, var Kjæreste med Maren Christensdatter, men dette stod ej Ane Olesdatter an, da Maren Christensdatter dels var fattig, dels uægte født, hvorpaa der i de Dage hvilte mere Vanære end nu; for at forhindre dette Kjæresteri og faa Maren Christensdatter fra Tyrrestrup af Vejen forgjorde hun hende, saa hun blev krøblet i Hænderne.

En Pige holder ej gerne første Gang en Pige over Daaben; man tror, at hun da lettere siden skal komme for Skade. Barselkoner holder straks Kirkegang saa snart som muligt; thi forinden maa de hverken komme i fremmed Hus eller gaa over en Vej. For Blodstyrtning er det Barselkvinder tjenstlig at skulle ligge i Mandens Skjorte. Saalænge et Barn ikke er døbt, bør der brændes Lys i Huset, for ej at faa det forskiftet.

Naar Aarets første Sne falder i aabent Vand, bliver det et strængt Aar for Pigerne; der fandt man Aarsagen til de mange uægte Fødsler i Aaret 1824, ligesaa mange som i de fire foregaaende.

1826. Man vogte sig vel for at tysse det grædende Barn ved at ryste det, den Dag det er i Kirke, da det saa ikke kan faa de Klæder, det kan slide. Ligeledes maa et Barns første Strømper ej være nye; thi da vil det og blive slem til at slide dem. Med Lig maa man ej staa stille paa Vejen til Kirkegaarden.

1827. Træknopper samlede 9 Torsdage i Rad lagte under Alterklædet om Søndagen og tagen bort efter endt Tjeneste bunden i et Klæde og hængt paa en afsindig, skaffer ham sin Forstand igen. Man undrede sig meget over, at det ikke hjalp paa Ane Rasmussdatter af Brichsted. Naar man har Fisk i Vognen staa man Fare for at vælte; dette turde sal. Mad. Skovgaard ikke.

1830. At en Høne galer er et meget ondt Varsel, det hedder derom, naar Høns kviner paa Raane gik der enten »Mand af Skov eller Kow af Klow«, saaledes traf det sig her i Elbæk.

I dette Foraar baade hos Th. Yding og Jørgen Jensen havde de en galende Høne. Thomas Ydings og Jørgen Jensens Ko døde, i hvilken Sorg var der nu eneste Sorg.

»Mandags Flytt er ingen Nytt«. Ikke gaa i Tjeneste saalænge Høne skraber paa Møddingen, de nye Tjenestefolk kommer derfor og gerne først mod Aften. Det skal ej være af Vejen ved Ankomsten, før end endnu et Ord mæles, at gaa hen og rage i Asken med Ildklemmen, da først at hilse eller takke for det »Velkommen«, hvormed Almuen aldrig forsømmer at modtage en Ankommende. Et »Velkommen« sættes Pris paa, det er ej nok at sige »Goddag« til den indtrædende, forsømmer man at lægge »Velkommen« til, tror han sig fornærmet og ilde set paa.

Ere flere Børn af forskellig Køn i Kirke, da maa Drengbørnene staa paa højre Side; thi ellers bliver de »Hermaphroditer«. Ved en Fejltagelse stod en Dreng paa venstre Haand og »dæ waa saanen Snak om et nier i Kierken, de klawed dem aalsammen faa de sælle Baen«.

Der maa ej snakkes, naar man planter Kaal, og

slet ikke maa Kvinder plante Hvidkaal; thi disse Kvinder vil da upaatvivlelig snakke. Naar Brudgommen kommer kørende til Brudehuset Bryllupsdagen, søger Bruden at se Brudgommen før han hende, thi da faar hun Herredømmet. Der skal være en Grund til den Skik i Almindelighed, at en eller anden af Ligfolket gaar til og ser ned i Graven, men hvilken ved jeg ikke.

1835. Hans Thomsen i Søvind forstaaer at læse over Børn for Orm. Da man grov Graven til Mette Cathrine Andersdatter Martii 1835, fandtes paa Bunden af en forraadnet Kiste en Flaske af $\frac{1}{3}$ eller $\frac{1}{4}$ Pgl. Rum, hvori noget flydende uden Lugt. Blandt flere Gisninger fandt jeg Lauridsens den rimeligste: »Her har en Kone været jordet, der var død i Barnsnød uforløst; ved slig Lejlighed medgaves Synaal, Traad, Svøb, Navlebind maaske ogsaa Vand til at vadske Barnet i«.

Saalænge et Barn endnu ej kan snakke, kan man uden Fare lade det tumle med Kniv og Gaffel, det vil hverken skære eller stikke sig.

3. Sygdom. — Forhold under den. — Midler imod den.

De fleste Sygdomme, som hersker blandt Bønderne — smitsomme Febre undtagne — der stundom indfinde sig ere 1) Værk, 2) Kolik, som de kalde Opslag. En 3) Modсот,¹⁾ som jeg virkelig ikke ved ret hvad er, plagedes alene Fruentimmerne af; men man siger og om Mandfolkene, at de faa Modсот. Dens Karakter er, at den syge, uden egentlig at kunne angive noget bestemt onde, taber Madlyst og faar et indtil

¹⁾ Modersot.

Gulagtighed blegladent Udseende. 4) Skrophuløse Tilfælde har lagt adskillige i Graven især i en Alder af 16—20 Aar, og kuns faa af de angrebne er bleven ganske helbredede. Det er især Bonden et fælt Tegn i Sygdommen, naar Maden gaar fra dem; saalænge de endnu kan fortære noget, frygter de ikke, søger ej lettelig noget Raad, mindst hos de beskikkede Læger; thi Cure forekommer dem værre end selve Sygdommen, de vide saa mange Exempler paa, at det var Forværrelse at bruge deres Medikamenter; ganske ifølge disse for at faa Nytte af Lægemedler maa der bruges en vis Diæt og Orden, som Bonden hverken kan eller vil iagttage, og uden hvilke Indblanden i Naturens Virksomhed snarere maa skade end gavne. Helst tager han da sin Tilflugt til sine Husraad, blandt hvilke Svededrikke have den første Plads: Brændevin med spansk Peber, Mælk varmet med et Glas Brændevin, Øl varmet med samme Tilsætning. Hyldethe bruges især mod Forkølelse og mod Koldfeber, der nu i de sidste 8te Aar slet ikke haver graseret i disse Egne.

Ved et Besøg hos en gammel Kone, der led af Opslag, hørte jeg hendes gamle Søster fortælle, hvorledes hun var bleven cureret, men føjede til, det var »relig« et strængt Raad. Jeg blev nysgerrig og spurgte; efter lidt Tøven, der dog mere gjaldt Tilberedelsen end Brugen, hørte jeg nu, at hun havde maattet »pisse« i sin venstre Træsko og drikke dette decoct lige saa varmt, som det var kommen ud af Kilden.

Men ligesaa sen de er til at søge Lægen, ligesaa villigt hente de Raad hos en klog Mand.

I Foraaret 1814 kom en klog Mand, jeg tror fra Taaning til Gangsted; enhver kom sine Mén i Hu og søgte ham.

Regimentsfeltskær Møller fra Helsingør var just hos mig og ønskede at vide om hans Cure; jeg gik da til 1) en gammel brystsyg Mand, 2) til en Pige, der havde blege Sygdom, 3) en Dreng, der havde hugget sig i Knæet, hver havde faaet sin Recept. For Troværdigheds Skyld tog jeg dem med, og der var ordineret for disse trede vistnok svært heterogene Sygdomme et og det samme, nøje husker ej, hvad det var, dog tror jeg, det var Enebærolie.

Ved sine heldige Cure paa en afsindig Bondekarl fra Stensballe, som hun helbredte ved svækkende Midler, Salveration, Laxativer etcetera, skaffer en vis Madsine fra Lønholms Skovhus sig nogen Berømtthed; flere Læs er forhen kørt ned til hende. Skrophuløse Tilfælde og Tæring har hun været mindst heldig med, alle hendes Patienter ere døde, derimod curerede hun ved Laxativer, stærk Kaffe og Mjød en gigtsvag Mand paa Gangsted Mark og ligeledes en Mand i Vedslet, der havde Følelsesløshed i Nederparten.

1828. Hypochondrien eller Miltysge holdt Thomas Yding af og til i Sengen i nogle Aar, nu er han temmelig restitueret, men tror af de Midler, der ordineres ham af en klog Mand ved Viborg, der hedder Jens Præst, og som derved kom saaledes i Credit, at man i Fjor Sommer kørte ned til ham med Christen Meldrups Kone, Ane Rasmusdatter, der lider af samme Sygdom, men hun blev ej bedre, skønt friske Trækknopper, samlede 9 Torsdage i Rad, blev lagte paa Alteret i Søvind Kirke under Tjenesten og derefter bunden paa hende. Endnu en 3die Patient af samme Sygdom havde vi desværre fra i Fjor Efteraar af i Degnen Ørting, dens Udbrud hos ham bestaar i den heftigste Angst, fristed til at gøre en Ulykke, snart paa sig selv, snart paa sine Børn, Frygt for at være

affalden fra Troen og blive fordømt. Ane Rasmussdatter vil endelig ud af Livet, har og gjort mislykket Forsøg paa at drukne sig, tør siden ej selv prøve det, men anmoder alle dem, der kommer til hende om at skille hende ved Livet, mig har hun spurgt, om hun ej nok maatte lade en skyde sig? Og da jeg svarede hende med det Spørgsmaal: »Vilde du da gaa bort, inden Vorherre kaldte dig?« rev hun ret fortvivlet i sine Klæder.

Ørting blev aareladt flere Gange paa Tømmelfingeren, og har faaet Blodet at drikke i en stærk Kop Kaffe. Forleden blev han raadet at blive ladet paa Hovedet; men da skulde han »strikkes«, sagde hans Kone, og det var hun bange for, han ej kunde taale, nej, var han ej kullersk allerede, maatte han blive det; en Hoppe af mine blev det for nogle Aar siden ved en Strikning; en Snor bindes nemlig meget fast om Halsen for at gøre Aarene kendelig, saa Doctoren kan føle sig for, hvor han skal slaa til.

4. Gildelaug.

Det er en meget vigtig Ting at være i Gildelaug, endog den simpleste Familie plejer straks at skaffe sig eller som det hedder »at komme i med nogen«; løseligt betragtet skulde man undres over dette, da det er meget bekosteligt. Ved ethvert Gilde, enten Ja-gilde, Bryllup, Barsel eller Begravelse i Lauget, maa dets Medlemmer »sende« : give 5—8 Pd. Smør, 1—2 Snese Æg og 1—2 Høns, eftersom de selv vil have Gengæld ved Lejlighed: ved Barselfærden, naar de lægger Penge paa Barnet, idet Fadderne og øvrige ofrende Gæster kommer ned fra Alteret forbi Stolene, Gudmoderen bliver staaende med Barnet, og ved Bryllup gives Brudeskænk, 2 Mark til 1 Rbdl. Unge

Folk, især de, der synes saa selvstændige selv at kunne constituere en Familie, kunne ikke »sende« med, men maa tjene, o: give nogle Penge; forsømmes dette, fortrydes det ofte. Saaledes vilde Bertel i Toftum ej til Mariane Nielsdatters Bryllup, fordi hun aldrig havde »tjent« ham ved hans Gilder. Pigerne, som bringer »Sende«, faar a) et helt sigtet Brød, b) et flækket bredet med Smør. Ved Bryllupslejlighed bliver Brudgommens »Sende« sendt til det Sted, hvorfra han skal tages ud, hvorfra han skal have sin Udfart, og Brudens til hendes Hjem eller Brudehuset. Hvad der er samlet i Brudgommens Hjem bæres Dagen forud til Brudehuset.

Besværlig er denne Skik, især hvis det, som stundom jo kan ske, gaar tid paa i kort Tid med Gilder i Lauget eller til de Aarets Tider, da Smør og Æg er »gale« o: vanskelige at bekomme. Men det kommer igen, naar Raden kommer til en Gildesbroder at gøre Gilde efter Indbydelse ved Smeden, der for det meste er Bydmand, som de kalder det, saa indfinder alle sig villigt og redeligt, og da har han tidt ej alene sit Gilde for intet, men endog Penge til. Dog med de 3 à 4 Dages Gilder, der nu ere komne i Brug, bliver der nu intet tilbage, men snarere Tilsætning.

Vigtigheden af disse Laug har jeg især i denne Tid lært at kende. Hvo vilde uden dette hjulpet Jens Lassens Lig til Graven eller vovet sig ind i hans smittede Hus; hvo vilde kommet til Lighuset, Frygten vilde holde de fleste borte; men nu vilde det være Forrædderi og Svig ej at komme, de maa jo da desuden tænke: i Dag dig, i Morgen mig —, og ere visse paa, at deres Efterladte ej skal blive forlegne ved at faa dem hen!

Kristen Lassen havde et saa lidet Gildeslaug, at det næppe havde faaet ham slæbt til Graven eller somme-

ligen sat derned, endog hans Fader og Broder maatte tage Haand i med, hvilket, naar ej den haarde Nødvendighed krævede det, vilde blive anset for Impietet. Stundom haves et særskilt Liglaug, saaledes er Elbækkerne i Liglaug med Aggerterp, men ikke i med dem til Bryllupper og Barseler, naar ej anden Forbindelse maatte finde Sted som Slægtskab.

5. Forlystelser og Samquem.

Jeg under godt dem Adspredelse og Vederkvægelse, der haver fortjent det, navnlig Bonden med hans ideelige Slid og møjsomme Stræben.

Fra Aarets aarle Morgen indtil det ender, er han jo beskæftiget med at vinde Brød til sig og til de mange, der lever af hans Slid, fra Kongen af til den forhadte Posekigger; men saa tilgiver mig her igen, om jeg ryster paa Hovedet, dadler det, naar han overdriver sine Adspredelser enten i Pengetilsætning eller Tidsspilde.

Julen har jo hvert Hus i en Tid af 19 Dage fornemmeligen en 3 Fester: Juleaften, 1ste Nytaarsdag og Helligtrekongersaften, da gaar det næsten ud paa at spise sig mere end mæt i Grød, Svinesteg og ofte endnu en anden Steg, stundom Fisk og endelig Æbleskiver. I drøje Maal sættes disse Retter til Livs. Brændevinsglasset og Kanden med det bedste Øl gaar da rundt. Efter Spisningen sættes da gerne et Æble eller nogle Nødder paa Spil, ja undertiden gerne et overcomplet Glas Brændevin, alle slaar i Bordet og glemmer tidt, hvor haardt Egebordet er at slaa i. Det skulde være en sær Madmoder, der ej har sat saa meget frem om Aftenen, at der ej er blevet lidt til Levns at begynde næste Dag med. De samles da atter til Glæde og især til Minde om Aftenens Fryd;

de gentager, hvad Skiemt der faldt, og under Latter og Snak forlænges Davretiden. Skulde nu ej Mellem dagene blive slet saa rundelig skiærede, da haver hver sin Julekage, Ost at tage til, hvilket gerne uddeles Juleaften, dog haver jeg med Fornøjelse kunnet høre, hvorledes mine Tjenestefolk haver bestemt deres, snart til deres Forældre, snart til andre fattige Slægtninge.

Indtil Helligtrekonger er forbi, gaar alt mest løs paa Æde og Drikke; enhvers eget hjemme; saa begynder Julegilderne, de haver derfor Raad til at, og hvo tror sig selv ej der lidt Ødselhed tilladt, indbyde Naboer og Slægtninge, man spiser og drikker tæt, og gerne indbydes Mændene at komme igen næste Dag til Frokost.

Nu faar da og Legestuerne eller Ballerne begyndt, men de endes ikke med Julen, det var at ønske, om de kunde indskrænkes; thi ej at tale om hvad Tid, Helbred, der ofte spildes, saa tilsætter Karlene ofte mangan en Skilling, som de kunde og burde spare.

Pigerne hjasker deres Klæder til og bliver paa mangan en Maade forhjaskede. Min Nabo, Mads Jensen, har sagt mig, at der i hans Karlsaar kuns vanked Brændevin, og en Snaps kosted 2 Skilling ved de Legestuer, der faldt til Kyndelmisse, men nu bliver der snapset til enhver Sammenkomst. Af den Drikken gøre de sig Fordel, som laaner Hus til Legestue, og deraf kan man forklare sig, hvi de kan finde sig i al den Tummel og Uorden, der følger med slig en Nattesværmen.

Fastelavn ses med Længsel i Møde; og her, hvor det er Skik at slaa Katten af Tønden, har Pigerne travlt med at pynte Karlens Hatte. Gerne maa flere slaa sig sammen om at pynte en Karl med samt hans

Hat og hans Hest. Især bliver Hatten oversyret med Baand og spraglede Prydelser, og ikke kan det nægtes, at det jo giver et smukt Syn, naar slig en pynnet Skare paa gode velfodrede Heste kommer travende lystigt frem. Er Tønden slaet itu, ride alle Faste-lavnsnarrene, som de kaldes, med Kattekongen i Spidsen om fra Sted til Sted og modtager frivillige Gaver; hvad der indsamles bliver anvendt til Gildet, hvor ofte den hele By samles paa Konerne nær, som jeg dog ej har hørt omtalt som tilstedeværende ved denne Lejlighed. Her trakterer Karlene, og Pigerne have alting frit, dog de have snart Lejlighed til Gengæld; thi nu kommer den glade Maj.

Maj. Fuglene paa Qviste jubler den i Møde, og Menneskers taknemlige Hjerter bryder ud i Frydesang. Woldborg-Aften synges Maj ind med en simpel hjertelig Sang. Byernes Ungkarle flokker sig og gaar fra Sted til Sted, man lader ej Vaarens Budskab gaa ubelønnet bort, og hvor de ej faar andet, giver man dem nogle Æg; dem og de faa Skillinger, der vanker, gemmer de til Pinsegildet. Jeg har tidt vaaget til langt ud paa Natten for at tage mod Maj-sangerne og fundet deres raa Toner i den stille Nat saare højtidelige og melodiske. De unge samler sig paa Højene trindt omkring, tænder Blus og tidt varer det til Morgenstund, inden de kunne faa Ende paa alt det Tag og Tømmer, som de har sanket sammen; snart lyser Fyrstaalet, og Baalet blusser højt i Sky; snart høres Skrig af de flygtende Piger, som Karlene forfølger med tændte Halmvisker; imellem lyder der dog en fin Sang, der er et Udbrud af Glæden. Det er den eneste Fest, der gaar af uden noget Svir og Sværm.

Snart efter kommer Pinsegilde; da maa Pigerne selv med deres Madmødre tractere. Til sidste Pinsegilde i Toftum bidrog hver Pige $1\frac{1}{2}$ Fdkr. Malt og 11 Mellemmader. To af de dygtigste Piger maatte brygge Øllet. Karlene blev desuden tracteret med Mjød, som Pigerne selv maatte købe, og hvad der ej fortæredes Pinsedag, det samledes de om næste Søndag Aften; thi sædvanligvis er ej Markarbejdet forbi, og de haver da ej, som ved Fastelavns-gildet, Tid til at komme næste Dag.

Midsommersgilder er sjældne, men man har i de sidste Aar holdt Skaargilder for Slægt og Venner. Saaledes vedbliver Gilder til henimod Jul. I de sidste Aar har man fundet paa at holde Heste-, Tyre- og Ornegilder, og desuden gør Smeden og Skolemesteren et Gilde, naar de haver faaet deres Løn. Det er ikke underligt, at Bonden mere og mere antager den Tro: »Hvad Kroppen fortjener, maa Kroppen fortære«; det var Synd at gøre Legemet Uret, hvilken Trosartikel jeg en Gang lærte af Jens Madsen i Stensballe, der med den største Redelighed efterlevede den.

Gaar alt saaledes til paa mindre vigtige Begivenheder, da er det ej at undres over, at det gaar flot til ved andre større Lejligheder. Trolovelse er blevet afskaffet for ej at nøde Bonden til en overflødig Bekostning; man har i det Sted indført Jagilde, hvor først enkelte af de nærmeste Familier paa begge Sider mødte for at høre det gensidige Ja. Siden kommer alle Mændene af Gildeslauget sammen og siden endelig ogsaa Konerne. Gildeslauget maa medbringe foruden Smør, Æg, ogsaa hver en Høne og Brød.

Til Jagilde bliver der indbudt paa Suppe. Endnu har jeg dog ej hørt, at der bliver dandset, men Kaffe vanker der, og det varer det meste af den anden Dag med, da de samles til Frokost.

Ceremonien ved Jagildet er ej alene den, at Parret giver hinanden gensidigt Ja, men at de tillige nævner, hvor stor Medgiften skal være, og der bliver næppe tinget; om dette gjælder, hvad Peder Syv siger om et glat Aånsigt, at »det bortgifter tidt en skidden Rumpe«. Om Trolovelse haves den Tale, at »nu har Præsten givet den halve Lov, og de tage da selv den anden halve«; de søgte da uden Sky Seng med hverandre og det optoges som Tegn paa liden Kærlighed eller Fyrighed, om Fæstemanden ej benyttede sig af denne Ret. Jeg har hørt en Enke tale om det onde Varsel, hun drog af, at hendes Fæstemand Trolovelsesaftenen gik hen og lagde sig ved Karlen uden at se til hende, skønt Vejen gik forbi hendes Seng, hvor hun laa med ventende Længsel.

Bryllup. Medens Bruden pyntes, samles Brudgommens Slægt og Gildelaug i hans Hjem, lægger en god Grund til de »Guds Velsignelser«, som Degnen siger, der siden skulde frembæres, og at det ikke er uden Virkning paa dem, ser man af den halsbrækkende Fart, hvormed de saavel ridende som kørende iler til Brudehuset.

Her vanker nu et Par Snapser og en Paabid; derpaa gaar Toget med Brudens Vogn næst efter Forrideren, eller som han i andre Egne kaldes Albusvenden, til Kirken; hvor lang Tiden der falder dem, og hvor de ile tilbage efter de ventende Glæder, ser man af den Hurtighed, hvormed de fleste skynde sig ud afsted igen straks efter Velsignelsen. Hjemad er Brud-

gommens Vogn først; thi »han skal være din Herre«. Bysmeden er gerne Ceremonimester og skikker Folket til Sæde, afgjør de beskedne Rangstridigheder og opfordrer til at drikke en Dram. Ingen lader dette Bud uændset; men nu byder Degnen Tavshed, medens der læses til Bords. Dog varer denne Pine kun kort, og et højt: »vær nu saa god at drage Eders Knive og skiære Eder et Smørrebrød, saa skal I siden faa andet at blæse paa« er Løsenet for Snak og Støj. Dog nu kommer Suppefadene, og der skulde være en kiendelig Stilhed, naar ej Spillemanden med det samme indfandt sig; thi nu tænker ingen paa andet end at tage dygtigt til sig. Til Suppen spises Smørrebrød; thi »man maa ej være for god ved det kære Brød«. Det er virkelig paafaldende at se, hvorledes det ene Fad Suppe, det ene Brød, den ene Hønsvinder efter den anden; man skulde tro, de Mennesker ej havde spist i mange Dage. Imellem Retterne er der altid et godt Mellemrum, at Kokkekonerne kunne faa Tid til deres Anretninger, og Maden kan synke; den gaar ej utrøst; thi der skiænkes igen, og »den Dag maa der ej være Told i Flasken«. Konerne kommer nu frem med deres Hovedvandsæg; tidt Arv fra deres Oldemødre eller det er Fæstensgave, som man let udfinder af Navnene, de ej forsømmer at lade indgravere, dog saa, at de gamle Indskrifter om muligt bliver staaende. Med vedbørlige Pavser kommer nu Flæskeskinker og Bergfisk. Forgangspigen glemmer ej den Spøg at vende Halerne mod Brudeparret og jager derved en skalkagtig Rødme frem i Brudens Ansigt. Skal det være lidt mere end ret og slet, da frembæres endnu en Steg eller en Kage og stundom om Sommeren Ølost. Tallerkenen gaar nu om at indsamle til fattige, men det gaar trevent; thi der

vanker ingen Musik; dog indbringer det altid henimod 1 Rdl. Muntrere kastes Skillingen, naar Spillemanden kommer at hente sin Skierv; thi hans raske Strøg paa Fiolen muntre dem. Degnen byder nu atter Tavshed og Bøn og synger derpaa en Salme: »Vort Maaltid er til Ende« og holder en Tale, som ender med Tak til Giesterne, at de har mødt i Kirken og her, og beder dem tage til Takke med de Guds Velsignelser, man har ladet fremføre, »der alt har været meget godt«; beder dem om at komme i Morgen igen til Frokost og siden til Middagsmaaltid, samt advarer dem nu efter Bordet at gaa for langt fra deres Sæde, da de skulle faa en lille Taar i deres Mund af det, som kaldes »Kaffe«, hvilken Vittighed i Almindelighed lønnes med Latter. Efter et lille Vend udenfor, skyn-der enhver sig nu igen; af Gruekedlen øses Kaffen op, og den nedslubre de nu med Vellyst. Efter Wæhr Sogns Skik kommer der stundom en Dram i den sidste Kop, man forsikrer, at det giver Kaffen en fin Smag; denne Skik er ej ældre end fra Spaniolernes og Franskmændenes Tid, hos dem saae man det ofte, og af dem lærte man det i Wæhr Sogn. Senere er det bleven Skik her.

Nu ryddes alting ud af Stuen paa et Bord nær, hvor der spi'les Bruus, Sextenstreger, alt uden Penge, og derpaa begynder Dansen. Det gode gamle Rundenom, Ost og Brød kaldet, ses sjældent, derimod Contradansen, skotske og engelske Danse samt Valse. Gud ved hvordan de holder det ud i den græsselige Qualme med næppe to Quadratfod for hvert Par at bevæge sig paa; thi de stimler sammen saa mange det er muligt at rumme paa Gulvet, saaledes varer det til over Midnat, men de skilles kun ad for snart at samles igen; thi de er indbudte til Kl. 7, men for

tidlig kommer de dog ikke den næste Dag. Formiddagen dandses bort, Bruden dandses af Lauget, midt imellem Pigerne, der beskytte hende og hindrer Konerne fra at tage hende, løber hun sig træt og aandeløs ved Haanden af Fordandseren paa en fri Plads ud for Gaarden, de raskeste Koner løber efter hende, eller de giver sig, til Pigerne har løbet sig trætte, da faar de let Sejr. Har de fanget hende, føre de hende i Triumph og paasætte hende Konehuen. Nu skal Brudgommen tage hende fra Konerne, og her kommer det mere an paa Styrke end Hurlighed. Samme Ceremoni foretages med Brudgommen. Mændene tager ham fra Karlene, Bruden maa igen vinde ham fra Mændene. Imidlertid er Bordene kommen ind og bleven dækkede og efter Spisen, og som oftest Kaffedrikken, begynder Dandsen igen og varer til næste Morgen den 3die Dag; næppe faar Mændene Tid til at hvile sig, før de atter skulle møde til Frokost, og dermed endes da denne lange Fest.

Ved Barseler gøres der Forskel paa Vellinggilder og Suppegilder. Det første var for kort siden ene brugeligt, nu anses det for saa simpelt, at jeg tidt haver undres over, at Gangstederne haver beholdt denne Skik, der nu i de fleste Byer er fortrængt af Suppegilderne. Faddergaverne ofres paa Barnet i Kirken, det indsamlede bindes i et Klæde og hænges paa Barnet, og med det lægges det hen at sove. Retterne ved Barselen kender jeg ej saa nøie; dog ere vel Flæskeretterne ej almindelige ved Vellinggilderne; men de fleste Steder er Anretningen ej forskellig fra Bryllupperne —, dog vare Gildet ej mere end en Dag, og næste Dag samles Konerne til Frokost, dog er dette kuns Begyndelsen til 2den Dags Gilde.

Ved Begravelserne ere nu og Suppegilderne de almindelige, og paa Dandsen nær adskiller de sig ej fra Barseler.

Til Forlystelserne kan og regnes Dobbelgilder, som foranstaltes naar en fattig Mand har lidt et eller andet Tab, mistet en Koe o. s. v. Da sættes en Kop paa Spil, der dobles med Terninger, adskillige Potter Brændevin spenderes under Dobligen. Forresten dandses der, som ved Legestuer, til den klare Dag.

1826. For at indskrænke Legestuernes Tal, udstedte Herredsfogden, Justitsraad Bernth, det Paabud, at der til hver Legestue skulde indhentes skriftlig Tilladelse hos ham og denne forevises Sognefogden. I Førstningen var det virkelig, som om det gaves sjældnere; men det er allerede nu, synes mig, ved det gamle.

1831. Det er ej Skik at spille Kort om Penge. Imidlertid har de dog gjort Begyndeleen dermed i 1830, men jeg fik betids Underretning derom og gjort Ende derpaa ved Sognefogdens Hjælp, Christen Rasmussen, Gangsted, han viskede Beterne ud for Karlene og sørgede for, at de tabende fik tilbage, hvad de havde mistet, baade Penge og Varer; thi Pibehoveder med mere var allerede gangen i Løbet. Siden kaldte han Mændene sammen og gjorde dem ansvarlige, hvis nogen af dem laante Hus til Spillegjæsterne Dette havde sin ønskelige Virkning Vedkommende søgte nu om Hus i Søvind; men ogsaa der blev det dem forpurret.

N. P. Schøler.

Skolelærer og Kirkesanger i Hammel fra 1797 til 1851.

AF A. RAVNHOLT

Det Tidsrum i den danske Bondestands Historie, der fulgte nærmest efter Stavnsbaandets Løsning i 1788, frembyder ret naturligt Billedet af et vaagnende Liv, som efter saa længe at være lagt i Baand søger egen Udvikling og Fremgang ad selvbanede Veje.

Der hengik imidlertid et langt Tidsrum efter ovennævnte Begivenhed, førend der ud af Bondestanden kunde fremstaa egne Førere og Foregangsmænd. Tiden omkring det 19. Aarhundredes Begyndelse og et Stykke ind i dette var endnu for nær inde paa Stavnsbaandets Periode og tyngedes mange Steder endnu for meget af Hoveriarbejdet, til at Bondestanden var vaagnet og vokset saa meget til selvstændigt Liv, at den kunde afgive fremstaaende Mænd, der evnede at føre det mindre Landbrug frem ad egne og nye Baner.

Det var derfor i fremragende Grad Mænd udenfor Bondestanden, der blev Almuens Ledere og Lærere i den Tid efter Frigørelsen, da særlig det mindre Landbrug skabtes og dannede Grundlaget for senere Tidens rige Udvikling af selvstændigt Bondeerhverv i Danmark. Bortset fra en Del af de store Jordbrugere, der ikke kan henregnes til Bondestanden, var det især Præsterne, der blev Foregangsmænd paa Landbrugets Omraade. Præstegaardsjordernes Drift forestodes jo den Gang oftest af Præsterne selv, og

Avl og Indkomst deraf udgjorde en væsentlig Del af disses Indtægter.

Der var dog ogsaa en Del Skolelærere, der i den Tid bestræbte sig for at være den jævne Almue til Hjælp og Oplysning og som ligesom Præsterne satte en Ære i efter Evne at ophjælpe det unge selvstændige Landbrug paa det — især efter vore Dages Maalestok — primitive Standpunkt, hvorpaa det befandt sig.

En saadan nidkær og utrættelig Oplyser og Vejleder var Skolelærer Schøler. Han var selv, som de allerfleste af sine Standsfæller i Datiden, udgaaet fra Bondestanden, og hans Liv og Virksomhed bragte ham i nær Berøring med dem, der var hans Forældres og i nogen Grad hans egne ligestillede. Thi foruden at være Skolelærer og Kirkesanger, var han jo selv, som alle Landsbylærere den Gang, Jordbruger, og en væsentlig Del af hans Indtægt hidrørte fra Avlingen, der ogsaa havde en stor Del af hans Interesse. Men ved den Uddannelse, han havde faaet, ved sin Begavelse og Trang til Udvidelse af sine Kundskaber samt sin store Gavnlyst, blev han en Hjælper og Oplysningsmand, som i den Tid han levede og langt ud over den Egn, hvor han boede, blev kendt og skattet af Bondestanden.

Imidlertid gik det jo Schøler, som det ofte gaar Pionerer og Banebrydere for nye Tanker, eller dem, der kæmper for ikke anerkendte Sandheders Sejr og Fremgang: han fik mange Fjender og Modstandere. Det blev først sent, inden Schølers Tanker og Opdagelser blev anerkendte. Ja, det blev først Tiden langt efter hans Død, der — i hvert Fald paa et enkelt Punkt — gav ham fuld Anerkendelse og Op-
rejsning.

1. Ungdom og første litterære Virksomhed.

Nikolaj Peter Schøler var Sønderjyde, han blev født i Byen Flauth, Øsby Sogn ved Haderslev d. 9. Marts 1772. Hans Fader var Husmand og Smed P. Chr. Steffensen. Hans Moder hed Johanne Schøler; det er altsaa efter hende han har sit Efternavn.

Indtil Konfirmationen formede hans Liv sig næppe anderledes end en Husmandssøns i disse Tider. Efter den Tid var han, der maa have været en begavet og opvakt Dreng, i nogle Aar ansat paa Conferensraad Hoes Kontor i det holstenske Cancelli i København. Efter Opfordring af en Kaptejn Abrahamsen og ved dennes Bistand kom han 1794 paa Blaa-gaards Seminarium, hvorfra han 1797 dimitteredes med Karakteren »meget duelig«. Samme Aar fik han Embedet som Skolelærer og Kirkesanger i Hammel, hvor han forblev i over 50 Aar indtil sin Død.

Aaret efter sin Ankomst til Hammel holdt han (16. Nov. 1798) Bryllup med Margrethe Sommer; hun var født i Præstholm 26. Oktober 1774 som Tvillingedatter af Sognepræst Laurits Sommer til Gosmer og Halling.

Hammel Skolelærerembede var i disse Tider ikke stort, og som andre Skolelærere maatte Schøler søge en væsentlig Del af sin Indkomst gennem sit Landbrug. Han kastede sig ogsaa med Iver over dette, og var stærkt optaget af alle Spørgsmaal vedrørende Driftens Forbedring og især Kornavlens Forædling.

Netop den Tid — Begyndelsen af 19 Aarhundrede var jo i mange Henseender en Trængselstid for Landet. Napoleonskrigene skabte her i Danmark Tilstande, der i meget lignede dem, vi nu oplever i disse Aar, og som særlig kendetegnes ved Dyrtid og Vareknaphed.

For de mindre Jordbrugere — den jævne Almue — blev Stillingen jo yderligere forværret ved de vanskelige Pengeforhold og Statens daarlige økonomiske Stilling, og det var derfor højst betimeligt og saare heldigt, at der var Folk som Schøler, der baade vilde og kunde tage det Arbejde op at hjælpe og oplyse Bonden, saa han fik det mest mulige ud af sin Jord og hans Kaar dermed forbedredes.

I Aarene 1800—1815 var nu Rughøsten gennemgaaende daarlig i store Dele af Jylland; 1810 skal den dog have været ret god; men særlig 1805 var den slet. Om den vigtigste Aarsag til denne Misvækst vil vi senere høre, men det siger sig selv, at dette blev en Spore for Schøler til at søge udforsket Aarsagen til den gentagne daarlige Rugavl. Videnskabelige landøkonomiske Forsøg og Erfaringer var den Gang i deres første Barndom og derfor ofte famlende og usikre. Schøler, der væsentlig var den praktiske Mand, men dog var ret godt underbygget med naturvidenskabelig (botanisk) Viden, kastede sig med Iver over denne Sag. Han studerede landøkonomiske Skrifter af Tyskeren Prof. Thaer og Professor Hornemann ved Københavns Universitet. Af landøkonomiske Tidsskrifter var de vigtigste her i Landet den Gang »Olufsens økonomiske Annaler« og »Landøkonomisk Tidende«, udgivet af J. Chr. Drewsen, Strandmøllen.

I Aaret 1805 udgav nu Schøler en Pjece, trykt i Viborg (Fønss) paa Forfatterens Bekostning: »Om Rugsædens Fordærvelse og Aarsagen dertil samt Midler derimod«.

Den lille Bog, som bar Paaskriften »for Fædrelandet« var, hvad den ogsaa bærer et fuldtud troværdigt Præg af, skrevet »udelukkende af Lyst til at gavne«.

Schøler siger, at Aarsagen til Pjecens Fremkomst er den alm. bekendte Omstændighed, at Rugavlen i flere Aar i Rad har slaaet fejl, hvorfor det maa være enhver Fædrelandsven saare vistigt at opdage Aarsagen til dette Onde.

Den Fordærvelse af Rugen, som der her er Tale om, synes at have været baade Angreb af Meldrøje og Rust. Kendskabet til Plantesygdomme, der i vore Dage staar paa saa højt et Stade, var jo i disse Tider yderst ringe. Schøler maatte da gøre sine Slutninger ud fra praktiske Erfaringer og, som han selv siger, omtrent »fra bar Bund«. Han beskrev Sygdommen ud fra sit Kendskab dertil, den han havde erhvervet sig ved Selvsyn. Det er ikke at undres over, at den ulærde, men ivrige Grandsker i disse første Forsøg greb fejl; men netop saadanne ihærdige Fremstød neden fra af dem, hvem Sagen ligger stærkest paa Sinde, har ofte givet Stødet til en Sags senere videnskabelige Opklaring.

Schølers Mening var nu den, at Rugsædens Fordærvelse kom fra Plantens Rod: »Rugsæden fordærves, fordi Grunden under Plovfuren er for raa, fast og suur, eller og fordi den bestaar af Dele, hvoraf Rugen ingen Næring kan erholde. Mine Iagttagelser og heranførte Erfaringer ere Frugterne af 5 Aars omhyggelige og utrættelige Undersøgelser, Tiden vil ellers nok afgøre, hvilket der er det rigtige«. Han ønsker, for at denne Tid ikke skal blive for lang, at mere kyndige upartisk vil efterspore Aarsagen. Den Omstændighed, at Somrene for ham synes at blive koldere og kortere, kan mulig bevirke, at Jorden bliver haard og ikke udvides eller bliver porøs. Derfor mener han, at Jorden bør blandes med lettere Jordarter: Sand, forraadnet Tørvejord, Aske eller »forbrugt Bark«.

Han slutter sin Pjece med de Ord, som var sat som Motto for Afhandlingen: »Hvi tælle I Eders Penge, hvor der ikke er Brød eller veje Eders Arbejde, der hvor I ikke kunde mættes?« d. e.: »Hvi tælle I Eders Penge ud for den kostbare Sæderug, til at saa den, hvor I næppe avle saa meget igen til det kjære Brød; eller hvi veje I Eders Arbejde med Folk og Bæster, med Møgagning, Pløjning, Harvning og Vandgrøftning til Rugsæd,

der hvor I ikke kunne vente saa meget igjen, som I kunne mættes med?»

Han anbefaler derfor hellere at dyrke Vinterhvede paa de muldrige Marker. »O, I kjære Bønder! hvor vilde jeg ønske, at I, som ere begavede med saadanne Jorder, hvor Vinterhveden kan lykkes, hvor vilde jeg ønske, at I ret med Fliid og Omhyggelighed vilde lægge Eder efter denne saa indbringende Sæd. Gud give os fremdeles den blide Landefred under saa retfærdig og mild en Regering. Ja, Gud signe vort kjære Fædreland og enhver ægte Fædrelandsven i samme«.

Dette Skrift danner Begyndelsen til Schølers Skribentvirksomhed, som senere fortsættes væsentlig i Tidsskrifter og Blade og især om Spørgsmaal vedrørende Landbruget. 1807 fulgte en Artikel i Olufsens økon. Annaler om »Forsøg paa at opdage, om Brand i Hveden er smittende«.

Han meddeler heri, at han til det kgl. Landhusholdningsselskab har indsendt nogle Bemærkninger om Brand i Hveden, og gentager her Beskrivelsen af nogle Forsøg, han har gjort. Disse gik væsentlig ud paa, at han i en Kasse med 3 Rum i 3 forskellige Jordblandinger har saet Hvede, der henholdsvis var ublandet, »sølede dygtigt i det sorte Brandstøv«, og omhyggeligt udvadskede i rent Vand og Vand tilsat Aske, Kalk og Salt.

Forsøget viste, at den ubehandlede og især den »tilsølede« Hvede gav mange Brandaks, og tillige meddeltes nogle Forsøg med Udsæd af vaadt og tørt Korn, som var udvasket i forskellige andre Vædsker.

Resultatet af Forsøgene var, at Brand i Hvede var smittende, og at Hvedebranden kunde forebygges, naar Støvet »tilgavns vorder afvadsket«. »Det høje Selskab giver jeg mig da herved den Frihed at meddele disse mine Iagttagelser med underdanig Begjæring om at lade flere deslige Forsøg anstille for at komme til fuldkommen Vished i denne Sag. Hvedesæden udbreder sig nu med stærke Skridt, og saare gavnligt var det for Landet, hvis den fortrængte Rugsæden paa fede, lerige Jorder«.

Han tilbyder Selskabet »hvis det en Gang i Tiden vorder overbevist om, at min Mening er rigtig« at meddele Model til en simpel Maskine, som han har opfundet til at udvadske Hveden med.

2. Schøler og Berberiskrigen.¹⁾

Det var saare langt fra, at Schøler med sin 1806 udgivne Pjece om Aarsagen til Rugens Fordærvelse dermed lagde Hænderne i Skødet og lod den Sag hvile. Den stadige hele eller delvise Misvækst paa Rugen holdt Sagen i Aande, og S. arbejdede fremdeles videre paa at komme Kalamiteten til Livs.

Allerede samme Aar (1806) meddelte han til det kgl. Landhusholdningsselskab nogle Bemærkninger angaaende Forholdet mellem Kornrusten og Rugavlen, hvori han tilsidst fremsatte Spørgsmaalet: Mon Berberissen foraarsager Kornrusten? Schøler selv var da mest tilbøjelig til at tro paa denne Busks Uskyldighed. Men der fremkom fra nu af lejlighedsvis Anklager imod Berberissen, saaledes f. Eks. fra Provst Heiberg i Kirkesaaby. Ogsaa fra Udlandet havde man tidligere hørt det samme.

Overfor saadanne Røster var Schøler naturligvis lydør; ikke af nogen Uvilje mod Berberissen, men grebet af Ønsket om at udfinde den rette Aarsag til den for Landmændene saa ødelæggende Misvækst.

Men forinden vi videre omtaler denne Sag og ser paa Schølers Medvirkning deri, vil nogle Linier om denne saa meget omtalte Busk være paa sin Plads.

Berberisbusken (*Berberis vulgaris*) er en indtil et Par Meter høj Busk, hvis egentlige Hjemstavn er det indre af Asien, paa hvis Bjerge den endnu er vildt-

¹⁾ Berberiskrigen er tidligere behandlet udførligt af P. Nielsen (Tystofte) i Ugeskrift for Landmænd 1874, af Andreas Madsen i samme Tidsskrift 1904 og af J. Lind i Tidsskrift for Planteavl 1915. J. Lind holdt Foredrag om Schøler og Berberiskrigen ved Historisk Samfunds Sommermøde i Juni 1915 i Frijsenborg Lystskov.

voksende. Allerede flere hundrede Aar før Chr. omtales den, f. Eks. i et Bibliothek fra Ninive, som en nyttig Lægeplante, hvis Frugter anbefales som afførende Middel. Ved Arabernes Hjælp overførtes Planten til Afrika og derfra videre til Europa, hvor den i 7. og 8. Aarhundrede begyndte at blive almindelig som Læge- og Nytteplante. En berømt arabisk Læge skal saaledes være den første, der bragte Kendskaben til Berberisbusken til Europa. Den bekendte danske Læge Henrik Harpestræng (Livlæge hos Erik Plovpenning, død 1244) udgav den første danske Lægebog, hvori han omtaler Berberisbusken.

Der er Grund til at antage, at netop denne Omtale har bidraget til, at Planten ved Aflæggere er forsøgt indført her i Landet, hvor den dog næppe er bleven almindelig før i det 18. Aarhundrede. Omkring 1800 havde den imidlertid naaet en saadan Udbredelse, at den med Rette kunde kaldes en Landeplage.

Grunden til denne store Udbredelse maa bl. a. søges i den Omstændighed, at den, som allerede nævnt, var en nyttig Lægeplante; dens røde Bær anvendtes som afførende Middel og ogsaa Barken og Roden indeholder Stoffer af samme Virkning; men ogsaa i Husholdningen havde den flersidig Anvendelse. Dens syrlige Bær var meget yndede til Suppe eller Drikkevarer delvis som Erstatning for Eddike og Citron; Barken og Veddet anvendtes tillige som Farvestof.

Som Hegnsplante var Berberissen fortrinlig, idet den voksede villigt, og hurtigt ved Hjælp af sine Torne dannede et uigennemtrængeligt Hegn. Veddet fandt Anvendelse til Snedker- og Drejerarbejde. Det var dog mest som Frugtbusk den var yndet. Naar Berberis plantedes omkring Haver, kunde Havens Ejer ofte høste Bær til en Værdi af 20—30 Rdlr. aarlig;

for en Skolelærer i disse Tider, var det et kærkomment Tillæg til den knappe Løn.

Paa Grund af disse mangs kærkomne Anvendelser og bistaaet af den Anbefaling, den fik af Olufsen til Indhegning af udskiftede Jordlodder og til Overholdelse af Markfred, er det let forstaaeligt, at Planten i Løbet af en ret kort Aarrække fik en meget vid Udbredelse i Danmark.

Ogsaa i Hammel og Omegn var den saare almindelig. Den »ædle, nu afgangne Bredefeldt paa Frijnsborg« dyrkede den som Lægeplante. Skolelærer Schølers Have var indhegnet deraf, og selv meddeler han, at han kunde sælge over 100 Pd. Saft om Aaret og kunde uddele aarlig ca. 8000 Berberisplanter; dette i Forbindelse med den Indtægt han har haft af at sælge Bær og tilberede Saft, som af en Skolelærer blev ansat til »5 a 6 Mark Rigsbankpenge Sølvværdi pr. Potte«, kan sige os, at han har høstet ret stor Udbytte af Berberissen.

Det er da let forstaaeligt, at det heller ikke for Schøler gik i en Haandevending at faa vendt op og ned paa sin Opfattelse af denne kære og nyttige Busk. Men ikke destomindre var han som sagt straks opmærksom, da Røsterne lød ude fra, om at Berberissen maaske foraarsagede Kornrusten. Som den grundige Mand han var, vilde han dog selv undersøge Sagen; thi selvfølgelig maatte Berberissen, hvis Rygterne talte sandt, vige til Fordel for Rugen og de kære Bønder.

Han begyndte da straks at gøre Iagttagelser og anstille Forsøg. Der var foreløbig nok af Kornmarker, der laa tæt op ad Berberishække; først og fremmest hans egne.

Det bør her bemærkes, at man den Gang aldeles

ikke ad videnskabelig Vej havde erfaret eller bevist noget om det Forhold, hvori Berberissen staar til Rusten paa Korn og Græs. Hvad man nu længe blandt Botanikere har vidst, og hvad mange Lægfolk ved god Besked om, nemlig at Berberissen optræder som Vært for et vist Stadium af Græsrusten, som uden dette Værtskab slet ikke kan komme til Udvikling, var den Gang aldeles ukendt. Naar Schøler saa fandt Rust ved Byer, hvor han positivt vidste, at ingen Berberis fandtes, er det letforstaaeligt, skønt han »fandt Rug og Hvede nær ved Berberis altid tidligst og mest angreben« dog i mange Aar ikke kunde tro, at Fordærvelsen kom fra denne Busk. »Jeg var i meget spændt Forventning og længtes ret inderlig efter at komme til Vished om, hvad dog Grunden kunde være til saa store Ødelæggelser for Landet, der nu tillige var indviklet i en ødelæggende Krig«, skriver S. 1817. Han bemærkede nu snart, at Rustpletterne paa Berberisblade altid sad paa Undersiden. Denne Erfaring sammenholdt med den Omstændighed, at Planterne suge Fugtighed gennem Bladets underste Side, ledte Schøler paa den Tanke, at disse Rustpletter maaske henhørte til mikroskopiske Svampe, hvis »Frø« tilligemed Fugtigheden trængte gennem Porerne og da udvikledes paa Overhuden.

Da nu Berberissen 1810, hvor Rugavlen var forholdsvis god (uden Rust) næsten heller ikke havde Rust, blev han derved opmærksom paa, at der mulig kunde være nøje Forbindelse mellem Rusten paa Rug og Berberis. Men hvoraf kom da Rusten, hvor ingen Berberis fandtes?

Paa dette Spørgsmaal mente S. at faa Svar næste Sommer, da et Tilfælde førte ham videre i sine Iagttagelser, idet et Fald Rug tilhørende Gaardbruger Jens.

Jensen i Hammel viste sig angreben af Rust paa et Bælte tværs igennem ad en Linie, der faldt lige ud for en Aabning i Frijsenborg Have, hvor der fandtes Berberisser; da det endvidere viste sig, at et Stykke Rug paa Vadsted Mark, hvortil Schøler straks »ilede«, skønt $\frac{1}{4}$ Mil fjernede fra Berberisserne, ogsaa var angrebet lige ud for den tilsvarende Aabning i Haven, blev S. nu overbevist om, at Berberisserne havde Skylden.

Schøler indsendte nu (1812) til det kgl. Rentekammer Forslag om at lade opfordre alle Landmænd til efter et Skema at meddele deres Erfaringer i Henseende til Berberissens Indflydelse paa Rugen. Rentekammeret sendte Forslaget til d. kgl. Landhusholdningsselskab, der svarede tilbage, «at det ej kunde bifalde Schølers Forestillinger om B.s Skadelighed».

Dette Afslag standsede dog langt fra S. i hans Anstrengelser. Nu skrev han og udgav hos Elmquist i Aarhus 1813 en lille Pjece om Berberissens skadelige Indflydelse især paa Rugen.

Denne Pjece, der kun var paa 15 Sider, blev i sin Lidenhed Begyndelsen til den saakaldte Berberis-krig, der rasede i mange Aar og, omend den var ublodig, dog satte mange Penne og manges Sind i Bevægelse og ogsaa avlede en Del Strid og Uvenskab.

Det er ikke Hensigten her at give en nærmere detaljeret Meddelelse om denne Fejde, der i Form af Indlæg og Artikler i Blade og Tidsskrifter tog et meget stort Omfang. Her skal væsentlig kun anføres, hvad der vedrører Schølers Deltagelse i Striden; men han var jo rigtignok ogsaa dens egentlige Aarsag og derfor Hovedpersonen i Sagen.

I sin ovenfor nævnte Pjece tog Schøler nu Afstand fra sin tidligere Opfattelse:

»For 7 å 8 Aar siden var jeg fuldt overtydet om, at Klage-maalene mod Berberisserne vare avlede af Fordomme og om-baarne af den tankeløse Hob; imidlertid forsømte jeg ej med Upartiskhed at efterspore een i denne Sag saa saare tilhyllet Sandhed for enten at frikende eller fordømme dem. Nu fuldt overtydet, ved flere Aars paalidelige Erfaringer, griber jeg endnu til Pennen, ikke for at frikende, men for at fordømme Berberisserne. Allfor længe har jeg bestræbt mig for at finde Grunde til dens Forsvar; derfor Ve og Forbandelse over en Buskvækst, der anretter saa store Ulykker omkring sig, udpresser saa mange beklemte Sukke og tilføjer Fædrelandet saa saare betydelig Skade, især under nærværende Conjunkturer«.

Han angiver nu en hel Del Eksempler paa sine Erfaringer opfører Navnene (baade danske og latinske) paa hvilke andre Græsser og Planter, han har fundet angrebet af Rust. Han har gennemlæst flere naturkyndiges Værker, men ikke fundet Svar paa sit Spørgsmaal. Dog forekommer det ham, efter alle de Beskrivelser, han har læst om mikroskopiske Svampe, at Rusten bør henføres til disse.

»Dog! ligemeget hvad enten Grunden henhører til mikroskopiske Svampe eller Infusionsdyr; ikkuns at man vorder overtydet om Kornrustens Oprindelse«.

Det er den nidkære Mand, der uden Hensyn til Følgerne sætter alt ind paa at faa Sagen opklaret til Gavn for Folk og Fædreland. Men han stod jo næsten alene; ihvert Fald var det ikke den oplyste Del af Samtiden, der blev hans Forbundsfæller. Og at han ikke tænkte paa egen Tab eller Fordel fremgaar af Pjecens Slutning:

»Det fejler jo ikke, at mangfoldige opmærksomme Landmænd have gjort lignende lagttagelser; thi er det hermed min inderlige Anmodning til saadanne endnu en Gang, at de uden mindste Hensyn til mulige Spottere, lade deres Erfaringer komme til offentlig Kundskab i et saa saare vigtigt Fædrelandsanliggende som dette. Skulde nogen, som jeg næppe tror, ved overtydende Beviser kunne afbevise mig Berberissens skadelige Indflydelse paa Rugen, skal jeg med megen Glæde og Erkendtlighed hylde hans Mening; thi uagtet mit bittre Had til Berberisserne paa nærværende Tid, kan jeg dog ej nægte, det gjør

mig saa ondt for mine skønne og meget gavnlige Hækker, som jeg selv har opelsket«.

Schøler havde som sagt ikke sparet sig for at finde Klarhed i Spørgsmaalet om Berberissens Forhold til Rugens Misvækst. Først prøvede han med at saa forskellige Kornsorter udenfor sin Have, der jo var indhegnet af Berberisser. Derved saa han, at især Rugen angrebes først i Nærheden af Buskene; derefter udplantede han i Aarene 1813—17 Berberisbuske i sin Rugmark. Saaledes skriver han: »Jeg plantede først i Maj 1816 i en Rugager 3 smaa Berberisser, hvoraf den ene blev sygelig; men de to andre havde tilsammen før Slutningen af Maj 19 Blade, der næsten allesammen paa samme Tid havde flere Pletter af *Æscidium Berberis* (Skaalrust), og da Rugen derpaa i Midten af Juni rustede omkring dem og ej andetsteds, indbød jeg i Aarhus' Aviser til at hver, der ønskede at overtydes om Berberissens Skadelighed, vilde komme at se mine Forsøg«.

Paa denne Indbydelse indfandt sig ogsaa adskillige væsentlig Bønder og uoplyste Folk, men ogsaa enkelte lærde, der vilde overtydes om Sagens Sammenhæng; de erklærede da ogsaa, at de ikke kunde se anden Aarsag til Rusten end netop Berberissen.

Endnu et overbevisende Forsøg foretog S., idet han ligefrem overførte Sporerne (Støvel) fra Berberissens Rust paa Bladene af Rug, som i Forvejen var rustfri.

Det var i Foraaret 1816, at Schøler en Morgenstund, endnu før Duggen var af Kornet, vandrede ud i sin Mark med en lille Æske, hvori han havde nogle med Rust stærkt befængte Berberisblade. Af disse tog han nu det brune Støv og smurte det paa de vaade Rugstraa, som han derefter afmærkede med Stokke. Ef-

ter 5 Dages Forløb var »de bestrøgne Straa alle stærkt befængte«, hvorimod den hele Ager ellers var rustfri.

Disse Forsøg var de første, der nogensinde blev foretagne i dette Spørgsmaal, hvorfor Schøler ogsaa senere i hele den videnskabelige Verden er bleven anerkendt som Førstemanden i denne Sag.

Dersom Solen nu skinnede op ad Dagen, meget varmt, og vedblev dermed i flere Dage, da var der altid hvide Pletter paa de bestrøgne Straa, hvorunder Rusten saa viste sig ca. 8 Dage efter. Indtraf der Regnskyl samme Dag, kom intet Resultat. Kom der Kulde i flere Dage, yttrede Virkningen sig først, naar det igen blev varmt Solskin.

»Saavidt var jeg kommet, og kunde rolig afbie den Tid, da Sandheden vilde gøre sig gældende«.

Det er let at forstaa, at Schøler paa sin Side i Kampen mod Berberissen havde Bønderne, dem der først og mest var interesseret i Kornavlens. Derimod var det kun faa af de mere oplyste der stod ham bi, saaledes et Par Præster. Men ellers blev Schøler straks angrebet, fordi han fremkom med slige haarde og uretfærdige Beskyldninger mod den saa nyttige og afholdte Busk.

Medens S. saaledes blev Hovedmanden i Angrebet, blev hans fornemste Modstander den daværende Godsforvalter paa Frijsenborg Kommerceraad Tommesen, som altsaa var Anfører for den Hær, der drog ud for at forsvare Berberissen. Og ham fulgte en ret talrig Skare af de mest fremstaaende Landmænd (Forpagtere) og Embedsmænd — baade i Hammel og Omegn og i andre Egne af Landet.

Aaret efter Schølers Angrebs-Pjece (1814) udkom da nu — trykt hos A. F. Just i Viborg — en forholdsvis omfangsrig Bog (126 Sider): Bidrag til Ber-

berissens Forsvar, hvori Tommesen havde samlet hvad han kunde til Berberissens Forsvar: Breve, Erklæringer m. m. m. og forsynet med et Tillæg af A. F. Just, »Kammerraad, Landvæsenskommissær og Bogtrykker«.

Som Motto havde denne Bog et Citat af Holberg:

»Da een for nogle Aar et Skib i Maanen saa,
straks mange andre Folk, som stirrede derpaa
blev ei alene var det samme; men og kunde
opregne Takkelage, Tov, Mætroser og Skibshunde,
som de paa samme Sted helt vel da kunde se«.

Dette Citat, der jo, om der virkelig ikke havde været noget »Skib i Maanen«, kunde have passet helt godt, tager sig jo for Nutidens Øjne, og anvendt i bemeldte Sag, ganske pudsigt ud.

Nævnte Bog indledes nu med en længere Skrivelse, som Tommesen har sendt til Pastor Assens i Aarslev, der i Aarhus Stiftstidende har skrevet en Artikel, som viser, at han hører til Berberissens Venner. Forvalter Tommesen fordømmer nu i haarde Ord og Udtryk Kirkesangere og Skolelærer Schølers Dristighed, der faar ham til at beskyldte den afholdte Busk for saa slemme Ting:

»Trykkefrihedens Anordning tillader en Forfatter at tilkendegive med Beskedenhed, hvad han tror kan være at forbedre i Landets Love; men ikke er det nogen tilladt selv at tilsidesætte en Lov eller gjøre den forhadt ved at indbilde Folket, at den er en absolut Hindring i almindeligt Vel«.

Hermed var Krigen altsaa i fuld Gang. Det er tydeligt at se, hvorledes Tommesen repræsenterer den mere konservative og fornemme Fløj, der føler sig halvt eller helt forarget over, at en jævn og ulærd Mand tør afsige en saa afgørende Dom, som endnu ingen Professor i Botanik eller Landøkonomi har vovet, og intet Collegium fundet sig beføjet til at fælde. Schøler derimod er den jævne, uoplyste Bondes For-

kæmper og Talsmand; hans Ve og Vel — hans økonomiske Kaar — ligger ham paa Sinde, og især kæmper S. uforfærdet for Sandhedens og Retfærdighedens Sejr. Berberissens Modstandere var kort sagt dem, der dømte ud fra det, de kunde se: at Berberissen forårsagede Rusten paa Kornet, medens Forsvarerne var dem, der ikke vilde tro derpaa, fordi de ikke kunde forklare sig Sagen, og der intet videnskabeligt Bevis var ført for Sammenhængen.

Hr. Tommesen kunde altsaa ikke, ligesom saa mange samtidige og jævnstillede, faa Schølers Lære ind i Hovedet:

«Lidet stemmer det med hans fredsommelige Kald som christelig Lærer og sand Oplysnings Befordrer at vildlede Folket ved Irllys og at bringe de lettroende i Bevægelse mod Berberissen ved sin utidige og umaadelige Dadel«. Ja, Tommesen tillægger endog Schøler og hans Tilhængere denne Tankegang: »Være ikke de forbandede Berberisser, da kunde man yde sit Landgilde, Tiende- og Skattekorn uden selv at fattes Brød. Forbandet være de fornemmes Lyst til Punsch¹⁾, men Gud vel-signe den Mand, som fægter djævelig mod dette Ukrudt«.

I sin omtalte Skrivelse appellerer Tommesen bl. a. til Pastor Assens »hvis mangeaarige Erfaringer og botaniske Indsigt berettiger til en Stemme i denne Materie«. Og Hr. Assens slutter sin Udtalelse med at sige: »At Hr. Schøler lyser alm. Forbandelse over Berberissen, finder jeg helt underlig«.

Den ovenomtalte Bog indeholdt nu videre en lang Række Udtalelser fra fremstaaende Mænd, som Tommesen havde opfordret til at fremsætte deres Syn paa Sagen. Af disse kan saaledes nævnes: Pastor Hyp-hoff i Lyngaa, Proprietær Secher, Skaarupgaard, Kaptejn Lichtenberg til Bidstrup, Provst Sundorff i Houlbjerg, Forvalter Christensen, Boller, Pastor Secher, Søften og Pastor Calundan, Skorup.

¹⁾ Hvortil Berberissens Frugter anvendtes.

Hovedsummen af alle disse Udtalelser var da den, at ingen af D'Hrr. troede paa Berberissens Skyldighed. De tillagde alle Aarsager som Vejrliget, Jordbunden eller sumpige Dunster fra Moser og Kjær, Skylden for Rusten. Det var saaledes en ret anselig Hær af Forbundsfæller Hr. Tommesen kunde rykke frem med; men Schøler var ufortrøden, og ham fulgte særlig 14 Gaardmænd i Hammel og Omegn, som 25. Aug. 1813 indgav et Andragende til Kongen, hvori det bl. a. hedder:

»Deres kgl. Majestæts allerunderdanigste og inderlig hengivne Undersaattere, vi samtlige 14 Gaardmænd i Hammel Sogn paa Grevskabet Frijsenborg have siden Berberissens Udbredelse her paa Egnen lidt ubodeligt Tab paa Rugafgrøden. Vi have lagt nøje Mærke til i en Række af Aar, at Rugen paa Steder tæt ved Berberissen har altid været mest fordærvet af Kornrusten og uden Kjærne; vi have og seet, at Rugen længst fra dem har sidst og i Almindelighed mindst taget Skade. Alt dette kunde vi bevise med mange og gode Vidner, og med en god Samvittighed ved Lovens Ed bekræfte naar og hvor forlanges.«

Tungt, saare tungt har det været for os i saa lang en Række af Aar at slide igjennem, og hvis Rugens Misvækst, der forvoldte os saa mange Trængsler, skal vedvare flere Aar, kunne vi umuligt bestaa«.

{De 14 Gaardmænd havde nu i deres Nød henvendt sig til alle og enhver i Omegnen »med en inderlig Anmodning« om at bortrydde deres Berberisser inden næste Foraar; dertil havde de allerfleste været villige, ogsaa Inspektøren paa Grevskabet, som var Tommesen selv, har paa sin Principals Vegne maattet tilkendegive, »at Berberisserne skulle vorde bortryddede, saasnart Hans Majestæt befaler det«.

»Som gode Undersaattere, troe mod Konge og Fædreland, adløde vi altid med største Beredvillighed, naar endog vor sidste Brødrug blev affordret os til Fædrelandets Tjeneste. Med beklemt Hjerter nødsages vi dog her i denne vor store Nød at indflye til Deres kgl. Majestæt med allerunderdanigst Bøn om allerhøjeste Befaling til Berberissernes Bortryddelse her i Sog-

net og i Nabosognene inden næste Foraar 1814. Tilgiv, allernaadigste Konge og elskede Landsfader, denne vor Dristighed paa en Tid da saamange Sorger for Land og Rige hvile tungt paa Deres kgl. Majestæt. Fuldt overtydede om allernaadigste Bønhørelse forbliver vi osv.

Deres kgl. Majestæts allerunderdanigste
Tjenere og Undersaaltere.

Det var jo tydeligt nok, at Schøler, skønt hans Navn ikke var nævnt som Forfatter, var den, der havde været Pennefører for de 14 Gaardmænd. Forvalter Tommesen ledsagede Ansøgningen med en meget lang Kommentar.

Han udtaler heri, at da Ansøgningen ikke i Overensstemmelse med Forordningen er forsynet med Forfatterens Paategning, formoder han, at den ikke vil blive Hans Majestæt forevist. Da Sagen imidlertid har vakt en Del Opmærksomhed i de sidste Aar, undlader han ikke ved denne Lejlighed at ytre sig om Formaalet for Ansøgningen og de Grunde, hvorpaa den er bygget. Han vedlægger da en Del Kontraerfaringer og Meninger, som han i den Anledning har indhentet, og finder det nødvendigt »at trække Forfatteren frem for Lyset«, og »Concipisten er da Skolelærer og Kirkesanger Schøler i Hammel«.

»Fornuftige Folk vil vide at skatte Pjecen efter Fortjeneste; men det er ej at undre over, at saadan Dristighed imponerer Almuesmanden og indgyder mange blind Troe til Dommens Ufejlbarhed. Dog maa jeg til Ære for den hæderlige Bondestand bemærke, at saadan blid Hyldning af andres paradokse Meninger ikke er almindelig«.

Hr. Tommesen udtaler sig videre ret haanligt om Schøler, der nu siden 1806 helt har skiftet Mening og søger at udbrede sin Lære og stemme flere i sin Tone, for at Raabet desto sikrere kan naa Tronen. Over for »slige Konster« udtaler Tommesen, at Supplikanterne selv er skikkelige Folk, der stedse have været fredelige Naboer og levet i god Forstaaelse, og næppe uden at have en Leder iblandt sig vilde faldet paa at fremkomme med saadanne Besværinger.

Det var iøvrigt Tommesens Opfattelse, at det var Hammel Gaardmænds egentlige og alvorlige Hensigt med denne deres Ansøgning at faa Lettelse i deres Skatterug, og hvad endelig

Berberissens Indflydelse paa Kornet angik, da forsikrede Supplikanterne rigtig nok, »at det er deres Overbevisning, at de gjøre Rugen Skade; men om Schølers Lære ikke er den egentlige Grund, hvorpaa denne Overbevisning støtter sig, det have de sig forbeholden, og det er kristeligt tænkt, at de paa bedste Maade undskyldte ham«.

»I alt Fald vil Deres Majestæt vist ikke efter hines Overbevisning rette Lande og Riger, endnu mindre vil Deres Majestæt, som gjør alle lige Ret, befale, at nogen Borgers Ejendom skal være Prøveklud for andres Projecter«.

Hvorvidt Ansøgningen nogensinde er kommen Fr. VI for Øje maa anses for tvivlsomt. I hvert Fald er der næppe fremkommet noget Paabud om Bortrydelse af Berberisserne. Men Schøler foretog, ligesom Ansøgerne nu selv den Handling at »bortrødde« alle sine Berberisser, »hvilket gik for sig fra 23. til 25. Oktober 1813«.

At Forbitrelsen blandt Bønderne var stor, fremgaar bl. a. deraf, at enkelte ikke blot forgreb sig paa deres egne Buske, men endogsaa fjernede andres, som var i Nærheden. Og som Svar paa den af Tommesen udgivne Bog med indeholdte Angreb fuldendte Schøler nu Nytaarsaften 1813 en længere Artikel, som han sendte til Landhusholdningsselskabet, der igen indrykkede den i »Landøkonom. Tidender«.

I denne Afhandling søger S. nu at gendrive alle de imod ham rejste Beskyldninger: at han »vildleder Folket ved Irllys«, tidligere havde haft en anden Mening (1806), raaber Ve og Forbandelse over Berberissen o. s. v.)

Han forklarer, at han indtil 8. Aug. 1813, da Mændene i Hamme kom for at bede ham bortrydde sine Berberisser, endnu ikke havde talt til nogen om disses Skadelighed; men det var Bønderne, som selv havde set Sammenhængen mellem Buskene og Rusten. Ligeledes faar vi her at vide, at Mændene havde været hos Pastor Manniche, som lovede at bortrydde sine, naar andre gjorde det samme, samt at Bønderne senere var hos Kommerceraad Tommesen for under Grevens Fraværelse at

bede ham fjerne de nærmest staaende Berberisser. Schøler havde nu underhaanden ladet Tommesen vide, at Deputationen vilde komme, hvorfor denne troede, at det var S. som havde sendt den, og det hele endte derfor i Harme og Forbitrelse.

Hvad angaar det, at S. tidligere havde været af en anden Mening, da siger han derom: »Da jeg i Aaret 1813 gjorde samme Erfaring som i 1812 og fandt tillige, at Rug paa Sandjord i Nærheden af Berberissen ogsaa fordærvedes af Rust, blev jeg nødt til at antage en anden Mening end 1806; dette siger jeg frit ud og føler aldeles ikke, at jeg behøver at skamme mig ved denne Bekendelse. At jeg, hvor redelig jeg endog har bestræbt i saa mange Aar blot at sige Sandheden, jo har vist Prøver paa, at jeg er et skrøbeligt Menneske og kan fejle — kan og skal jeg i Evighed aldrig nægte«.

Ogsaa for saadanne Beskyldninger som at »det var af Oppositionskløe eller for at udmærke sig med en egen Mening«, at han gjorde opmærksom paa B.s Skadelighed, maatte S. forsvare sig. Ligeledes blev det bebrejdet ham, at han i Fritiden saaledes »aagrede med sit Pund« i Stedet for at indskrænke sig til andre sit Kald vedkommende Sager og afholde sig fra upassende og ulovlige Forretninger.

»Hvorvidt den Anke, at jeg ved mine Kundskaber og Erfaringer søger at gavne det almindelige, er berettiget, indstiller jeg til kompetente Dommeres Kendelse; mit Kald forsømmer jeg ikke — mine Pligter som Skolelærer og Kirkesanger har jeg i samfulde 2 Descenier iagttaget med samvittighedsfuld Troeskab, uagtet mit Helbred ofte har lidt meget derunder; mine foresattes Vedtegninger i de Protokoller jeg fører, saavel som deres skriftlige Vidnesbyrd, vil kunne godtgjøre, at jeg farer med Sandhed; hvad jeg her har anført, kan jeg, om forlanges, tilstrækkeligt bevise«.

Til sidst anfører Schøler nu en hel Række nye Erfaringer, han har gjort om Kornrusten, og hvorved han er bleven yderligere overbevist om Berberissens Skyldighed og nævner ogsaa at lignende Erfaringer er gjorte enten af ham selv eller andre ved Viborg og Randers.

At der dog var nogle, der havde Øje for Schølers Fortjenesler fremgaar bl. a. af den Efterskrift, hans Afhandling fik af Redaktøren, Past. Falk Rønne i Lyngby:

»Den i sine Forsøg nøjagtige og utrættelige Forfatter takkes ved undertegnede af mangfoldige for ovenstaaende lærerige og overbevisende Efterretninger, der upaatvivleligen maa bidrage til at vække Opmærksomhed for en Sag, der er saa vigtig for Landets Agerbrug og i hvis Anledning, der føres saa højlydende og ofte gjentagne Klager fra alle Egnens Landmænd«.

Samme Pastor Rønne stillede sig iøvrigt i selve Striden personlig neutral, idet han sagde, at fordi en Ting ikke var iagttaget, kunde man ikke sige, at den ikke var, og omvendt ikke sige, at den ej fandtes, fordi den ikke var set.

Det var jo imidlertid ikke alene med Egnens Folk, Schøler stred, ogsaa de fremstaaende botaniske Videnskabsmænd i den Tid var hans Modstandere. Daværende Prof. Hornemann, vel den Tids mest fremragende Botaniker i Landet, udtalte saaledes, at Rusten paa Berberis og Rug vare to Arter, der var »generisk« forskellige. I »Nye økon. Annaler« 1815 skrev Professoren en Afhandling »Om den mod Berberissen gjorte Beskyldning«, hvori han ganske vist slet ikke nævner Schølers Navn, muligvis fordi det var under en Professors Værdighed at stride aabenlyst med en almindelig Skolelærer, men som dog aabenbart fremkom som Følge af den af S. rejste Strid. Hornemann benægter heller ikke her absolut Berberissens Skyldighed, men taler dog om »Sagnet« derom, som i lange Tider har holdt sig og fortjener en alvorlig Undersøgelse.

I de følgende Aar fortsattes nu Striden ved Indlæg navnlig i Aarhus Stiftstidende og andre Blade med meddelte Erfaringer og Eksempler fra Schøler og flere, uden at det dog kan siges, at det kom til Enighed og Forstaaelse.

Sagen vakte imidlertid en ikke ringe Opsigt; St. St. Blicher blandede sig f. Eks. ogsaa paa sin Maade

deri, idet han i Aarhus Stiftstidende lod indrykke adskillige Skæmtedigte, hvori han paa sin ironiske Maade og under Betegnelsen: S. S. Barber i Nibe hentydede til Berberiskrigen:

»Og sandelig, jeg føler i mig saadan Harme
ret ligervis som Pythia, naar paa sin Skammel
hun raser, ja, som de kække Mænd i Hammel —
marchere ud til rædsom Krig mod Barbarissen
med Barbarissens Erkefjende udi Spidsen«.

Imidlertid havde Sagen taget en saadan Vending, at Landhusholdningsselskabet omsider optog Schølers gamle Tanke at anstille Iagttagelser og indhente Oplysninger om Aarsagen til Rugens Rust. Der kom dog kun meget lidt ud deraf; men da Rughøsten 1831, især omkring Hammel, blev meget ringe paa Grund af Rustangreb, blussede Striden op igen, idet Schøler nu kom med en ny Afhandling om »Forsøg og Erfaringer betræffende Kornrust, Meldrøjer og Honningdug (Landøkon. Tid. 1833).

Heri opfrisker og fastholder han sine tidligere Erfaringer og Meninger, som nu tilmed er underbyggede med mikroskopiske Undersøgelser af Ruststøvet.

Kort derefter fulgte en ny Artikel af Tommesen, der temmelig overlegent omtaler Schøler som »min Antagonist i Berberissagen«. Den 1. Aug. 1831 havde Birkedommer Tommesen indstævnet 22 Sognefogder fra de omliggende Amter til Møde ved Frijsenborg, hvor de skulde afgive Erklæring om Markafgrøderne ved Hammel; hermed synes det at have været Hensigten at tilføje Berberissens Fjender det sidste Nederlag. Alle de afgivne Erklæringer lød da ogsaa paa, at der ikke var nogen Grund til at tro, at Berberisserne (hvoraf Tommesens Have indeholdt en Mængde,

nemlig dem Greven havde beordret fjernet fra Godsets Marker) kunde skade Naboens Rugavl!

At det dog ikke lykkedes helt at aflive Hammelbøndernes Uvilje, fremgaar bl. a. deraf, at da Tommesen 1839 afgik ved Døden, begav disse sig Dagen efter væbnede med Økser og Spader op i Birkedommerens Have, hvor de efter Grevens Tilladelse bortfjernede hver eneste Kvist med Rod og det hele. Efterat være kørt ud paa en Høj i Nærheden blev Buskene nu tilintetgjorde under »Sang og Jubel«, idet de sidste af Hammel Sogns Berberisser her blev et Rov for graadige Luer!

Med denne ret dramatiske Begivenhed kan Krigen delvis siges at faa sin Afslutning, uden at Schøler og hans Tilhængere dog havde faaet fuld Anerkendelse for deres Meninger og Arbejder.

Om selve Striden skal her blot anføres en Udtalelse af omtalte Pastor Falk Rønne:

»Der er næppe i de senere Tider nogen skriftlig Fejde ført med større Heflighed eller Bitterhed end »om Berberissen var Aarsag til de slette Rugagrøder«, hvorover der saa ofte i et Par Decennier er ført Klage hos os, eller ej? Man har behandlet denne Sag, som om den angik Ære, Liv og Gods — ja, man kunde næppe været heftigere om den og havde angaaet Menneskets ypperste Ejendom, det er: Samvittighedsfrihed«.

Der er næppe Tvivl om, at Striden for Schølers Vedkommende virkelig drejede sig om Ære og Samvittighed; for ham var det en indre Pligt at trodse Haan og Modstand til Fordel for de mange — den jævne Bondestand, hvis »Liv og Gods« delvis ahang af Stridens Udfald.

Der skulde dog endnu hengaa adskillige Aar, inden den nødvendige, nemlig videnskabelige Anerkendelse af Schølers Opdagelse fremkom. Dette skete først da

Tyskeren de Bary og særlig Prof. A. S. Ørsted¹⁾ i Begyndelsen af 60erne opdagede Berberis — Græsru-
stens Værtskifte.

Men alligevel har Schøler dog den sidste halve
Snes Aar af sit Liv kunnet glæde sig ved en jævn,
almindelig Anerkendelse for sit store Arbejde i denne
Sag.

Et Vidnesbyrd herom er det, at J. C. Schytte i sit
Værk om Skanderborg Amt (1843) anmodede Schøler
om at skrive om Kornrusten. Heri udtaler denne,
at han roligt har kunnet afvente Tiden, da Sandhe-
den maatte gøre sig gældende, hvilket er sket nu i
de senere Aar. »Rugen her paa Egnen har nemlig
lige fra 1797 ingensinde været fri for Rust før de sid-
ste 3 Aar, i hvilke den ogsaa har været fri for Ber-
berisser«.

Men det er først en endnu langt senere Tid, der
her i Danmark gav S. den Oprejsning, han i levende
Live fortjente. Hans almindelige Fordømmelse af
Berberissen blev ikke officielt anerkendt før Vedtagel-
sen af Berberisloven af 27. Marts 1903. Ifølge den
er Berberisbusken forbudt her i Landet, og nu — 100
Aar efter at Schøler begyndte Kampen derimod —
kan det vel endelig siges, at Berberissen praktisk talt
er udryddet her af Landet.

Og saaledes bliver Berberiskrigen da et nyt Eks-
empel paa den gamle Historie om nye Tankers og
nye Sandheders Mænd, der maa kæmpe sig frem gen-
nem Samtidens Modstand, og hvem det i Reglen bli-
ver en langt senere Eftertid forundt at yde Anerken-
kendelse og Oprejsning.

¹⁾ Professor i Botanik ved Københavns Universitet.

3. Andre landøkonomiske Interesser.

Allerede 1807 havde Schøler, væsentlig for sine Fortjenester paa Planteavlens Omraade modtaget det kgl. Landhusholdningsselskabs Guldmedalje. At det heller ikke alene var Berberissagen, men ogsaa andre landøkonomiske Spørgsmaal, der optog ham, fremgaar af adskillige andre Arbejder fra hans Haand. I »Landøkon. Tidender« 1818 fremkom saaledes nogle »Bemærkninger om landøkon. Gjenstande«; det var særlig Mergling, Schøler her udtaler sig om.

Mergling var jo i disse Tider en ny Foranstaltning, som Bønderne ikke kendte meget til og ofte saa med megen Mistro paa, saaledes skriver Schøler:

»Mange Landmænd og særdeles de fleste Bønder her i Egnen, saavelsom mange andre Steder, mærker jeg nok nærer, uagtet deres store Begjærlighed efter at finde Mergel, dog alligevel stor Tvivl om dens Nytte; thi en stor Del af dem, som allerede for 2 Aar siden lod opsøge Mergel og havde endda ej saa liden Bekostning derpaa, have ej engang begyndt med at kaste derefter; andre, som have haft nemt ved at kaste dertil, have kjørt nogle faa Læs til Prøve; nogle faa have vel sporet Nyttens deraf; men de synes dog, at det ej lønner Umagen. De vilde som Fæstere paa Livstid vide sig sikre paa hastig Fordel; derfor finder jeg ogsaa Merglingens herlige Virkninger, naar jeg undtager hos mig selv, ingensteds her uden hos et Par Selvejer-Husmænd«. Schøler selv fortæller, at han har anvendt indtil til 200 Læs Mergel pr. Td. Land, hvor han da »endog efter lempelig Gjødskning« har avlet fra 6 til 7 Td. Rug, Byg og Havre i hver Td. Land.

Ogsaa paa dette Omraade søgte S. saaledes at være Foregangsmand for Bønderne. Enkelte andre Skribenter var jo ogsaa fremstaaede, som ad de faa Veje, der da fandtes, søgte at bringe Bud ud til Landalmuen.

Anledningen til ovennævnte Artikel i »Landøkon. Tid.«, var saaledes et Stykke, som daværende Præsi-

dent i Landhusholdningsselskabet Etatsraad Zeuthen havde skrevet i Almanaken for 1815. Dette foranledigede, at Sagen blev diskuteret ved Gildeslaug og Sammenkomster paa Schølers Egn. Den første, der i Hammel—Søby og Voldby Sogne begyndte Merglingen, var Grev Chr. Frijs paa Søbygaard.

Allerede samme Aar (1815) havde Schøler meddelt, at Merglingen var taget op paa hans Egn; men nu fremkom han med en meget indgaaende Beskrivelse og rosende Omtale af det udmærkede Arbejde, som Grev Frijs her havde sat i Gang paa en af sine Gaarde

Ogsaa Forsøg paa Rodfrugtavls beskæftigede S. sig med; han meddelt saaledes om en ny Slags Frø (Rota бага) som han har faaet af »den saa sjældne nu afgangne Bredefeldt« og som gav »mørkegule og særdeles røde Knolde, der fordre en dybt bearbejdet og kraftig Muld, kunne taale en meget rigelig Gjødskning og lykkes bedst i vaade Somre«.

Den tidligere omtalte Pastor Falk Rønne i Lyngby var en af Datidens mest fremtrædende landøkonomiske Skribenter. Det er da rimeligt, at Schøler jævnlig skiftede Ord med ham, hvilket hyppigt skete offentlig i de landøkon. Tidsskrifter.

I et af disse Breve til Pastor Rønne (1816) udtaler S. sig saaledes om flere forskellige Spørgsmaal, der viser, i hvor høj Grad Landbrugets Tilstand og Fremgang laa ham paa Sinde:

»Den store Sandhed: at Agerdyrkingen er Danmarks Rigdoms Kilde, at det er ved Jordens moderlige Barm, der maa opammes Fædrelands-Sønner, der skal væрге for Friheden og stræbe for Guldet, er ofte fremsat saa indlysende og talt saa fyndigt af Danske. Snart saaes Daniens ædle og Store, stemt ved Overbevisningen om denne Sandheds Vigtighed og af ægte Fædrelandssind at fremstille Mønstre paa forbedret Agerbrug; snart advarede de imod svanggaaende Misbruge, der hindrede

Vindskibeligheden. Snart viste de Nødvendigheden af een ell. anden Forandring til Agerdyrkningens Fremme, og som vor landsfaderlige Regering saa villigt laante Øre til. — Og sandeligen! deres Bestræbelser have ej været frugtesløse«.

Schølers egne Bestræbelser var ikke af de mindste og heller næppe frugtesløse. Ved at foretage Undersøgelser af Jorden paa forskellige Steder havde han fundet, at denne næsten fuldstændig manglede Kalk. Derfor blev han en ivrig Forkæmper for Merglingen, og han nøjedes ikke blot med sine Undersøgelser og Erfaringer, men raadførte sig med samtidige Forfattere af hvilke den tyske Statsraad Prof. Thaer synes at have været Genstand for hans særlige Studier. S. citerer ham i hvert Fald jævnlig (paa Tysk). Af ham har Schøler formentlig lært ogsaa at køre Tørvemos («nogle Hundrede Læs») paa Jorden og blande den med Mergelen, hvoraf han spaaede sig »herlige Frugter i Tiden«.

En anden Sag, som ret naturligt havde Schølers Interesse og laa ham stærkt paa Sinde var Spørgsmaalet om Hoveri- og Fæstebøndernes Stilling. I Tiden omkring Aarhundredskiftet tyngedes Almuen endnu stærkt af Hoverivæsenet, og Schøler levede jo i en Egn, hvor han næsten daglig havde Lejlighed til at iagttage det Liv, som Hoveriet medførte; thi omend Grev J. Chr. Frijs var en særdeles mild og forstaaende Godsejer, vedblev Hoveriet paa Frijsenborg dog at bestaa til omkring Midten af 19. Aarhundrede.

Allerede omkring Aaret 1805 havde Schøler af d. kgl. Landhusholdningsselskab modtaget Belønning for en Afhandling om Forholdet mellem Godsejerne og de hoverigørende Fæstebønder. Ca. 20 Aar efter meddelte han nu i »Nyeste Skilderie af København« 1825

»Endnu et Par Ord om det mislige Forhold imellem Godsejere og deres hoverigjørende Fæstebønder«, hvori han fremsætter sit Syn paa det fordærlige i de bestaaende Forhold og giver Anvisning paa, hvorledes Forandring kan iværksættes.

At Afhandlingen, der var mere end »et Par Ord«, eftersom den bestod af 4 lange Artikler, fremkom i nævnte Blad, der ellers ikke specielt beskæftigede sig med Landboforhold, har muligvis sin Aarsag i, at ingen af de landøkon. Tidsskrifter vilde optage den. Det var nemlig ikke blide Ord, Schøler her anvendte overfor det saa fordærlige System. Som Motto anvendte han følgende:

»Friheden (den Frihed som Fornuft og Kristendom billiger) er højst fornøden til statsborgerlig Lyksalighed og os alle skjænket af Gud«.

Atter her udtaler Forfatteren, at han efter mange Aars Erfaringer anser det for sin Pligt at meddele sine Anskuelser, og de Indvendinger, han fremfører, er væsentlig disse:

1. Der ødsles ved Hoveriet umaadeligt med Tid og Kræfter, særlig derved, at saa mange Folk rives bort fra deres egne Marker og maa anvende megen Tid paa Vejen til og fra Hovmarken.

Der foraarsages derved et stort Tab for Bonden og for Statsøkonomien.

2. Hoveriet giver idelig Anledning til Fortrædeligheder, Chikaner, Klammerier og mange forargelige Optrin mellem Folk, Forpagtere og Godsejere, idet de sidste ofte betragter deres Folk som en Maskine. »Det oprører enhver hæderlig Bonde (i Henseende til Hjærte, Forstand, Flid og Sædelighed) at blive haanligt behandlet af en opløben Bengel, der kun har dette forud for ham, at Snittet paa Kjolen er anderledes, og af hvis Optræden fremskinner Stupiditet, Immoralifet, Frækhed og Grovhed«.

3. Saavel Hoveriet som Fæstevæsenet sætter en uoverstigelig Skranke for et bedre og fordelagtigere Jordbrug, særlig fordi ingen vil foretage Grundforbedringer i Avlsbruget, da de ikke ved om de selv eller deres Børn kommer til at nyde Frugterne.

4. Endelig er særlig Hoveriet »en Planteskole for Usædelighed, Ryggesløshed og Laster blandt Ungdommen og en mægtig Hindring for Menneskeforædling, Tilfredshed og Lyksalighed«. Ja, i Sandhed, hvis man ej kendte Hoveribønder udenfor Hoveriarbejdet, da kunde man saare let fristes til at anse dem for noget uforbederligt lumpent Pak. Man ser Hoveribønder med Tænksomhed, Flid og Nøjagtighed at drive deres Haandtering hjemme, »medens de ret ligesom med Flid søge at gjøre ethvert Hoveriarbejde saa slet som muligt eller med Roelighed og Skadefryd er vidne dertil«.

Ved Fæstevæsenet underkastes Bønderne endvidere saa megen Vilkaarlighed af sletttænkende Godsejere¹⁾, der i Reglen betragte Fæstebønderne ikke som selvstændige Statsborgere, men som Midler til at opretholde deres Glans, kildre deres Herskesyge og forøge deres Mammon.

Schøler fandt i det hele, at Hoveri- og Fæsteindretningen stod i stærk Kontrast til fremskridende Oplysning og Forædling, borgerlig Frihed og Lyksalighed:

»Det er et Særkende paa en lav Grad af Cultur blandt et Folk, at det sjælden kaster Blikket længere ud end til nærværende Tid; men at det ved tiltagende Oplysning og Forædling fornemmeligt ser hen til Fremtiden«.

Mod den Indvending at Almueoplysningen snarere aftog end tiltog vendte Schøler sig: »Haanden paa Hjertet min Broder og sig mig saa: throne Letsindighed, Ryggesløshed og Laster da saaledes blandt Folket, som nogle Sværmere udbasunerer? Og er det blot blandt Almuen el. meget mere i alle Stænder, saavel høje som lave?«

Ved Afskaffelsen af Hoveri og Fæstevæsen vil Staten vinde og alle vinde. »Agerdyrkingen er og bliver Danmarks vigtigste Rigdomskilde; men hvor vigtigt for Staten, at de forældede Baand, der endnu saa meget fængsler største Delen blandt danske Agerdyrkere, løsnes, og at de Skranker for et højere og langt fordelagtigere Agerbrug borttages. Den uberegnelige store Vinding det i Tidens Længde vil vorde Staten, naar hine forrustede Skranker for Oplysning Og Forædling borttages, vil af en viis og god Regjering saavel som af enhver tænkende, ædel Statsborger nok kunne skjønnes«.

¹⁾ »hvis Tal desværre endnu er stort«; dog fremhævede S., at der ogsaa fandtes ædle Godsejere.

Om nogen nu vilde spørge, hvad der giver Efterslægten Ret til at kuldkaste et Fideikommis, der af en retmæssig Ejer paa lovlig Maade er stiftet, og af Regeringen garanteret, da spurgte Schøler: »Skal et forældet Dokument, der aabenbart strider imod Statens Vel, erkjendes for gyldigt el. ugyldigt?»

Endelig var der jo dem, der sagde, at Fæstebønderne slet ikke ønskede Forandring i deres Forhold: »Jeg nægter ikke, at det i Førstningen ofte vil være Tilfældet, at hoveripligtige Bønder, der selv højt have beklaget sig over deres Stilling, findes vrangvillige til Indvilligelsen af Godsejerens nok saa billige Forslag til Forandring — det ligger i Landalmuens Karakter —«. Saaledes var det jo ogsaa gaaet med adskillige andre Reforme f. Eks. Udskiftningen; men vel at mærke kun i Begyndelsen. »Det er nuomstunder«, skrev Schøler, »da Bondealmuen begynder at føle sit Værd, helt urigtigt, at Fæstere fremdeles skulle underkastes endog slettænkeude Godsejeres Vilkaarlighed. Jeg haaber, og det ikke uden Grund, at ogsaa dette her omhandlede Emne snart vorder underkastet en alvorlig Drøftelse (ved en Kommission) og den tilsigtede Forandring dernæst iværksat til Held for nærværende som for tilkommende Slægter og til Velsignelse for det elskte Fædreland«.

Tiden har nu — snart 100 Aar efter at Schøler skrev dette — forlængst vist, at han havde Ret i det allermeste af hvad han fremførte, undertiden maaske med lovlig skarpe Ord og Udtalelser. Men der hørte i hin Tid en hel Del Mod og stor Fremsynethed til for saaledes uforfærdet at hævde en undertrykt Stands Ret og Interesser.

Om et Spørgsmaal, som i den Tid var stærkt fremme, nemlig Brændevinsbrænderiets Frigivelse paa Landet, udtalte Schøler, at dette kunde blive saare gavnligt for Landet og et kraftigt Middel til Agerdyrkingens Fremme;

»men jeg frygter ej uden Grund, at den ubetinget vilde langt fra svare til Forventningerne; det er ej fordi jeg tror, at den vilde foraarsage Fylderie; men sikkerligen vilde ved Frigørel-

sen fremstaa en stor Mængde — ikke Brænderier, men Svirerier til liden Baade saavel for de Enkelte som for det Hele og lige saa skadelig for Pungen som for Sundheden. Erfaringen kunde opstille Beviser i Overflødighed«.

Det var derfor Schølers Forslag, at der til Brændeovnsbrænding skulde udstedes en Art Privilegium for flere Beboere i en By, som for fælles Regning vilde drive Brænderiet; de skulde da gratis have Ret til ved det kgl. Brænderi at faa oplært »et godt Subject«, som saa skulde fritages for aktiv Militærtjeneste.

Kartoffelavlens, som i Beg. af 19. Aarhundrede ikke havde megen Udbredelse her i Landet, mente han ogsaa kunde fremmes ved Brænderiets Frigivelse. At Schøler dog ogsaa saa andre Veje til Kartoffelavlens Udbredelse vil bl. a. fremgaa af følgende Udbrud: »Gid der dog snart blev Fred paa Marken, især for Sviin! — Saalænge den ej haves, vil Kartofflen ej faa Fremgang!«

Af de mange Ting indenfor Landbrugsomraadet, der havde Schølers Bevaagenhed skal her endnu kun omtales et Par.

Om Bygning af »Pisè« eller stampet Jord skrev han saaledes ogsaa. Han fandt dette Bygningsmateriale i mange Henseender fordelagtigt især for Husmandsfamilier, dels fordi de tykke Vægge gav lune Boliger — endog med sparsommeligt Brændsel. Ja, Schøler, der jo i det hele var Grundighedens og Selverfaringens Mand, byggede selv 1810 »et lidet Baghus« af »Pisè« for ved egen Erfaring at kunne overtydes om, hvorvidt saadanne Vægge havde Varighed i vort Klima.

I »Nye landøkonomiske Tidender« 1828 meddelte S. i en Afhandling sine »Iagttagelser, betræffende Virkningen paa Husdyrene af Fodring med Boghveden og dens Straa«.

De som Helhed interessante og delvis ret mærkelige Resultater, som S. her havde iagttaget gik væsentlig ud paa at, Boghvede som Foder til Faar og Svin under visse Omstændigheder var meget gavnligt og under andre højst skadeligt. Den skadelige Virkning viste sig særlig paa Faarene, naar man fodrede dem med Boghvede til hen paa Foraaret og derpaa lod dem komme ud i mildt Solskinsvejr blot $\frac{1}{2}$ Dag. De begyndte da alle at hænge med Hovederne og skubbe Hovederne henad Vægge eller Diger eller lagde sig ned og gned dem mod Jorden. Øjnene blev røde og flød med Vand, Ørerne blodrøde og Hovederne ømme og ophovne; hvis man da ikke straks lukkede dem ind i Faarestien i flere Dage og ophørte med Boghvedefodringen, stod man i Fare for at miste hele Flokken.

Noget lignende fandt Sted ved Fodring af Svin med Boghvede om Sommeren, hvorimod Vinterfodringen gav udmærket fede Svin. Til Heste og Hornkvæg fandt han Boghveden meget formaalstjenlig, ligesaa til Høns og Ænder.

Som en Mærkelighed, han stod uforstaaende over for, meddelte han, at han havde erfaret, at sorte Faar og Svin aldrig tog Skade af Boghveden, ligesom han tilfældig havde opdaget, at Ænder efter at have spist Vikker døde i Løbet af $\frac{1}{2}$ Dag.

Under Omtalen af Schølers Forfatterskab kan endvidere her anføres, at dette ogsaa lejlighedsvis omhandlede andre Emner end Landøkonomi, f. Eks. gamle Folkesagn. I »Elmqvists Læsefrugter« Bd. 28 og »Almuevennen« 1843 meddelte S. saaledes et Par gamle Sagn fra Hammelegnen, henholdsvis om »Kappelsdal« og »De hellige tre Jomfruer«.

I Aaret 1814 udgav han et Hefte under Titlen »Samtale i en jydsk Bondestue paa Kongens Fødselsdag«, hvilket det ikke er lykkedes mig at finde paa noget Bibliothek; det havde ellers været interessant at se, hvorom denne Samtale drejede sig, men rimeligvis eksisterer den ikke mere.

4. Schøler som Vejrpøfet.

Det kan ikke forundre, at Kendskab til Vejrlig, Temperatur, Vindretning og Nedbør ogsaa har ligget Schø-

ler paa Sinde. Kundskab om disse Ting har til alle Tider interesseret Jorddyrkere, for hvem Vejrliget spiller en saa stor Rolle i deres daglige Arbejde.

Som et Eksempel paa den Grundighed og Energi, hvormed Schøler altid tog sit Arbejde op, skal vi her dvæle lidt ved hans Virksomhed som Vejrsprofet.

Med en sjælden Nøjagtighed og Udholdenhed iagttog S. i al den Tid, han var i Hammel, hvordan Vejret var til de forskellige Tider af Aaret og paa de forskellige Dage. Han mente derved, ud fra den Grundsætning, at »Erfaring er den bedste Læremester«, at kunne faa et saa paalideligt Billede af Tilstande og Forandringer ude i Naturen og tillige et saa sikkert Holdepunkt til Forklaring af Sammenhængen mellem Begivenhederne, at han hvert Foraar kunde forudsige, hvorledes Vejret blev i den kommende Sommer.

Resultatet af sine iagttagelser fremkom Schøler med i en Bog: »Vejrsprofeten«, en Anvisning til forud at kende Sommerens Beskaffenhed i Henseende til Væde og Tørke, af X, en Danmarks Søn (Aarhus 1839).

I Fortalen til denne Bog¹⁾ bemærker Forf., at han i sine yngre Dage hørte den Paastand fremsat, at Jorden fjernede sig Aar for Aar mere fra Solen, saa at alt levende omsider maatte forgaa af Kulde. Det var derfor, han besluttede at føre Dagbog over Forandringer i Vejrliget, Barometer- og Thermometerstand. Efter at han nu i 48 Aar har gjort dette, som tillige er bleven ham »en kjær Vane«, mener han dog at have erfaret, at Paastanden ikke holder Stik.

Om Aarsagen til, at han som Forfatter betegner sig som X — Danmarks Søn, udtaler han selv:

¹⁾ Paa det kgl. Bibliothek findes det Eksemplar af »Vejrsprofeten«, som Forfatteren skænkede Prof. A. S. Ørsted.

»Skønt jeg er overbevist om, at Anvisningen (bygget paa mange Aars Erfaring) er vel begrundet, maa jeg dog formode, at mange uden videre Prøven vil forkaste den som et umodent Produkt, der ingen Opmærksomhed fortjener, idet Vejrsprofet og Løgner ofte betragtes for det samme.

Og da jeg for en Del Aar siden havde opdaget vigtige Sandheder, som jeg ved nøje Prøvelse, mange Forsøg og sikker Erfaring fandt paalidelige, og som jeg derfor troede mig forpligtet til at offentliggøre, blev jeg ikke alene Vidne til, at en af disse Erfaringssandheder blev uændset, men endog udsat for Haan, Spot og Forfølgelse ja, endog paadrog mig lige ufor skyldte som ondskabsfulde Krænkelser — dog uden at min Samvittighed forstyrredes« Schøler havde tillige erfaret, at der var noget langt ypperligere end Menneskebefald eller Menneskevrede og agtede kun lidet »den forfængelige Ære, som faar Folk til at stræbe efter Ærens Trappe«.

»Enhver, der efter Pligt og Samvittighed agter at offentliggjøre gavnlige Sandheder, samlede indenfor Erfaringens og Tænkingens Enemærker og uden at hige efter forfængelig Ære, handler klogt og rigtigt, naar han ikke navngiver sig«. Dette var Begrundelsen for, at S. udgav »Vejrsprofeten« uden at nævne sig som Forfatter; det synes jo at være øjensynligt nok, at han ikke ønskede Historien fra Berberissagen om igen.

»Vejrsprofeten« indledes endvidere med en længere versificeret »Prolog«, hvori man ser Eksempler paa, at S. heller ikke var helt ueffen i Kunsten at gøre Vers:

»Man kalder ligefrem hver Vejrsprofet en Daare
og lytter til hver Vejrsprofet saa saare!
Om end af Nitten man bag Lyset førtes,
den tyvende Profet dog gerne hørtes«.

Schøler haaber og tror imidlertid paa, at det kan lykkes ved alvorlig Gransken ogsaa at udfinde Naturens Gang paa dette Omraade:

»Naar han som hisset troner i det høje
til herligt Maal Dig fører gennem Kamp og Møje,
da gav han Lyst og Mod samt Haabets klare Stjerne,
som gennem Mørket leder venligt i det Fjerne.

Blev Lysten, Modet, Haabet i Din Barm udslukket,
til al Lyksalighed blev Døren da tillukket«. — —

Hvorfor skulde hans Bestræbelser da ikke lykkes?

»Og hvis jeg forud kan Dig Sommervejr beskrive,
da vil min Spaadomskunst af Dig ej udlet blive.

Ja, hvis endog Du selv den Spaadomskunst kan lære,
Du ej ved haanligt Smiil mig vil vanære«.

Hovedsummen af »Vejrprofeten«s Lære var da den, at megen Sne om Vinteren altid giver en vaad Sommer, ligesom sneløse Vintre efterfølges af tørre Somre. Dette beviser S. ved at henvise til sine Erfaringer gennem 48 Aar, særlig Aarene 1826—38, hvor denne Regel har slaaet til. Sidstnævnte Aar var saaledes indtil St. Hans meget tør, derefter vaad; Vinteren forud var indtil Jul snefri, men derefter »uhyre Masser af Sne til ind i April«.

Med Hensyn til Nedbøren inddelte Schøler Aaret i 2 Dele, nemlig fra Efteraarsjævnøgn til Foraarsjævnøgn og omvendt.

Af disse to Dele af Aaret sammenlignede han de Dage der laa lige langt fra »Endepunkterne«, f. Eks 20. Oktober og 20. April. Ved saa at bemærke paa hvilke Dage der efter Efteraarsjævnøgn faldt Sne, ved han paa det nærmeste paa hvilke Dage der efter Foraarsjævnøgn vil falde Regn, ligesom Mængden af Sne ogsaa staar i ligefremt Forhold til Nedbørens Størrelse. Man optegner derfor hvornaar og hvormegen Sne, der falder i den ene Halvdel, saa ved man omtrent hvornaar og hvormegen Regn, der falder i den anden. Ud fra denne Regel paatog S. sig nu sidst i Marts at forudsige omtrent paa hvilke Dage, der vil falde Regn i den følgende Sommer.

Selv forudsagde han i »Aarhus Stiftstid.« i flere Aar Vejret efter denne Regel, og han bød nu hermed Almenheden denne Anvisning »hvorefter enhver, der har lært at skrive, er i Stand til at forudsige Vejret«. »Vejrprofeten« indeholdt dertil en nøjagtig Afskrift af Schølers Dagbog fra 1ste Oktober 1838 til 1ste April 1839 med Hensyn til Barometerstand, Temperatur samt Vindretning, Vejrlig og Nedbør.

Ogsaa den Regel, at tre tørre Somre afvekslende følger efter 3 vaade, mente S. at have opdaget; dog havde man fra 1830 til 1836 6 tørre Somre i Træk.

Trækfugles og andre Fugles Liv havde han ogsaa taget Lære af. Bl. a. havde han gjort den Iagttagelse, at »Lærken synger saalænge Rugen gror, og saa snart den nye Rug om Efteraaret igen gror, synger den atter til Vinterkulden forknytter dem begge«.

Hvorledes nu Sammenhængen her er imellem Aarsag og Virkning, ja derpaa har han ogsaa grundet, »men vi kan kun se, erfare og benytte det betydningsfulde Vink, den gode Gud hermed har givet Menneskenes Børn«.

Nogle Aar efter¹⁾ navngav Schøler sig, »i Følge et højtideligt Løfte, som bør ærligt holdes«, som Forfatter til »Vejrprofeten«.

Hvor stor eller ringe Opmærksomhed Schølers Bog vakte i 1839 ved sin Fremkomst kan der nu ikke siges noget om. Naturligvis kan hans Iagttagelser og Slutninger ikke staa for en moderne meteorologisk, videnskabelig Kritik; men taget som et Bidrag til Schølers Karakteristik ved det Eksempel paa Iver og Grundighed, hvorom de vidner, er hans Arbejder som Vejrprofet ogsaa af Betydning. Med det Stadium, hvorpaa Meteorologien da befandt sig, var det sikkert ogsaa Opmærksomhed værd, hvad en Lægmand saaledes gennem et langt Liv havde erfaret, og maaske kan der endnu være »noget om«, hvad han fremsatte.

At Schølers Arbejde paa dette Omraade i hvert Fald ikke har været helt upaaagtet af Samtiden, fremgaar bl. a. deraf, at han ved sin Død benævntes som »den bekendte Vejrprofet«²⁾, samt af følgende Ord af J. Schytte i dennes Beskrivelse af Skanderborg Amt (1843):

»Hr. Skolelærer Schøler i Hammel, som i omtrent et halvt Aarhundrede med utrættelig Flid har observeret de atmosfæriske Forhold med betydelig Opofrelse af Tid og Arbejde, har meddelt mig en Udskrift af sine Dagbøger for de sidste 6 Aar«. I nævnte Amtsbeskrivelse gengives nu fuldstændig alle Tabellerne over Barometerstand, Temperatur og Vinde for Aarene 1837—1842 incl.

¹⁾ »Aarhus Stiftstid« 1843, Nr. 131.

²⁾ »Flyveposten«, 1851, Nr. 116.

5. Læreren og Mennesket.

Naar vi nu her har set paa Schølers Interesser og Virksomhed udenfor hans egentlige Embede og Kald som Børnelærer og Kirkesanger for Hammel, Søby og Voldby Kirker, da er det naturligt ogsaa at spørge om hans Fortjenester paa disse Omraader. Imidlertid maa det siges, at der herom for Eftertiden kun foreligger faa Vidnesbyrd, hvilket dog ikke giver Grund til at tro, at S. i nogensomhelst Grad har manglet Evner og Interesser for Skolegerning.

Denne Side af sin Virksomhed har han sikkert passet med samme Trofasthed og Pligtopfyldelse som præger hans øvrige Færd; men den daglige Virksomhed som Børnelærer har ikke givet Anledning til at efterlade skriftlige eller trykte Arbejder, hvoraf Nutiden kan hente Vidnesbyrd om Schølers Skolegerning. I Kirkebøgerne ses Schølers Navn de talrige Gange, hvor han sammen med de fire forskellige Sognepræster, der var i Hammel i hans lange Embedstid, har konfereret disse.

Det er allerede nævnt, at Birkedommer Tommesen under Berberisstriden opfordrede S. til at henholde sig til Anliggender, der vedkom hans Kald og Embede, hvori jo kunde ligge en Hentydning til, at Schøler forsømte disse.

Men Schøler forsvarede sig jo straks med Henvi- ning til skriftlige Vidnesbyrd og Paategninger fra sine foresatte, og der er al Grund til at tro, at S., som den samvittighedsfulde Natur han var, ikke har forsømt nogen Pligt, der paahvilede ham som Embedsmand, dansk Borger og som Menneske.

I en Tid da, som Schøler selv siger, »Agerdyrknin- gen i Almindelighed endnu var i sin Barndom« og langt under den Højde, den senere hævedes til, var

det et Held for Bondestanden, at den fik saadanne velmenende og ihærdige Lærere, som paa sine Steder brød Isen og bidrog til at omstyrte gamle Fordomme. Og særligt var det vel gavnligt for den jydsk Almue, blandt hvilken S. virkede, at han netop lagde Vægten paa Eksemplet, der jo altid virker bedst, eftersom Jyden jo særlig har krævet at se, og helst se igen, før end han kunde tro paa noget nyt.

Som et Eksempel paa, hvorledes S. havde Øje for Samtidens Brøst og i hvor høj Grad Menneskenes Velfærd laa ham paa Sinde, skal her anføres Slutningen af et af hans Breve til Pastor Falk Rønne. Det vil vise os S. som den varmhjertede Menneske- og og Fædrelandsven og kan tillige tjene til at belyse den gamle Sandhed om Historien, der altid gentager sig selv, idet de Ord, hvormed S. i 1816 udtrykker sit Syn paa Mennesker og Tilstande paa en ret slående Maade, ogsaa kan anvendes paa Tiden 100 Aar efter — 1916 — da Europa stod midt i den store Verdenskrig og dens Følger:

»I rørte Vande er godt at fiske, siger Ordsproget, og det var i ej endnu endte Forstyrrelsesdage, som uforskyldte og ødelæggende Krig forvoldte, det Valgsprog, som Egennyttens og Vindesygens arme Trælle førte, naar de, gridske efter Guld, opaade Enkers Huse og følelseløse nedstyrkede talløse Familiers Lykke og Roelighed og ret ubetænksomme undergravede den Bygning, under hvis Ruiner, ved Sammenstyrtning, de unndgaeligt vilde knuses. En skjult Kraft æder endnu voldsomt om sig, og det lidende Statslegeme trænger højligt til velgørende Lægerhaand. Kast et Blik ud i det fjerne og se! — Egennyttens og Vindesygens ublu Træl i sin skumle Vraa, kun frygtsom for Lyset! — Kast derpaa et Blik ud over den store Sværm af unge og gamle, som ret stundesløse haste fra Vraa til Vraa lyttende efter om ikke Trangen nøder til at sælge, hvad ej kan undværes, men i belejlige Øjeblikke lettest kjøbes.

Jo større Trang, jo større Sværm!

Fædrelandsvennen skimter i det fjerne Ødelæggelsens Vederstyggelighed og — sukker. Daniens Huldgudinde skuer vemodig ned paa vanslægtende, og hendes Aasyn mørknes saare.

Forskende gennemløber hendes Blik Rækkerne og opklares alt; hun skuer mod Himlen, øjner dens blide Datter Religionen, og Haabet fremstraaler mere end kjendelig nok.

Den saa højst fordærvelige Sammendingelse af umaadelige Rigdomme hos Enkelte, ved Siden af mange nyttige Borgeres grændseløse Armod, har til alle Tider været en Følge af Krig, og uden hastig Redning Staters sikre Undergang. Staters sande Rigdom bestaar i Arbejde, uden hvilket Penge og faste Ejendomme have slet ingen Værd; men hvad er dog Arbejde uden Religionen? Religionen adle Hjærterne! Vindskibeligheden op-hjælpes! — Velstand stige! —

Saaledes dvælede Schøler ofte »efter fuldendt Dagværk over Midlerne til det elskte Fædrelands Vel«. Og hans Iver for Bondestandens Fremgang og Lykke har sikkert haft sin dybeste Grund i hans Syn paa det agerdyrkende Liv, som han selv med et Citat af Thaer udtrykker saaledes:

»Man har iagttaget, at hos agerdyrkende Nationer og Stænder herskede altid større og renere Religiositet end hos dem, som gjorde Krig og Handel til deres Beskæftigelse«.

At det heller ikke mod Slutningen af Schølers lange Liv og Embedsbane manglede paa Paaskønnelse for hans Virksomhed, ser vi af, hvad der foregik d. 5. September 1847. Den Dag fejrede S. nemlig 50 Aars Dagen for sin Ansættelse som Degn i Hammel, og i den Anledning fandt der en Festlighed Sted, ved hvilken den gamle, værdige Skolelærer og Kirkesanger i en talrig Kreds af Kone, Børn og Børnebørn samt mange Venner, modtog en Deputation af Bønder fra de tre Sogne, der lykønskede deres gamle Degn, og blandt hvilke fandtes Mænd, som Jubeloldingen for et halvt Sekel siden havde set paa Skolebænken for

sig¹⁾. Deputationen overrakte Jubilaren et smukt og værdifuldt Sølvbæger, med en Inskription, der netop siger, at Bægeret blev skænket af Bondealmuen som »Erkjendtlighed for ædel Wandel«²⁾. Bægeret var ledsaget af en Skrivelse, der var undertegnet af en Mand fra hvert af Sognene og tolkede Menighedens og Almuens Tak for den lange Tid, hvor Schøler altid havde forstaaet at »opvække og styrke Haabet, talt den fortrængtes Sag og kjærligt vist Vejen til Fremtidens Held«.

Schølers daværende Provst, Hr. Schinnerup fra Blekingind, havde gjort den lange Rejse for at tale paa denne Højtidsdag, og Jubilaren med Familie og Venner begav sig over i Hammel Kirke, der i Dagens Anledning var smukt pyntet. Her holdt Provsten en Tale, hvori han udtalte, at Schøler havde samlet sine graa Haar »paa Glædens, Sorgens, Ærens og Opbyggelsens Vej«.

Ogsaa Herskabet paa Frijsenborg, til hvem S. altid havde staaet i et godt Forhold, sendte deres Lykønsning, og Pastor Andreasen bød hele Selskabet ind i Præstegaarden og henvendte sig i nogle hjærtelige Ord til den aldrende Jubilar, »der her oplevede en af sine skønneste Dage«.

Det blev ikke forundt Schøler at virke i ret mange Aar efter denne Begivenhed. Han var jo op imod 80 og havde ikke sparet sig i sit lange Liv. Alligevel var han tilsyneladende slet ikke opslidt, men virkede i sit Kald endog saa livskraftig, at en Bonde, da S. 2den Paaskedag 1851 havde sunget i alle tre Kirker, i det han gik hjem fra Hammel Kirke, udtalte: »Nu

¹⁾ Nyt Aftenblad, 1847, Nr. 224.

²⁾ Dette Bæger ejes nu af Schølers Sønnens søn Gaardejer Jens Schøler, Haar pr. Hinnerup.

bliver vor gamle Degn ung igen, for saaledes har jeg aldrig hørt ham synge før«. Mærkeligt nok blev dette netop sidste Gang; han lod sin Røst høre. Dagen efter var han dog saa rask, at han »grov i sin Have«; men nu angrebes han af en heftig Lungebetændelse, som han i Løbet af 6 Dage maatte bukke under for. Efter næsten 54 Aars utrætteligt Arbejde døde han d. 30. April 1851. Kun i den sidste Uge havde Sygdommen lammeth hans Legeme; men hans Aand var frisk til det sidste, saa at han endog efter sine Børns Beretning i sit Jordlivs sidste Time talte om vor unge Folkefriheds velsignelsesrige Udvikling.

Han, der i sin første Ungdom havde oplevet Bondefrigørelsen i 1788, oplevede ogsaa Folkefrihedens Morgenrøde ved Grundloven 1849; mellem disse to Mærkepæle i den danske Bondestands Historie faldt næsten hele Schølers Liv og hele hans Livsgerning. Det var den Udvikling, som i dette Tidsrum fandt Sted for den jævne Almuesmand, som S. saa stærkt havde ønsket Fremgang og efter Evne havde bidraget til.

Hans Eftermæle i Datidens Blade, synes at have været meget sparsomt. Det var jo heller ikke den jævne Bonde eller hans Venner og Talsmænd, der blev skrevet mest om i disse Tider. Randers Avis nævner ham kort i Dødslisten. Den københavnske »Flyveposten« bragte en kort Meddelelse om ham. Aarhus Stiftstid., som dog jævnlig havde huset Bidrag fra Schølers Haand, synes heller ikke at have skænket ham nogen Omtale ud over en længere Bekendtgørelse, som tre af hans Børn lod indrykke. Et Vidnesbyrd om Menigmands Syn paa og Dom om S. fremkom dog i sidstnævnte Blad i Form af et Mindedigt, hvori en, der udtrykker sig »gamle Schøler, min ærlige Ven«, i troskyldige Vendinger tolker sin Ros og Tak:

»Og, o saa mange kom til Dig om Raad,
 mod dem var Du rede — tit ogsaa med Daad,
 derom kunde flere vel tale.
 Betrængte, forfulgte med Taarer paa Kind
 Dig søgte og fandt i Dit venlige Sind
 de Kilder, som quæge og svale.

Vel mangt et Mindequad har Du fortjent
 og mange kan gøre det mere pænt,
 o ja, men ej mene det bedre.
 Velsignet Du være til sildigste Tid
 Du Mønster paa Nøjsomhed, Troskab og Fliid,
 Dit Minde jeg altid vil hædree.

At hædre Schølers Minde vil alle danske sikkert kunne blive enige om; at bidrage dertil har været den væsentligste Anledning til Fremkomsten af denne lille Levnedstegning.

Skolelærer Schøler blev begravet paa Hammel Kirkegaard, hvor han kom til at hvile i umiddelbar Nærhed af sin tidligere Modstander Birkedommer Tommesen; men medens Tommesens Hvilested er en stor og iøjnefaldende Grav med Cementoverlag og Jerngelænder, maa Schøler udenfor dette nøjes med en simpel og beskeden Grav med Marmorsten og Kors, som aabenbart er rejst af Bønderne i Skoledistriktet.

Stenen bærer Indskriften :

Minde
 om Menneskevennen
 Nikolaj Peter Schøler
 i 54 Aar Sognedegn for Hammel, Søby og Voldby;
 efter et virksomt og daadrigt Liv død 30. April 1851.

Han var en kærlig Raadgiver for mange,
 en sand christelig Trøster og Velgjører for
 betrængte og lidende.

Disse Ord synes ogsaa træffende at udtrykke, hvorledes Schøler slaar for os i Nutiden: som et virksomt og daadrigt Menneske, der altid var rede til efter Evne at give Raad og Hjælp til dem, der trængte dertil. Og hans Ønske om Fremgang og Lykke for de kære Bønder strakte sig ikke blot til deres materielle Anliggender, men Schøler var dem ogsaa aandelig talt en Oplyser og sand kristelig Trøster, der til det sidste levede i det frejdige Haab, som han selv paa sit Dødsleje udtrykte ved at sige, at »det skal nok blive godt altsammen«.

En Gang i sine unge Dage (1800) skrev Schøler i en bortdragende Vens »Stambog« et lille Vers, der lød saaledes.

»Ei Lykkens kjæln Sønnen han var
ei Titler, Baand og Stjerne bær;
nei, ubemærket han, ofte miskjendt, svedte
og Held til fjerne Slægter spredte,
han Lærer var«.

Disse Ord kom ret træffende til at passe paa ham selv og hans eget Liv.

Schølers Hustru Margrethe, født Sommer, var ved sin Mands Død svag og sengeliggende. Hun overlevede ham i omtrent 2 Aar og døde i Stenderup ved Horsens hos deres eneste Datter den 24. Marts 1853.

Af deres 4 Sønner blev to, Lauritz Schøler og Niels Schøler kendte Politikere. En tredje Søn Vilhelm Riber S. var Præst og oprettede en Højskole i Staby i Vestjylland, medens en fjerde Søn P. Chr. S. blev en meget dygtig Kunsttegner.

Endnu lever, saavel paa Hammelegnen som i andre Egne af Landet en talrig Slægt af Familien Schøler.

Kapellet ved Brestenbro.

AF C. M. SMIDT.

Hen paa Sommeren 1917 kunde man i forskellige jyske Blade læse om Fund af en gammel Kirkegaard ved Brestenbro. Ved Grusgravning skulde der være fundet talrige Skeletter, som dog allerede var blevet fjærnet og ødelagt; men mange mentes endnu at ligge urørte i Jorden.

Det var almindelig kendt, at der i det 15de Aarhundrede havde staaet et Kapel ved Brestenbro. Stedet paavistes endnu og kaldtes den gamle Kirkegaard. I umiddelbar Nærhed laa en Helligkilde.

Da Formanden for Aarhus Stifts historiske Samfund, Hr. Bibliotekar Ejler Haugsted henledte Nationalmuseets Opmærksomhed paa Fundet, og opfordrede det til at lade foretage en Undersøgelse, anmodede Museet mig derfor om, saasnart Sommerens Arbejde paa Øm Klosters Tomt var afsluttet, at tage til Brestenbro og undersøge Sagen.

Det var hen mod Midten af September, jeg naaede Aastedet. Vejret var i høj Grad ugunstigt. En stærk Vestenstorm for over Landet, væltede Vejtræer og jog Kviste, Blade og Sand henad Veje og Marker. At Undersøgelsen i høj Grad besværliggjordes herved, vil man forstaa. Baade Gravning, Opmaaling og Fotografering var vanskelig at foretage. Men Ejeren, Hr. Rasmus P. Sørensen stod mig troligt bi de faa Dage, Undersøgelsen varede, og det lykkedes, trods Vejret, alligevel at naa et Resultat.

Naar jeg skal gøre Rede for Undersøgelsen maa det paa Forhaand siges, at man naturligvis havde ringe Haab om synderlig store Resultater paa dette Sted, der — som vi erfarede — havde været Stenbrud og Grusgrav gennem mange Aar; men selv om ogsaa Resultaterne var ret magre, kom der dog et og andet frem, der kaster noget Lys over middelalderlige Gravskikke.

Brestenbro — Kroen og nogle faa Huse — ligger i Nim Sogn, Nim Herred, umiddelbart Øst for Gudena, ca. 12 Kilometer ovenfor (Syd for) Mossø.

Gudena danner her Herredsgrænse mellem Nim og Tyrsting Herred, og der fører Bro over Aaen, idet denne skæres af den gamle Landevej Horsens—Silkeborg. Det gamle Navn »Brystingbro« er i sig selv et Vidnesbyrd om, at Overgangen over Aaen gaar langt tilbage, uden at man dog skal opfatte Ordet »Bro« i moderne Betydning. Det fremgaar ret tydeligt af Overgangsstedet, at her tidligere har været et Vade-sted, og et saadant blev jo ofte i gammel Tid brolagt med store Sten i Aabunden. — Nim Herred ligger paa Aaens Østside; men paa Matrikelskortet fra Udskiftningstiden ser man, at nogle Eng- og Markstykker paa Vestsiden af Aaen hører med til Nim Sogn og Herred, et ejendommeligt Træk, hvortil vi finder Paralleler andetsteds i Landet ved gamle Vadesteder.

Omtrent et Hundred Alen Øst for Aaen laa Kapellet og Begravelsespladsen paa Landevejens Sydside.

Nord for Landevejen ligger Brestenbro Kro. At den laa sammesteds for et Aarhundrede siden, viser det gamle Matrikelskort. I Krohaven stod, til omkring 1850, en gammel Granitdøbefont; men Ejeren af Kroen forærede den da til sin Svigersøn, Gaardejer Hans Hansen, som førte den fra Brestenbro til sin Gaard

i Føvling, hvor han opstillede den i Haven. Her staar den endnu¹⁾. — Overfor Kroen, paa Vejens Sydside, ligger det Husmandshus, hvortil Begravelsespladsen hører. Den nuværende Ejer, Hr. R. P. Sørensen, købte først Huset i 1912; da hørte der en halv Skæppe Land til, nu 7 Tdr. Land.

Huset ligger parallelt med Landevejen. Indtil 1912 laa Terrainet Vest, Syd-Vest og Syd for Huset betydeligt højere end nu, idet det naaede op til Underkant af Vinduerne; kun en 4 Alen bred Rende var afgravet langs Husets Sydside.

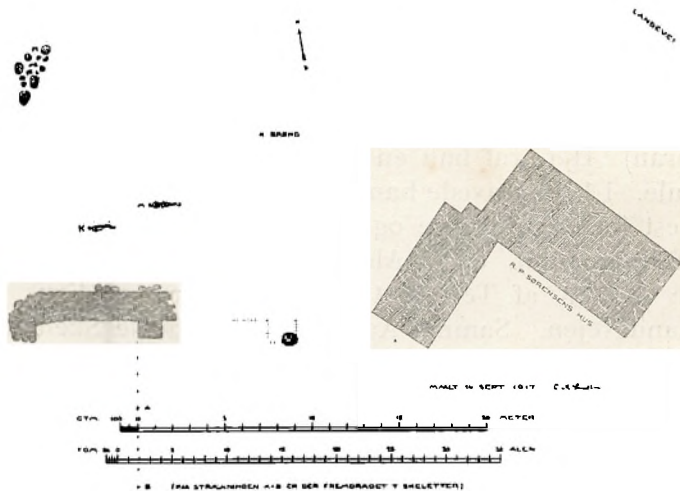
I 1913 begyndte Ejeren at afgrave dette Terrain og hyggede et lille Udhus (paa Planen den i Sydvest løbende Fløj, paa Fotografiet den lille lave Bygning foran). Her traf han en gammel Kalkkule og en Lerkule. I 1916 gravede han Fundamentsten op et Stykke Vest for Bygningerne og fandt en gammel Brønd, sat af Kampesten, ca. 5 Alen dyb. Han afgravede her ca 3 Alen af Terrainet og solgte Sten og Grus til Landevejen. Samme Aar fandt han nogle Skeletter.

I 1917 fremdrog Ejeren et langt fra Øst til Vest løbende Kampestensfundament, af hvilket han i For-sommeren 1917, inden Nationalmuseet fik Anmeldelse om Fundet, opbrød og fjernede den østre Halvdel. Nord for dette Fundament optog han mange Skeletter, der alle laa i Retningen Øst-Vest med Hovederne i Vest.

¹⁾ Nuværende Ejer er Hr. Vinther Hansen. — At dømme efter et Fotografi er Døbefonten helt romansk i Formen. Men da Kapellet i Brestenbro er grundlagt længe efter den romanske Periodes Afslutning, maa Fonten — om den stammer fra Kapellet — være kommet hertil et andet Sted fra, hvis man da ikke i gotisk Tid kan tænkes at have formet en Døbefont efter ældre (romansk) Forbillede.

Ved min Ankomst til Stedet var af det lange Fundament kun vestre Del bevaret. Det havde baaret en Mur med 2 Stræbepiller paa Sydsiden. Men ogsaa det nedbrudte østre Parti af Fundamentet havde paa søndre Side haft en Stræbepille, af hvilken nu kun en enkelt Sten var bleven liggende (Paa den medfølgende Plan vil man se Fundamentet og de 3 Stræbe-

RESTER AF ET KAPEL VED BRESTENBRO NIM SOGN NIM HERRED ÅRHUS A
UNDERSØGT I SEPT 1817.

piller; hvad der var fjærnet, da jeg foretog Undersøgelsen, er paa Planen angivet ved Punktering; dets Udstrækning blev mig angivet af Ejeren). Omtrent 11 Meter Nord for det lange Fundaments vestre Ende laa en Samling Kampesten (se Planen), der er Rester af et Fundament, hvis Udstrækning og Retning jeg dog ikke med Sikkerhed har kunnet faa konstateret.

Som man ser, er de forefundne Fundamenter faa og af ret ringe Udstrækning. Kun den vestre Del af

det lange Fundament (det paa Planen skraverede Parti) var saavidt bevaret, at det afgav Grundlag for en frugtbar Undersøgelse, og at dette Parti stod endda kun det østligste i sin fulde Højde, væsentlig bestaaende af 3 Lag store Kampesten med mindre Sten imellem til at udlige Lagene. Mellem Stenene — der alle var raa Marksten — fandtes ingen Mørtel, kun Grus og

Fundamentet set fra Vest.

Jord med ganske faa Munkestensbrokker imellem. Kun enkelte Steder paa de store Sten, der ragede højest op; saa man Rester af Kalkmørtel. Det var tydeligt, at der ogsaa paa det øverste Lag store Kampesten maatte have ligget et Lag mindre Sten, af hvilke der iøvrigt endnu var nogle faa tilbage.

Herpaa har Murværket altsaa staaet. At det har været Munkestensmur, derom vidner de mange smaa og større Brudstykker af røde Munkesten. En enkelt af disse var helt bevaret og maalte $28\frac{1}{2}$ Ctm. (Længde), $13\frac{1}{2}$ (Bredde) og $9\frac{1}{4}$ à $9\frac{1}{2}$ (Tykkelse). De mange løseStyk-

ker Kalkmørtel viste, at man har benyttet den fra vore middelalderlige Bygninger kendte, gode slaæde Kalk.

Hvis vi ikke vidste, at der i Middelalderen havde staaet et Kapel ved Brestenbro, vilde man naturligvis ikke af den bevarede Fundamentrest kuune drage nogen sikker Slutning m. H. t. hvilken Bygning her har staaet. Kun at Fundamentet stammer fra Syd-
muren af en Bygning, hvis Længderetning er Øst—Vest, kan vi med Sikkerhed slutte af dets Udstrækning og hele Karakter, endvidere, at denne Bygning har haft Stræbepiller paa Sydsiden. Men da Kapellets Existens i Middelalderen er sikker nok, og da vi yderligere finder saa mange Begravelser umiddelbart op til det fremdragne Fundament, kan vi i Virkeligheden betragte det som fuldkomment sikkert, at vi her er stødt paa Resten af Brestenbrokappellets Sydmur.

Fra Sydsiden af dette Fundament lod jeg grave en Grøft Syd paa, vinkelret paa Fundamentets Længderetning 5 Meter fra Fundamentet fandtes et Skelet, og ved at forlænge Grøften endnu $4\frac{1}{2}$ Meter mod Syd traf vi ialt 7 Skeletter, alle liggende Øst—Vest med Hovedet i Vest (paa Planen fra A til B) I denne Grøft fandtes rigeligt af Kalk- og Murstensrester lige op til Bygningsfundamentet. Jo mere man derimod fjernede sig herfra, des færre fandt man af disse Rester; ved Grøftens Sydende var der saa at sige ingen, et sikkert Tegn paa, at vi her var udenfor Bygningen, ude paa selve Kirkegaarden. De mange Skeletter vidner om en tæt Belægning af denne

Knap saa tæt har Begravelsen vistnok været inde i Kapellet; men her var ved min Ankomst næsten alle Skeletter bortfjernede, hvad der havde sin Grund i, at Afgravningen af Terrainet var foregaaet Nord fra.

Ejendommeligt for Begravelserne inde i Kapellet

— altsaa paa Fundamentets Nordside — var det, at der hen over alle Skeletterne laa et Kalklag af næsten ren, hvid Kalk. Her laa det eneste Skelet, som jeg var med til at afdække. Dets Underflade laa 35 Ctm. under Underfladen af Kalklaget, hvis Tykkelse var 5 à 8 Ctm. Kalklagets Underflade laa atter ca. 25 Ctm. under nuværende Jordsmon.

Der laa paa Indersiden (Nordsiden) af Fundamentet 6 Kampesten, samlede 3 og 3. De 3 vestligste kunde minde om Tærskelsten, uden at jeg dog sikkert tør hævde, at her har været en Dør. Imidlertid ligger Overfladen af disse Sten nøjagtigt i Højde med Kalklagets Overflade.

Utvivlsomt er det beskrevne Kalklag lagt for at hindre Uddunstninger af Ligene i Kapellet (Paralleler hertil findes andre Steder), og muligt er det, at det har dannet Underlag for et Gulv af Munkesten eller Fliser.

Ialt havde Ejeren i 1917, inden Undersøgelsen, optaget en Snes Skeletter, alle liggende med Hovedet i Vest, blandt dem et Mandsskelet (paa Planen ved M), i hvis Mund Ejeren fandt en lille Sølv mønt med Erik af Pommerns Navn.

Et enkelt Skelet var jeg — som allerede meddelt — med til at afdække. Men for at sikre mig en grundig Undersøgelse af dette, henvendte jeg mig til Hr. Kredslæge Emil Haugsted i Bræstrup, som beredvilligt trodsede Vejret, tog til Brestenbro og undersøgte Skelettet.

Ifølge Dr. Haugsteds Beretning var det et Kvindeskelet (paa Planen ved K). Det laa paa Ryggen med Benene trukne noget op under sig og Knæene bøjede mod Nord. Hendes venstre Arm laa ned langs Siden. Den højre var bøjet saaledes, at Underarmen stod

vinkelret paa Legemets Længderetning, og Haanden laa umiddelbart nedenfor Brystkassen. Med sin Haand synes hun at have støttet et Barn, der laa paa hendes Bryst. Dr. Haugsted anslaaer Barnets Alder til et Aar eller noget mere, dets Knogler var skøre. — Ved Kvindeskelettets Fødder saas Hoved og Skulder af et Mandsskelet, som dog ikke afdækkedes.

Doktoren havde tidligere overværet en Gravning paa Kapellets Sydside og her truffet Skeletter i Mængde. Han meddeler, at de laa meget tæt ved hinanden, Hoved ved Hoved, Ben ved Ben (vistnok endnu tættere end paa det Sted, jeg lod grave). Han opgiver Dybden under Jordoverfladen til omtrent en Meter og meddeler yderligere, at alle Lig, baade i og udenfor Kapellet, er bleven nedlagte i Jorden uden Kiste; der fandtes intet Spor af Træ, ikke heller af Tøj. Knoglerne var ret velbevarede, løse i Leddene, men ikke skøre og ikke smuldrende. — Endeligt udtaler Dr. Haugsted sig om Kraniet af en Mand, som Ejeren tidligere havde fundet (vistnok inde i Kapellet); det viste et paa langs over Issen løbende Ar paa ca. 8 Ctm.s Længde. Manden har i sin Tid faaet et Sværdhug, som ikke har dræbt ham, da det ikke er trængt igennem Issebenet, og han er blevet helbredet for det betydelige Saar.

Ejeren har nyligt meddelt mig, at han i Sommeren 1918 igen har opgravet nogle Skeletter, deriblandt et helt Kvindeskelet, samt at han har fundet endnu et Kranium med et Sværd- eller Øxehug. Det har imidlertid ikke været Genstand for Undersøgelse.

I Nissen Ramtens Optegnelser fra 1895 om Helligkilder¹⁾

¹⁾ Nissen Ramten: Helligkilder i Nørrejylland Nr. 129. Nationalmuseets Arkiv.

findes baade Kapellet og Helligkilden ved Brestenbro omtalt: En større Bygning med Længderetning Øst til Vest, hvoraf endnu Mur og Kalkstumper ses. Stedet kaldes endnu gamle Kirkegaard, og ifølge Sagnet har her staaet en Kirke, som imidlertid blev nedbrudt, og dens Materialer brugtes til Nim Kirke. — — — For en Del Aar siden toges Fyld og Grus til Landevejen nordlig i den gamle Kirkegaard. Spor af Grusgraven ses endnu, og ved denne Lejlighed kørtes Ben og Pandeskaller paa Vejen. Kirken og Kilden synes knyttede til hinanden, og omtrent 35 Alen Vest for Kirkegaarden ses Kilden endnu i Grænsen mellem Ager og Eng. Der er ikke mere noget dybt Hul, men et klart Løb mod Nordøst. Løbet er i tiltagende Bredde ud mod Aaen. Kilden giver meget Vand, der er klart og godt. Navnet kendes ikke nu, og man véd heller ikke noget om Besøg, Kildetid eller Offer. — Nissen Ramten meddeler endvidere, at Kirkegaarden menes at have været i Brug længe efter »Kirken«s Nedbrydning, endog ind i det 19de Aarhundredes Begyndelse. Dette er imidlertid højst usandsynligt; men Meddelelsen om, at man endnu i 1895 skulde kunne spore Omridsene af en større Bygning, har Interesse, ligesom ogsaa Kilden synes mere uforstyrret i 1895. At den systematiske Ødelæggelse af den gamle Kirke var begyndt allerede længe før Nissen Ramten beskrev Forholdene, idet man kørte Fyld herfra paa Landevejen, har jeg iøvrigt indhentet andre Vidnesbyrd om.

Naar Navnet »gamle Kirkegaard« endnu i vor Tid af Egnens Folk knyttes til Stedet, er det naturligt, at det ogsaa var i Brug ved Midten af 18de Aarhundrede.

I Pontoppidans danske Atlas¹⁾ finder vi Brestenbroe omtalt: »Ved Byen er en Kilde, hvorved skal have staaet et Kloster eller Capel, eller nogen anden stor Bygning, hvis Rudera findes, og heder Stedet endnu den gamle Kirkegaard.«

Paa hvilken Tid Kapellet er blevet nedbrudt, vides ikke, men det maa vel være sket paa Reformationstiden eller ikke længe efter. — Fra Tiden omkring 1500 (maaske lidt senere) har man et Brev, i hvilket Hr. Mads Ovesen (Præst) »kendes sig at have laant en Toft af Hr. Mogens Gøye sønden til vor Frue Capels Gaard hos Brystingbro«²⁾. — Vi faar her at vide, til hvem Kapellet var indviet. Den i Brevet nævnte Mogens Gøye er den kendte Adelsmand og store Jordbesidder, som blev Rigshofmester og var en af Reformationens Forkæmpere. — Fra et Tidspunkt omtrent et halvt Aarhundrede tidligere, nemlig fra 1461 har vi et Tingsvidne (Nim Birketing) »at Hr. Jens Morthensen (ogsaa Præst) af Brystingbro kender sig ingen Del heller Rettighed at have paa Kirkens Vegne til den Toft, Hr. Axel Lagesen lod føre det Korn af«³⁾. At den her omtalte Kirke er Kapellet i Brestenbro, kan der vel ingen Tvivl være om, men de Oplysninger, vi faar, er rigtignok yderst ringe.

Af saa meget større Betydning er Meddelelsen, vi har om Kapellet Oprindelse og Anlæg. Den stammer

¹⁾ Pontoppidan: Danske Atlas Tom. IV, S. 199. — Ogsaa i Hofmans Foundationen Tom. II, S. 263 omtales, at i Brestenbroe berettes at have tilforn staaet et Capelle eller Kloster«.

²⁾ Fru Eline Gøyes Jordebog ved A. Thiset, S. 276. Jeg skylder Hr. Museumsinspektør C. Neergaard Tak for at have henvendt min Opmærksomhed paa dette og følgende Citat fra Jordebogen.

³⁾ Sammesteds.

fra en Forlegnelse over Breve og Dokumenter paa Aakjær Slot, registrerede i 1611; men Originaldokumentet er dateret 1426. — Her nævnes »Brøstrumbro Capel i Nimherred, funderet af Biskop Bo og renoveret af Biskop Ulrik«¹⁾.

De 2 Biskopper, navnlig den første, hører til Aarhus Domkirketaarns Bygherrer, og det er Biskop Bo, som har opført og indviet Trefoldighedskapellet paa Taarnets Nordside, i hvilket han selv (forøvrigt ogsaa Biskop Ulrik) blev begravet. — Bo Mogensen Lang var Biskop i Aarhus fra 1395 til 1423 (23. Dec.), da han døde. Hans Efterfølger Ulrik Stygge var Biskop fra 1423 til 1449. Naar baade Funderingen og Renoveringen nævnes i 1426, maa sidstnævnte altsaa være foretaget i de 3 første Aar af Ulrik Stygges Bispetid. Med Hensyn til Funderingen er den noget vanskeligere at tidsfæste. Naar vi imidlertid i et Tingsvidne fra Nim Herredsting (fra 1467) finder omtalt »en Toft og en Eng, som ligger østen ved Præstegaarden i Brøstenbro, som Konning Erik og Dronning Margrethe gav til Kirken af Kronens Jord«²⁾ kan vi dog slutte, at Kapellet eller Kirken maa være grundlagt før Dronning Margrethes Død i 1412. Funderingen maa da være faldet mellem 1395 (Biskop Bos Tiltrædelsesaar) og 1412. — Det er Skade, at der intet som helst er bevaret af Kapellets Mure, som kan give os noget Vink om dets arkitektoniske Udstyrelse, ikke saameget som en Formsten eller et Brudstykke af en saadan.

Kapellets Blomstringstid maa være faldet i 15de Aarhundredes 1ste Halvdel; men det nævnes jo, som vi har set, gentagne Gange senere, og i et Testamente,

¹⁾ Ældste danske Arkivregistraturer 2. B., S. 165.

²⁾ Ældste danske Arkivregistraturer 5. B., S. 107.

der oprettes af Hr Niels Pedersen Gyldenstjerne til Aagaard d. 13. Jan. 1456, betænkes det endnu med en Gave, idet denne Adelsmand skænker »vor frue i Brøstenbro 1 skilling grøt« (alle Kirker og Klostre i Aarhus eksempelvis faa hver den samme Sum, Domkirken dog 1 lødig Mark¹).

Det er jo meddelt, at der paa en af de i Kapellet begravede fandtes en lille Sølv mønt. Denne, der gives her i virkelig Størrelse, bærer paa Aversen Omskriften ERICVS : REX : D : S : N, paa Reversen Omskriften MONETA : LVNDEMSEI. Den

Den fundne Sølv mønt.

er ingeniende nogen numismatisk Sjældenhed; tvertimod er det en af de hyppigst forekommende Mønter fra vor Middelalder; men den er dog paa flere Maader af nogen Interesse og kan til en vis Grad tidsbestemmes.

Efterat Kronen i 1377 havde nedlagt det sidste danske Møntsted, og fransk, engelsk og tysk Mønt i Aaringer havde været eneraadende i Danmark, kender vi fra den i Aarhundredets Slutning paany genoptagne danske Udmøntning kun 2 Firpenninger, én fra Flensborg og én fra Ribe desuden fra omkring 1400 én fra Næstved. Men herefter begynder i større Maalestok Kronens Udmøntning af Trepenningen eller Sterlingen omkring 1405. Det er en lille Sølv mønt af Vægt 0,75 à 1 Gram; den udmøntedes baade i Næstved og Lund, og vi kender den Møntmester, Gerrit Gozewijns (fra Overijssel i Holland) som

¹) Danske Mag. 3 R., 3 Bd., S. 297—301.

forestod Udmøntningen, og som nævnes i Næstved 1407 og i Lund 1413¹⁾).

Den i Brestenbro fundne Sølv mønt er netop en af disse Sterlinge²⁾; den er, for Reversens Vedkommende, et ret ringe Eksemplar, idet der er slaaet 2 Gange med Stemplemet, hvorved noget af Omskriften har faaet Dobbeltpærg (se foroven paa Tegningen af Reversen). Iøvrigt staar den, navnlig for Aversens Vedkommende, meget skarpt i Præget, uden synderligt Slid; men den er rigtignok blevet slemt beklippet i Kanten (den vejer 0,75 Gram).

Hvornaar dette Exemplar er slaaet, kan naturligvis ikke siges. Den kan dog ikke være ældre end 1405; men da man har fortsat med Udmøntningen af Sterlinge gennem en længere Aarrække, kan den godt være en Del yngre.

Gennemgaar vi alle disse Dateringsmuligheder for Kapellet, ser vi, at Grundlæggelsen tidligst kan være foretaget i 1395. Senest i 1412 har Kong Erik og Margrethe skænket Jord til Kapellet, og mellem 1423 og 26 er det blevet renoveret (fornyset eller genopretret) af Biskop Ulrik Stygge. — Om en enkelt af de i Kapellet begravne ved vi, at han tidligst kan være jordfæstet efter 1405, og den seneste Gave til Kapellet, vi kender, er en testamentarisk fra 1456.

Det er kun faa og spredte Oplysninger, vi har kunnet samle om Vor Frues Kapel i Brestenbro, og endnu mindre ved vi om de Skarer af Pilgrimme, der har

¹⁾ P. Hauberg: Danmarks Møntvæsen i Tidsrummet 1377-1481. Aarbøger f. nord. O. og Hist. 1886.

²⁾ Omskriften af Reversen af en saadan Sterling eller Engelsk (som den ogsaa kaldes) lyder, eller burde lyde: MONETA : LVNDENSIS: men man finder ogsaa LVNDENSI, LVNDENS og LVNDEN.

valfartet til Kapellet og Helligkilden; men Stedet har sikkert været flittigt besøgt, det laa jo ved Alfarvej og ved Jyllands største Aa. Om Oprindelsen til Kapellets Grundlæggelse ved vi intet; men jeg kan dog ikke forbigaa et enkelt Moment, som muligvis giver et Fingerpeg, skønt det rigtignok er i højeste Grad usikkert. — I de senere Aar er Begravelsespladsen oftere blevet kaldt »Pestkirkegaarden«. Det er vistnok højst tvivlsomt, om dette Navn har gammel Hjemmel; ialtfald træffer vi ingen ældre Vidnesbyrd herom, og det var vel ikke usandsynligt, at den usædvanlig tætte Belæggelse af Kirkegaarden, som man netop i vor Tid er blevet opmærksom paa under de gentagne Afgravninger af Pladsen, har givet Anledning til Navnet, idet man har tænkt sig, at de mange Begravelser skyldtes en (eller flere) af Middelalderens store »Pestepidemier«. — Skulde imidlertid Begravelsestætheden være Resultatet af en stor Epidem, kunde man vel med lige saa god Ret opfatte det Kalklag, der er lagt over Begravelserne i Kapellet, aabenbart for at hindre Uddunstninger fra de Døde, som et Vidne om, at man har frygtet Smitte fra de begravede Lig. Intet af disse Træk giver i Virkeligheden nogetsomhelst Bevis for, at vi i Kapellets og Kirkegaardens Grave finder Ofrene for en af Middelalderens Epidemier. Kun hvis man ad anden Vej kunde føre noget Bevis for denne »Pestkirkegaard«, har man Lov til at sige, at Begravelsestætheden og det isolerende Kalklag over de dodes Grave falder godt i Traad med denne.

Et saadant Bevis kan slet ikke føres; men det maa paa den anden Side fremhæves, at der paa den Tid Kapellet florerede, og navnlig i dets første Tid, rasede flere Epidemier i Danmark. Mens der saaledes ikke

kendtes nogen »Pest« eller »Pestilens« i Danmark mellem 1375 og 1405, saa optraadte der i 1406 (begyndte maaske allerede i 1405) efter en Hungersnød i Landet en Pestepidemi; endvidere var her atter Pest (vistnok en Blodgangsepidemi) i 1411—12 i hele Norden og igen i 1422 en Pestepidemi efter et regnfuldt Aar med daarlig Høst. Ifølge Hvitfeld skal der i 1428 have været en »stor Pest« i Danmark; men herefter træffer vi ingen Pestepidemi omtalt før i 1440-erne og skal saa helt op til 1460, inden vi faar at vide, at Landet hjemsøges af en »svær Pestilens«¹⁾. Hvorvidt der imidlertid har været nogen nærmere Forbindelse mellem en af disse Epidemier og Biskop Bo's Kapel, maa naturligvis staa hen. Om Bo skal kun i Forbigaaende nævnes, at han havde »avlet Gods med Alchemi, Lægedom, Skriveri, Maleværk og anden Behændighed«²⁾.

Det er allerede tidligere omtalt, at den afbildede Sterling eller Engelsk blev fundet i Munden paa et gravlagt Mandsskelet. Vi maa af den Grund beskæftige os noget mere med den. — Den nuværende Ejer af Begravelses- og Kapelpladsen, Hr. R. P. Sørensen, har meddelt, hvorledes han fandt det nævnte Mandsskelet, som laa udstrakt paa Ryggen, hvorledes han først fjærnede Hovedskallen og derefter optog Underkæben. Herved fandt han Mønten, saaledes liggende, at den efter hans Formening oprindeligt maatte være lagt i den dødes Mund. — Om Mandens Uvildighed som Vidne er der ingen Tvivl, og den, der har hørt

1) Muligt ogsaa i 1450. F. V. Mansa: Bidrag til Folkesygdommenes og Sundhedsplejens Hist. i Danmark, 6.—8. Afsnit.

2) Danske Mag., 4. R., I. S. 353.

ham beskrive Fundet, kan ikke benægte Muligheden af, at hans Observation er rigtig.

Gaar vi imidlertid ud fra, at han har Ret, er Fundet sjældent og i højeste Grad interessant. Vi mindes Gravskikkene hos Oldtidens Grækere, der lagde en Obol (en lille Sølv mønt, Vægt 0,73 Gram) i den dødes Mund, for at han kunde have Færgepenge til Charon, som færgede de Afdødes Aander over til de dødes Rige¹⁾. Skikken forplantede sig til Italien, hvor man gennem Gravfund har kunnet paavise den hos Etruskerne, Latinerne og Samnitterne. — Denne gamle Skik, at give den Døde Penge med til Dødsfarten, træffes dog ikke blot hos Oldtidens Grækere, men efter Aartusinders Forløb endnu den Dag idag hist og her i Nutidens Grækenland, et Vidne om dens overordentlige Levedygtighed.

Man træffer samme Gravskik i de romersk-katolske Lande — sikkert direkte græsk-romersk Paavirkning. Middelalderen igennem er der saaledes fundet Mønter i Gravene baade i Tyskland og Frankrig. I Trier er der fundet Mønter fra de kristne, romerske Kejsere, dels i Sarkofager dels endog liggende i den Dødes Mund. Flere Steder ved Rinen er der af Gra-

---

¹⁾ Skikken gaar ikke tilbage til Grækenlands ældste Tid, den omtales ikke hos Homer eller hos de store Tragikere, men træffes første Gang i Litteraturen hos Aristophanes. Analogt hermed kender vi ingen Mønter fra de ældste Gravfund, saaledes ikke i Dipylongravene, derimod i de yngre, f. Ex. Gravene fra Myrina, hvor man i flere Tilfælde har fundet Mønter mellem den dødes Tænder. Ikke heller Charon kendes fra Grækenlands ældste Tid, men derimod baade hos Tragikerne og i den attiske Komædie. — Paulys: Real-Encyclopædie der classischen Alterthumswissenschaft, Georg Wissowas Bearbejdelse, Bd. III, S. 342.

vene fremdraget baade romerske og merovingiske Guld- og Sølvmonter¹⁾.

Den kristne Kirke kendte ingen Charon, som krævede Færgpenge; men det kunde jo tænkes, at der forlangtes en Skilling ved Himmeriges Port; her stod Sct. Peder med de himmelske Nøgler; det var ham, som bestemte, hvem der var værdig til at træde indenfor. Mon ikke han skulde kunne paavirkes ved jordisk Mammon. — At den medgivne Mønt ialtfald i nogle Tilfælde har været opfattet som en Tribut, en Slags Drikkeskilling til Sct. Peder, fremgaar med fuld Tydelighed af nogle Mønter, der er fundet i franske Middelaldergrave; de bærer Indskriften tributum Petri²⁾.

Ogsaa i Danmark er der i Grave fra Middelalderen Gang paa Gang fremdraget Mønter, som har været medgivet den døde, selv om det kun er i et Mindretal af Gravene, de er fundet. En Undtagelse herfra danner de i Aarene 1895—97 af Nationalmuseet afdækkede Grave i Vordingborgs Borgkirke; Slægt efter Slægt har her begravet deres Døde lige fra Valdemar Sejrs Tid til Middelalderens Slutning, og næsten alle har faaet en Mønt med i Graven. De fleste Mønter laa ved eller under Kranierne³⁾.

Skikken at give den Døde Penge med i Graven fortsattes langt ud over Middelalderen. Efter Reformationstiden mente man imidlertid, at en lille, fattig Sølvmonter var for lidt at have med paa den sidste

¹⁾ Richard Andree: Braunschweiger Volkskunde S. 322.

²⁾ Troels Lund: Dagligt Liv i Norden, Bd. XIV, Kap. 11.

³⁾ Undersøgelserne begyndtes af Henry Petersen, fortsattes og fuldførtes af Iver Hertzprung; den sidste Beskrivelse ligger til Grund for Redegørelsen Side 126—28 i »Nationalmuseets Virksomhed siden 1892« (Kjhbvn. 1908).

Rejse. Naar man medgav den Døde Penge, hvad der var og blev en ret almindelig Skik, skulde det være en rundelig Sum. Man mente, den Døde paa Vej til Himmerig passerede et mystisk og uhyggeligt Sted, som kaldtes »Naboskrog« eller »Nobiskro«¹⁾, og hvorfra han ikke slap videre uden at betale for sig. Men hertil var en enkelt Skilling ikke nok. Det kunde undertiden være ret store Summer, den Døde fik med paa Rejsen til det hinsidige. Herpaa kendes Exemp-ler fra hele Norden.

Troen paa Naboskrog holdt sig længe, helt op i vor Tid. Feilberg²⁾ traf den i Vestjylland, hvor man gav den Døde Penge med, for at han »ikke skulde blive siddende i Naboskrog og ikke komme videre«³⁾.

Ældgammel er den Skik, at give den Døde Penge med paa hans store Rejse, og af en utrolig Seiglivet-hed har den været. Fra sit Hjemland har den bredt sig ud over store Dele af Europa op igennem Mid-delalderen, og helt op mod vor Tid har man truffet den gamle Gravskik lige fra Grækenland til Skandi-navien.

Naar Skikken i selve sin græske Form: en Obol — hos os en Sterling — i den Dødes Mund synes at

¹⁾ Troels Lund: Dagligt Liv i Norden, Bd. XIV, Kap. 23.

²⁾ H. F. Feilberg: Dansk Bondeliv, Afsnit 9. h.

³⁾ Ogsaa i Tyskland lever (eller har lige til vor Tid levet) den Skik at give den Døde et Pengestykke med i Graven. Saaledes i Brunsvig, hvor man endnu op i 1890erne medgav den Døde en Pfennig. Richard Andree: Braunschweiger Volkskunde. Det er Hr. Underinspektør ved kgl. Mønt-samling, S. G. C. Galsten, som velvilligst har gjort mig op-mærksom paa nævnte Værk og tillige paa et i 18. Aarh. udkommet Værk af Gottlob Lehmann i Rendsborg om Møn-ter, der medgives de Døde (2. Udgave, Leipzig 1741). Det findes i Møntsamlingen.

optræde i Jylland ved Begyndelsen af 15de Aarhundrede, kan vi maaske være lidt i Tvivl om, hvor megen Betydning vi skal tillægge dette hos os ialtfald ret isolerede Tilfælde; men uden Interesse er det ikke.

Gravningen i Brestenbro bragte kun ufuldstændige Rester for Dagen af det gamle Kapel, og ogsaa Resultaterne af Undersøgelsen er i høj Grad ufuldstændige. Det er kun et usikkert Strejflys, de kaster over Stedet i hin fjærne Tid, Valfartstedet ved Brestenbro, hvor en af Jyllands store Veje skar Gudenaen, hvor Biskop Bo byggede Vor Frue et Kapel nær Helligkilden, og hvor Hundreder af ukendte stededes til Hvile i den til den hellige Jomfru indviede Jord.

Skolevæsenet i Væhr og Nebel Sogne.

AF A. I. GEJLAGER.

---

1. Skoler oprettes i Stensballe, Haldrup og Serridslev. 1720—1760.

Samtidig med at Frederik IV lod opføre 240 Skoler omkring i Rytterdistrikterne (1721), tilskyndede han Adelsmændene til at drage Omsorg for Skolevæsenet paa deres Godser.

Skolen i Stensballe synes at være en Frugt af af denne Tilskyndelse.

Den er oprettet ca. 1720¹⁾ af Baron Frederik Kragh og betjentes af Degnen for Væhr, som havde Bopæl der i Byen.

At en Skole i Haldrup har eksisteret paa dette Tidspunkt fremgaar af Væhr Sogns Ministerialbog, hvor Sognepræsten Mathias Norup (1714—23) anfører, at han ²⁸/₇ 1720 har døbt Peder Skolemesters Barn i Haldrup, og ²⁹/₇ 1722 har samme Skolemester atter Barn i Kirke.

Hverken denne Skole eller Degneskolen i Stensballe synes dog at have virket efter Bestemmelsen.

Her som andre Steder var Befolkningens Interesse for Sagen vel saa som saa, og Degnen har sagtens stillet sig noget kølig overfor den ny Forpligtelse, man vilde paalægge ham.

---

¹⁾ Slgn. efterfølgende Skrivelse af ⁹/₈ 1741 fra Fru Edele Kragh (Landsarkivet i Viborg).

Men under Kristian VI kom der paany Liv i Skolesagen¹⁾).

Konfirmationens Indførelse 1736 fremkaldte en stærkere Trang til Skoler, og Kongen, som gerne vilde fortsætte sin Faders Værk, vidste at udnytte den gunstige Lejlighed.

Forordningen om Skoler paa Landet af 23. Januar 1739, som lagde Grunden til et almindeligt Folkeskolevæsen og fik afgørende Betydning for dettes Udvikling indtil 1814, indprenter, at

»Degnene alle skulde holde Skole; kunne de ikke selv, skulde de holde Substitutter (Stedfortrædere), og passer de ikke deres Embeder, eller er de liderlige, skulde de afskediges«.

»I Sogne, hvor ingen Degneskole findes, skal bygges een Skole, hvis det er muligt, at alle Børn kunne søge den, men hvis det ikke kan lade sig gøre, da skal der holdes Omgangsskole«.

3. April 1739 indberetter Sognepræst P. L. Benzon til Biskoppen i Aarhus (P. J. Hygom) om Skolevæsenet i Væhr²⁾:

»1ste Post. Degnen til Wæhre og Nebel fører et skikkeligt og anstændigt Liv saa og forestaar sit Degneembede upaaklageligt; men formedelst sit svage Helbred finder han det over sine Kræfter at udvise den tilbørlige flittighed og Vindskibelyghed i Skolebørnenes Undervisning, hvorfor han og gierne tilbyder sig at vilde self holde Et skikkeligt Mæniske til hielp i Skoleholdelsens Rætsindige fortsættelse, hvilket jeg og uforgribelig siunes at kunde ham tillade, naar dertil ichun kand findes Et bequem subiectum.

2. Post. Naar Degnen, som før er meldt, saaledes faar En Medhjælp, og Forældrene vilde efter deres Pligt befordre de smaa Børn i Skolen, da gjøres her iche fornøden flere Skoelers Oprættelse.

¹⁾ Se K. Ottosen: Vor Folkeskoles Oprindelse og Udvikling, og Joakim Larsen: Dansk Folkeundervisning 1536—1784.

²⁾ Landsarkivet i Viborg.

3. Post. Degnen er her forsynet med en god Boelig og der foruden Een Skolestue for sig Self opbygget.

5. Post. For Wæhre Sogn er stiftet Een Skoele udi Steensballe By af Høyædle og Høy-Velbaarne nu i Gud hviilende Salig Hr. Geheimeraad og Statholder Frederik Kragh, hvilket Provsten selv er vitterligt.

Samme Skoeleholdelse er forsynet med sin visse Løn aarlig, som bestandig skal svares af den Salige Herres Arfvinger 10 Rdlr., af hver heel Gaard i Sognet 2 Mark, hver halve Gaard 1 Mark og hver Huus 8 sk., som altsammen i Degnens Kaldsbrev er indført og fastsadt, herforuden tager hvert Barn som gaar i Skoele Een Tørv med sig om Dagen til Ildebrand, og bliver altsammen denne Løns rigtige betaling holden«.

Ogsaa til Godsejerne er der udgaaet Forespørgsler om Skolevæsenets Tilstand, og i den Anledning sender Baron Kraghs Enke Fru Edele Kragh en Skrivelse til Amtmanden¹⁾.

»Udi Steensballe By er for nogle og 20 aar siden bleven sat et Skolehus paa 4re binding og saaledes indrettet som og af størrelse at ingen anche derpaa kand være (hvilket Hans Høyærværdighed Biskoppen ved sidste Visitats her i Wæhre Kirke Self har set)«.

Derefter anførtes, at Degnen for sit Skolehold faar samme Løn »som de andre Degne tilkommet haver«, nemlig af Gaarden og Godset 22 Rdl. 3 Mk.

»Til bemeldte Skoele udi Steensballe søger alt Wæhre Sogns Børn, bestaaende af 4re Byer, som er:

Steensballe, Hartk.	85	Tdr.	6	Skp.
Haldrup, »	77	»	4	»
Blirup, »	25	»		
Meldrup, »	17	»	2	»

Er Hartk. 205 Tdr. 4 Skp.

Der varede 20 Aar, før Skolevæsenet kom i god Gænge ved den Fundats, som Baron Frederik Kraghs Datter Charlotte Amalie Kragh udstedte 20. August 1759²⁾ »i den hellige Treefoldigheds Nafn«.

¹⁾ Landsarkivet, Viborg.

²⁾ Landsarkivet, Viborg.

Fundatsen indledes med en Beklagelse over, at »min Salig Hr. Faders gudelige Stiftelse og Indretning med Skolevæsenet i Væhre Sogn haver ikke opnaaet Hans Høypriiselige øjenmærke til Guds ære og Sogne-Børnenes rætskafne undervisning«.

Skylden for den hittidige Slendrian synes at ligge hos Degnen i Stensballe, thi i nævnte Dokuments første Punkt hedder det:

»Udi Skoletjenesten forbliver den nuværende og i den derfra formedelst hans utaaelige onde og forsømmelige Skoleholdelse afsatte Degns stæd kaldede Søren Nielsen, saa længe han upaaklagelig og forsvarlig forestaar Skoletjenesten baade i Lærdom og Levnet.

Skoledistriktet skal omfatte Byerne Stensballe, Blirup og Mellerup, »som bestaar af 32 hele Gaarde foruden boels og andre Huse.

Skolehuset med Bolig, Skolestue og Udhuse til Skoleholderens Ko gives og vedligeholdes af Herskabet. Til Boligen hører en liden Kaalhaug, som er 16 alen i øster og vester og 32 alen i Synder og Nør.

I Pengeløn »indbegreben de til Skolerne ellers tillagte Kirke-lysepenge« faar Skoleholderen af Stensballegaard aarlig 15 Rdlr., det halve til Mikkelsdag og det andet til Paaske.

Til samme Tid faar han som hidtil 1 Mk. af hver Halvgaard og 3 Sk. af hver Boels- eller Husmand. Men derforuden skal iflg Forordningen af ²⁹/₁ 1739 hver Tjenestekarl aarlig yde ham 3 Sk. og hver Dreng eller Pige 1 Sk., »som Skolemesteren selv opkræver hos Tjenestefolkene til Juulefæsten, og om nogen af dem skulde vægre sig ved at betale, da beboerne samme at svare imod at korte det igen af Folkenes Løn«.

»Til Introduktionspenge (Indskrivningspenge) vender hand af hvert barn een gang for alle 4 Sk. eller hvad Forældrene i lige tilfælde hannem mageligst kand meddele, men af de fattige børn nyder hand intet«. Endvidere nyder han fri Græsning paa Fælleden for 6 Faar, og til disses Vinterfodring skal hver Halvgaardsmand i Stensballe og Blirup i rette Tid levere 2 Lsp. Hø og 2 Lsp. halvt Rug- og halvt Byg- eller Havrehalm. Bønderne i Meldrup er fritaget for at levere Foder; men »siden Byen haver god Tørveskiær«, skal hver Halvgaard til Gengæld yde et Læs Tørv, beregnet til tre Hundrede hele Tørv. Fra

Stensballegaard leveres yderligere 4 Læs. Disse Tørv er til Lærerens eget Brug; thi »desuden vedbliver den foranstaltede og hidtil brugelige skik at hvert barn medbringer i Skoelen een Tørv som er til Skolestuens Varme at befordre«. —

Haldrup Skoles Fundats er udstedt af Bymændene 22. August 1759¹⁾ og indledes med følgende Lovprisning:

» Efter at vi samptlige Hallerup Bys Beboere i Wæhre Sogn og Tjenere til Steensballegaard haver fuldkommen Prøve paa vores Høy Gunstige Herskabs Høyædle og Velbaarne Frøchen Charlotte Amalie Kraghs Høye Bevaagenhed og Omsorg for os og vore Børn idet hun ikke aleneste har tilladt os en aparte Skoele udi Byen for os og vor Bye alene som var høylig fornøden, dels for vore smaa Børn at faa desto tidligere til Skoele som ikke uden stor besværlighed kunde føres til Steensballe, dels ogsaa for at faa vore børn desto snarere og bedre oplærte, som ved børnenes mængde og andre indløbende forhindringer udi Steensballe Skoele maatte blive forsømte, men endogsaa fritaget os for den udgift som vi tilforn aarlig maatte svare til Steensballe Skoele, for hvilken dobbelte Velgering vi vel signer vort naadige Herskab.

Saa er nu ey alene vor pligt at benytte os af saadan vor fordeel til Skoelevæsenets gavnlige befordring for Hallerup Byen endogsaa underdanigst at bede vores Høy Gunstige Herskab vilde lade sig behage at stadfæste vor byes Skoeleholdelse efter følgende indrettelser og slutninger«.

Derefter fortæller Fundatsen, at »Bymændene har opbygget et Skolehus midt i Byen. Dertil ligger to Haver, den ene paa Nordsiden af Huset, den anden paa Gaden tvært overfor Peder Rasmussens Eng kaldet Lysmose«.

Skoleholderens Niels Sørensens Løn fastsættes saaledes:

Af de 25 Halvgaardsmænd plus Møllen, der hører under Tyrrestrup²⁾, svarer hver 24 Sk. aarlig, undtagen den Ene Mand Peder Rasmussen som bebor en Heelgaard svarer ikke imod de andre dobbelt, men kun aarlig 2 Mk., saa længe samme Gaard har kun een beboer.

¹⁾ Landsarkivet, Viborg.

²⁾ 1801 solgtes Møllen til Stensblgd.

Udi Korn nyder han af hver halvegaard og Møllen uden Undtagelse en hel Skp. Rug og en halv Skp. Byg, af de 4 boels Huse, som er udi vor By svarer enhver for sig aarlig til Skoleholderen 8 Sk. i Penge og i Korn 1 Fdk. Rug og 1 Fdk. Byg«.

Pengene betaales til Paaske og Mikkelsdag, Kornet til Mortensdag og Kyndelmisse.

Indgangspenge og Tjenestefolkenes Bidrag er som i Steensballe.

Endvidere hedder det:

»Saasom Guds Forsiun ved en kjærlig Haand til Skoleholderens aarl. Løns forbedring har tillagt os en gave, som efter giverens Intention kunde bestandig indbringe til Skoleholderen hvert Aar 5 Rdlr. ved Sancte Hansdagstiid paa det hand og kunde faa noget til Løn om Sommeren. Saa beder vi underdanigst at naadige Herskab af besynderlig Godhed til Guds ære og Sande Christelige troes befordring for os og vore børn og efterkommere vilde imod denne gaves anammelse gunstigt paa tage sig sammes aarlige udgift og den saaledes i Steensballegaard fastsætte, at Haldrup Byes Skoleholder bestandig herefter kand nyde hvert Aar til Sct. Hans Fem Rdlr. af Stensblgds. Herskab og Eyere, hvorledes det og i Fremtiden maatte blive«.

Endelig faar Skoleholderen fri Græsning til en Ko og 6—10 Faar samt 2 Gæs.

Underskriverne lover med hverandre at staa inde for Fundatsens Opretholdelse, beder deres kære Præst underskrive til Vitterlighed og Herskabet sørge for, at ogsaa kommende Fæstere overholder Fundatsen.

»Saa haaber vi, at vore Børn og Efterkommere lære at bede til vor Himmelske Fader i Jesu Nafn og udbede alt got velsignelse til Kongen og Øvrigheden til vor Naadige Herskab og Høyadelige Familie ligesom Vi nu giøre og ere skyldige til saa længe vi leve og i dybeste underdanighed forbliver vores Naadige Herskabs Lydigste og Troe Tienere«.

Charlotte Amalie Kragh, Stensballegaard, godkender Fundatsen og overlager Forvaltningen af det omtalte Legat og lover »samme udj Stsblgd. saaledes at forsikre, fastsætte og prioritere, at mine Arfvinger efter mig og Hvo ellers ved tiidernes forandringer maatte blive Eyende af Stsblgd., skal være og blive forpligtet til

at betale til Skoleholderen i Haldrup« den nævnte Rente.

I Nebel Sogn har man været en halv Snes Aar bagefter med Skolevæsenet; thi først 1730 opførte Assessor Henrich Muule († 1740) en Skolebygning, 4 Fag til Beboelse og 3 til Skolestue og skænkede Sognet den til et »Publique Skoelehus«. Gaven er dog ikke bleven tilstrækkelig paaskønnet af rette vedkommende, hvad man erfarer gennem en Skrivelse¹⁾ af 17/7 1732 undertegnet H. Muule.

»I Jesu Navn til Guds Ære og det gemene bæste haver jeg ladet opbygge et Skoelehus mit i Serridslev By i den velmente Tanke, at det skulde være og blive en Sogneskoele ikke alene mine egne tienere i Serridslev Bye men endog fremmede i Nebel og Bleld til fordel og nytte, saa de ingenlunde, som saaledes uden mindste bekostning har faaet et Skoelehuus for sig, hvis Bygning har kostet mig langt over 100 Rdlr., skulde have vægret sig ved at give noget lidet til skoeleholderens subsistence efter mit billige Forslag lige med mine egne Gaard- og Huusmænd i Serridslev«.

I 2 Aar »til Michaeli at regne« har Bønderne imidlertid intet givet, skønt »Skoeleholderen har uden mindste forsømmelse oppostet Skoelen«.

Derfor maa de nu tage Skade for Hjemgæld, idet Godsejeren højligen mod sin Vilje er »bleven forarsaget til at falde til andre tanker og indrætte det til en Byeskole for Serritzlev Bye allene«.

Da Degnen bor i Nabsognet, har Assessor Muule villet drage Omsorg for Skolen paa sit Omraade, »og som Guds Naade over Sognets Ungdom haver været særdeles stor i at unde Nebel Menighed saa trofast en Sjælesørger²⁾, der iblandt andet som et af det vigtigste og høyst fornødne med ald retsindig og velkikket iver og niedkiærhed driver paa ungdommens under-

¹⁾ Landsarkivet, Viborg.

²⁾ Pastor Peder Benzon.

visning og børnelærdom, saa at hvert Guds Barn og Sand Christen med hjærtets Glæde og fornøielse maa høre Deres forfremmelse tiid efter tiid og inderlig takke Gud som saaledes velsigner sin Arbejdsom Tieners ufortrødne fliid og møye. Saa har jeg agtet det min Christendoms pligt udi det stæd Gud har sat og af dend Velsignelse Gud har givet mig efter yderste Evne at opbygge et Skoelehus og forsyne det med saadan en Skoeleholder, hvorved de unge ey allene kand oplæres og undervises i Christendom og børnelærdom men endog de lærvillige og dem Gud maatte have givet hovet nemme, lære perfect Skriven, Regnen og andre Videnskaber sig selv og fædrene Landet i fremtiden til nytte«.

Foruden Boligen (»hvor i der ekstra findes to Sengestæder, om nogen langtfra liggende skulde forlange sine Børn der om Vinteren«) faar Skoleholderen i Løn.

Renten aarl. af 100 Rdlr., som er 5 Rdlr., og 4 Læs Bøgebrænde.

Af Serridslevgaards underliggende Vand- og Stampemølle nyder hand aarlig af Kornmøllens Beboere 3 Mk., af Stampemøllens 1 Mk.

Desuden af hver halve Gaard (der findes kun halve Gaarde i Serridslev paa 4 Tdr. Htk.) 12 sk. af hver tønde Htk., som er 3 Mk. i Penge, 1 Skp Byg og 1 Fdk. boghvedegryn, hos hver Huusmand, som har Jord i Marken og svarer af Htk, 12 sk. i Penge og 1 Fdk. boghvgr. Af de andre Huusmænd, som ichun haver en frugt- og kaalhave, skal hand nyde efter den specificerede taxt, som for beboerne allerede er sat.

Kornet betales ham inden Juul.

Pengene til Michels, Mortens, Juul og Kyndelmissedag«.

Godsejerens Trusel om, at de ham uvedkommende Bønder skulde udelukkes fra Skolen, synes ikke at være bleven opretholdt; thi »paa Udstederens Anordning forpligter Gerhard Hansen Lichtenberg, Horsens, sine Bønder i Nebel, Peder Thomesen Biering og Christen Berrentz, Hanstedgaard deres Bønder i Bleid til at svare til Skolen i Serridslev«. De nævnte tre Godsejere ses ikke paa dette Tidspunkt selv at have givet noget til Skolen; men fra 1741 (²⁹/₁₇),

da Skolen fik sin endelige Fundats¹⁾, er de gaaet ind paa at yde et Bidrag, og Skoleholderens Kaar blev kendelig forbedret.

I Serridslev Skoles Embedsbog har Førstelærer Vis-sing optegnet følgende Uddrag af Fundatsen:

Stifteren (H. Muule) legerede 100 Rdlr. til Løn for Læreren, en Mulkt paa 25 Rdlr., som Herredsprovsten, Assessor, Mag. Søren Glud i Kattrup var bleven idømt ved Højesteretsdom og 35 Rdlr., som de øvrige »Herrer Proprieteres og Lodsejere« i Sognet havde »giort« som Indskud, blev tillagt de 100 Rdlr., saa at Legatet blev paa 160 Rdlr, der skulde forrentes med 5 % og om fornødent prioriteres i Serridslevgaard. Desuden skulde Læreren oppebære Kirkelysepenge 3 Rdlr. 2 Mk. og af Beboerne som forhen.

Lønnen i Penge blev ialt 34 Slettedaler, men det forventedes, at den efterhaanden ved Gaver og Mulkt kunde stige til 40 Rdlr. Steg den derover, skulde Beboerne have Afkortning i deres Ydelse.

Indskrivningspenge var 4 Sk. for hvert Barn, naar Forældrene ikke var uformuende.

Kornlønnen udgjorde 4 Tdr. Rug, 4 Tdr. Byg og 1 Td. Gryn.

Saa skulde Læreren ogsaa nyde i Serridslev »Kredift« Græs til een Ko og seks Faar og »beholde« fra Serridslevgd. den ham tillagte Engsig »Ramsdalsig« kaldet (der formodentlig var Skole-lodden, som den var indtil Mageskiftet 1819).

Hæet skulde Børnene i Serridslev slaa, bjærge og hjemkøre. Beboerne i Bleld og Nebel skulde levere ham 62 Lspd. Halm samt Tørv. Fra Serridslevgd. skulde leveres 4 Læs Brænde og 2 Læs Tørv.

Almindelig Vedligeholdelse af Bygningen skulde Læreren bekoste.

I Følge Forordn af ²⁹/₇ 1740 oprettedes en Skolekasse, hvor-til aarlig skulde svares af en Husmand og Tjenestekarl 8 Sk., af en Tjenestedreng eller -pige 4 Sk. og af en Haandværker 12 Sk., og det forudsættes, at Kassen ogsaa vilde blive betænkt ved Bryllupper, Barsler og andre »Samkvemme«.

For Kassens Midler anskaffedes Bøger til Skolen og fattige Børn.

¹⁾ Landsarkivet, Viborg.

Foruden af de tidligere nævnte Godsejere er Fundatsen underskrevet af Kirkens Patronesse Baronesse Kragh, Stsbgd. af Hensyn til Kirkelysepengene.

2. Lærernes Kaar og Skolernes Udseende i 18. Aarhundrede.

De tre Skoleholderes Kaar var paa ingen Maade misundelsesværdige, men ikke ringere end i andre Egne af Landet. (smlg. Joakim Larsen: Dansk Folkeundervisning 1536—1784, S. 174).

Daarligst stillet var Skoleholderen i Haldrup, hvis Løn kun udgjorde 11 Rdlr. 4 Mk i Penge samt 3 Td. 3 Skp. Rug og 1 Td. 6 Skp. Byg. »En alt for ringe Løn siger Provst Jens Schmidt i en Indberetning fra 1773.

Embederne i Nebel og Stensballe var adskilligt større.

Det første gav 1732 en Pengeløn paa ca. 22 $\frac{1}{2}$ Rdlr. samt 3 Td. 6 Skp. Rug og ca. 1 $\frac{1}{2}$ Td. Boghvedegryn. Dog kun for saa vidt som Bønderne i Nebel og Bleld vilde støtte Skolen (slgn. H. Muules tidligere anførte Skrivelse); thi i modsat Fald blev Pengelønnen kun ca. 14 Rdlr., og Kornlønnen blev tilsvarende afkortet.

Denne mindre Løn har sagtens været gældende for den første halve Snes Aar (smlg. Side 150). I Aaret 1800 sker der yderligere en Forhøjelse gennem det Beenfeldt Lichtenbergske Legat paa 40 Rdlr. (Embedsbogen i Serridslev Skole), der formodentlig træder i Stedet for de 5 Rdlr., som Godset hidtil havde ydet.

Skoleholderen i Stensballe har i fast Pengeløn faaet 22 $\frac{1}{2}$ Rdlr. Men i den første Fundats nævnes intet om Naturalier; fra 1759 faar han derimod 69 Lsp. Halm og endvidere »Introductionspenge« og Bidrag fra Tjenestefolkene.

Men endnu bedre blev Embedet, naar Skoleholder og Degn var en og samme Person; thi da kunde Pengelønnen løbe op til mellem 80 og 90 Rdl.

I Provst Schmidts »Copie af Wæhre og Nebel Sognekalds Herligheder og Besværligheder« — Provstjournalen 1773¹⁾ — har Degnen i Stensballe, Peder Ullerslev, nemlig opgivet sine Indtægter saaledes: »Degnekornet er 11 Td. 3 Skp., hvoraf svares Aarlig til Horsens Latinskole²⁾ 2 Td. 2 Skp. $\frac{3}{8}$ Fdk. efter Capitels Taksten. Offer til de 3de store Høytider bekommer hver Offerdag 10 Rdlr.«

Efter Kapitelstaksten for 1773 vilde det ialt for nævnte Aar — med Fradrag af Pension — give 57 Rdlr.

Endvidere faar Degnen »til Johanis Dag Mælk af Wæhre Sogn til Ost og af Nebel Sogn faas en liden Ost, naar jeg ved Michaelis Tider henter min Rugkiærv; videre Nannest gives ikke, uden en tot Høe af de fleste«.

Ogsaa med Hensyn til Beboelse var Degnen bedst stillet.

Peder Ullerslevs Bolig bestod af »10 bindinger Indhuse og 6 bindinger Udhuse, til samme ligger en smuk haug 50 allen i Længden og nogle og tyve i Bredden; ellers er Degneboligen Jord-løs«.

Huset er dog »temmelig brøstfældigt«, og Degnen har »gjort store Reparationer og der behøves endnu meget mere«.

Om Skolehusenes Størrelse og Indretning i Haldrup og Stensballe faar man Besked gennem en »Taxati-

¹⁾ Landsarkivet, Viborg.

²⁾ Iflg. Chr. V' Danske Lov skulde Degnenene i Pension til Latinskolerne yde $\frac{1}{8}$ af deres Kornindkomst.

onsforretning for $\frac{6}{6}$ 1817¹⁾, da Amtets Branddirektør G. M. Kreij med Sognefogden Jens Nielsen og Brandfogden Laurs Jensen, begge af Haldrup indfinder sig for at taxere Skolerne for Brandskade.

Haldrup Skole, der beboes af Skoleholder Jens Rasmussen, beskrives saaledes:

»Skoelehuset i Synder 14 Fag $8\frac{1}{2}$ Alen dybt og bestaar af Ege under og Fyr over Tømmer. Klinede Vægge og Straatag, indrettet til 2 Stuer, Kiøken, Bryggers og 2 Fag til Skoele Stue, som alt er forsynet med Fjel Loft, Winduer, Dørre og Leer-Gulv og de 5 Fag til Lade og Fæhus blev forsikkert for 350 Rdlr.

Forsvarlig mod Ilds Fahre ej før forsikkert«. Stensballe Skole er ligeledes 14 Fag, men $9\frac{1}{2}$ Alen dyb og med murede Vægge, har 3 Fag til Skolestue og 4 til Lade og Fæhus. Den vurderes til 550 Rdlr.

Med H. t. Beboelse har de to Skoleholdere altsaa været langt bedre stillet end deres Kollega i Serridslev, der kun havde 4 Fag til egen Raadighed²⁾.

Et yderligere Indblik i Degnenes og Skoleholdernes Kaar faar man gennem »Vor Herreds Skifteprotokol«³⁾, hvor f. Eks. Degnen Jacob Møllers Dødsbo ($\frac{10}{3}$ 1771) vurderes til 156 Rdlr. 3 Sk. De bedste Stykker i Boet er »en Jernkakkellovn med Jern Tude og Døre, 8 Rdlr., et Urværk med Futteral 3 Rdlr. samt en Brændevinskedel med Tilbehør til 12 Rdlr.

Denne Brændevinskedel har sin særlige Interesse; thi den giver maaske et Fingerpeg til Forstaaelse af den haarde Medfart, som bliver Degnen til Del i Charlotte Amalie Kraghs tidligere anførte Skrivelse af

¹⁾ Nye kgl. Samlinger — Kgl. Bibliotek.

²⁾ 1799 skænkede Kmhr. Beenfeldt, Serridslevgd., en ny Skole til 1000 Rdlr.

³⁾ Landsarkivet, Viborg.

1759. (Smhg. ogsaa Haldrup Bymænds Hentydning til »andre indløbende Forhindringer i Steensballe Skole«).

Jacob Møller havde Degneemb. i Stsb. paa den Tid, hvilket fremgaar af Væhr Sogns Kirkebog, som viser, at han dette Aar havde Barn i Kirke.

At Degnenes — og Skoleholdernes — Forhold til de vaade Varer og deres moralske Vandel i det hele taget ikke har været uangribelig, fremgaar med al ønskelig Tydelighed af de forskellige Provste- og Bispeskrivelser fra den Tid, som Provst Jens Schmidt i Væhr har optegnet i sin »Protocol over kgl. Anordninger og Rescripter o. s. v.«¹⁾.

I Skr. af 3. Juli 1772 stemples det som »uanstændigt, at Degnene paa nogle Steder i Stiftet opvarter ved Bøndernes Gildelaug, som de derved gør deres Embede og ikke mindre deres Person foragtet baade af unge og gamle Folk i Sognet.

»Ligeledes forbydes det dem at slutte noget Gildelaug, hvilket de bivaaner, med en Tale sammensat af Skriftens Ord og Sprog, som formedelst adskillige Aarsager ikke tjener til Opbyggelse men til Forargelse og befatter i sig Guds hellige Navns Misbrug«.

Derimod maa de nok efter Maaltidet synge et eller flere Vers »af en hertil bequem Salme«. I et Provstebrev af ¹⁰/₇ 77 opfordres Præsterne til ikke at se igennem Fingre med saadanne Skoleholdere som »forarge den dem anbettede Ungdom ved et forargeligt Levned«. — »Præstens Bøn for saadanne Stakler bliver Embedspligt«. Endelig indskærpes det i Provstebrev af ¹⁰/₁₁ 82, »at Skoleholderne ingenlunde maa tillades at lade Bønderne ved Gadestævne eller anden Samling og Drikkelaug at forsamles i Skolehuset som er bestemt til Undervisning i Christendom og ikke til Drikke eller Bandehus, men til et Bedehus. Sker det, da skal det angives for Provsten første Gang, som alvorligen skal sætte Skoleholderen til rette. Men sker det tiere, angives det for Biskoppen, som vel skal vide med behørig Mulct saadan Overhørighed at afvise«.

¹⁾ Landsarkivet, Viborg.

Disse Skrivelser viser tilfulde, at hverken Bøndernes eller Lærernes Færd har været uden Plet og Lyde. Det har Jacob Møllers altsaa heller ikke, hvad der saa ellers har været i Vejen.

Møllers Eftermand Peder Ullerslev har ikke været saa velstillet, idet hans Bo kun ansættes til 78 Rdlr. 22 Mk. 10 Sk.

Langt fattigere stod det dog til hos Skoleholder Søren Nielsen i Stensballe.

Efter hans Død 1770 vurderes de efterladte Ejendele kun til 26 Rdlr 5 Mk. 1 Sk. Deraf staar en 4 Aars Ko til 6 Rdlr. og 6 Faar og 1 Lam til 3 Rdlr. 3 Mk. Af Indboet er »1 rød og hvid Olmerdugs Overdyne til 3 Rdlr. det højest vurderede.

3. Drøftelse af Degneembedets Ophævelse.

1785 fremsendtes til Provsternes Erklæring et Forslag om at ophæve Degneembederne, »som i sig selv er til lijen Nytt«, og fordele Lønnen paa Sognets Skoleholdere, der overtager Forretningerne. Den, der skal være Brevbærer, faar den højeste Løn. Degneembedets Ophævelse tænkes foretaget ved indtrædende Vakance.

I den fornævnte »Protocol over kgl. Anordninger« har Provst Schmidt indført sin Betænkning over Forslaget.

Han skriver:

»Jeg har altid ønsket, at Skoleholdernes vigtige og besværlige Arbejde maatte være saa vel aflagt som Degnenes magelige og langt ubetydeligere Embede, og ofte har jeg ytret den Tanke, at en Degn, qva Degn er et af de unyttigste og overflødige Lemmer i Staten, da intet er vissere, end at hver Skoleholder magelig kunde forrette Degnens Embede uden at forsømme sit eget.

Det skulde derfor glæde mig, om det indgivne Forslag kunde

blive iværksat overalt, men det vil formodentlig have langt Udseende og finde en deel Vanskelighed. Bl. a. vil jeg nævne Kaldsrettigheden, naar Kirke-Patronen er en og Skoleherren er en anden, Degneboligens Vedligeholdelse og Opbyggelse, som hidtil har paaligget den iboende Degn. Avlingen, hvor Degnen hermed er aflagt, Offernes og andre Degne — Indkomsters Modtagelse og Repartition etc. etc.

Jeg vover ikke stykkevis at opløse disse og andre Vanskeligheder, men vil kun saavidt min Tid og Lejlighed tillader, yttre mine Tanker i denne Sag efter de locale Omstændigheder, som Degne- og Skoleembederne her i Wæhre og Nebbel Sogne befinder sig under.

Efter at have gjort Rede for Skolevæsenets Ordning fortsætter han:

»Skulde den foretagne Forandring ved Degnens Død, som snart kunde indtræffe, da hand er en gammel Mand, gaa i Opfyldelse, saa vilde jeg til højere Omdømme have følgende Betænkninger indstillede:

1. Da Skolehuset i Stensballe er en aparte og fra Degneboligen afsides liggende Bygning og har, førend Degnene fik den, været beboet af en gift Skoleholder med Familie, saa skulde den fremdeles være Skoleholderens Bolig, og altsaa maatte Degneboligen med sin tilliggende smukke hauge enten ved Auktion bortsælges eller for en bestemt Værdi overlades Stensballegaards høje Herskab som Kirke- og Skolepatron og Capitalen mod Forsikring blive i Hovedgaarden en Arvepart, men de aarlige Renter skulde af Herskabet aarlig betales til Skoleholderen i Haldrup for at forbedre hans ringe Løn, da Stensballe Skole er ulige bedre aflagt.

2. Degnekornet af Wæhre Sogn skulde deles saaledes mellem de tvende Skoleholdere eller Degne i Stensballe og Haldrup, at hver fik lige meget, og maatte enten Herskabet eller Præsten eller begge forfatte en Designation over de Beboere, hos hvilke hver Skoleholder skulde indkræve sit Korn.

3. Den sædvanlige Nannest og Smaaredsel af Wæhre Sogn maatte saaledes repareres, at Skoleh. i Stsbl. havde den af Stensballe, Meldrup og Wærrholm, men Skoleh. i Haldrup af Haldrup og Blirup Byer.

4. Da Degnen og Skoleh. i Haldrup begge er samlede hver Helligdag i Degnestolen i Wæhre Kirke, saa kunde og begge Skoleh. modtage og dele det i Kirken faldende Degneoffer,

hvoraf hver skulde have det halve. Extra Indkomster ved Bryllupper og for Testamenter og Sang over Liig haaber jeg ogsaa, at de selv skulde kunde dele. Og lige skulde det alt deles, enten en eller begge forrettede Tjenesten.

5. Det skulde være deres fælles Pligt at forrette Degnetjenesten enten samlet eller efter indbyrdes Overenskomst og med Præstens Samtykke. — Ellers skulde de Alternere med hinanden saaledes, at den ene en Søndag førte Sangen og den anden en anden Søndag, uagtet de begge var samlede, ifald det maatte befrygtes, at den ene troede sig fornemmere end den anden.

6. Degneembedet i Nebel Sogn kunde beqvemmelig forrettes af Skoleholderen i Serridslev alene, hvorimod hand ogsaa skulde oppebære alle Degneindkomster i Sognet. Denne Løn vilde noget overstige de andre Skoleholders Indkomster, men saa skulde hand og kunne være forpligtet til at besørge de cirkulerende Provstebreve til næste Præst¹⁾ og det saa meget mere som det efter den sædvanlige Tur i Herredet vilde falde ham langt belejliger end de andre Skoleh. i Væhr Sogn, hvilke altsaa kunne befries for denne Byrde, ligesom de og blev befriede for at drage til Annex Kirken i Nebbel.

7. Den hidtil paa Degneembedet hæftede Pension til Horsens Latinske Skole vilde repareres paa alle tre Degne eller Skoleholdere, saaledes at hver af dem kom til at betale 6 Skp. $\frac{1}{5}$ Fdk.

Om Skoleholderne som Degne kunde fremdeles vorde fritagne for Skatter, og om det, som Degnene har maattet betale i Extraskat, Folkeskat og Chirurjeløn kan bortfalde, vil jeg meget tvivle. Ventelig maa ogsaa dette repareres paa dem alle, eller hver betale særskilt for sig selv.

8. For at give Skoleembedet lidt mere Anseelse og gjøre det mere tillokkende for Studenterne, som dog ikke alle kunne blive Præster og nu ved Embedets Forandring finder en Dør mindre til anstændig Befordring, maatte de med Degneindkomster aflagte Skoleholdere nævnes og hædres som Degne.

---

¹⁾ »Næste« betyder ikke absolut »nærmeste«; thi $\frac{5}{8}$ 87 sendes »Friederic Skoleholder« af Serritslev til Pastor Sommer i Søndervissing med et Brev ang. Skiftet efter afdøde Skoleholder Povel Calmer af Dørup.

Videre ved jeg ikke at erindre og vedlægger altsaa denne min Betænkning til højere Prøve.

Wæhre Præstegaard, d. ²¹/₃ 1785.

Jens Schmidt«

Den foreslaaede Forandring blev dog ikke foretaget ved den først indtrædende Vakance i Degneembedet; thi da Degnen Peder Ullerslev døde i April 1788, fik Provsten straks Meddelelse om det af Gehejmeraadinde Kragh Juell Vind, Stsbgd. givne Løfte paa dette Degnekald til Niels Lund, »en gammel tro Tiener, hun ikke paa anden Maade vidste at hjælpe til Brød, og at hun tror, hand ved at holde en Skoleholder vel kand forestaa det som saa mange andre af hans Slags, ligesom hun og er forsikret, at han baade af egen Drift og efter hendes Formaninger vil søge i alle Henseender at ramme Guds Ære og være mig (Provsten) til Velbehag«.

Samme Niels Lund »erhvervede Cancelliets Bevilning, at han maatte blive Degn til Wæhre og Nebbel, endskiønt hand ej har været Skoleholder«.

1 Aug. s. A. modtog han Kaldsbrev og Collats; men da bemeldte Niels Lund nu rejser til Kjøbenhavn for at hente sin Kone og sit Bohave og tiltræder ifølge det oprettede Naadsensaar¹⁾ ikke Embedet før til Michels Dag næstk., beholder Provsten Dokumenterne til den Tid.

²⁶/₁₀ 83 skriver Provsten: Indsatte jeg min nye Degn Niels Lund som i Dag tiltraadte og forrettede sine Embeder i Wæhre og Nebel Kirker, saasom Naadsensaaret efter Slg. Peder Ullerslev nu er udløbet«.

¹⁾ Indført af Gehejmeraadinde K. J. V. efter Provstens Forslag, og efter en Del Skriven frem og tilbage stadfæstet af Stiftamtmand og Biskop 17. Oktbr. 1788.

»Priset være Gud«, udbryder Provsten, »som lod denne Indretning lykkes, hvortil jeg gav det første Anslag!«

4. Forandringer efter 1814. Skolen i Bleld.

Først Skoleloven af 1814 medførte den paatænkte Omlægning af Embederne og indførte den Ordning af Skolevæsenet, som har været gældende indtil nu, dog at der i Mellemtiden er foretaget en Deling af Nebel Skoledistrikt og oprettet et særligt Embede i Bleld.

Kammærrherre Beenfeldt, Serridslevgaard († 1801) havde i sin Tid stiftet et Legat for en Vinterskole i Bleld By; en saadan holdtes da for alle Børn derfra med en Mand til Lærer, der var »Murermester om Sommeren og Skolemester om Vinteren«, som Lærer Vissing bemærker i Ser. Skoles Embedsbog. Undervisningen var ikke god, og da Børneantallet var steget en Del (til 87) i hele Sognet, blev det bestemt at oprette et Andenlærerembede. Dette skete 1854. Læreren skulde gaa til Bleld 3 Dage om Ugen fra Nvbr. til Maj og besøge Vinterskolen. Desuden skulde han have en Mellemlasse ved Hovedskolen; om Sommeren skulde han undervise nederste Afdeling af ældste og yngste Klasse i Serridslev.

Hans Løn var 150 Rdlr. og Kostpenge for de Dage, han var i Bleld, hvilket tilsammen omtrent vilde blive lig med Legatet. Desuden fik han 2 Fv. Træ til eget og Skolens Brug. Efter Loven af 1856 blev den faste Løn forhøjet til 200 Rdlr., og dertil kom »Skolepenge« 3 Mk. for hvert Barn. Brændselet blev nu 3 Fv.

1 Nvbr. 1903 skete den endelige Deling af Skoledistriktet, idet Bleld nye Hovedskole da blev taget i Brug.

5. Degne og Skoleholdere i Væhr og Nebel Sogne.

a. Sognedegne i Væhr og Nebel.

1. Jacob Møller (før 1759—1771) f. 1717, har Barn

- i Kirke 1759. † i Stensballe $^{10}/_3$ 1771, begr. i Væhr. En Datter, Edele Lovisa viet $^{4}/_{10}$ 1776 til Skoleholder Søren Christensen, Aaes, Søvind S.
2. Peder Ullerslev (1771—1788), f. 1719 el. 20, † $^{21}/_4$ 1788, begr. i Væhr.
  3. Niels Rasmussen Lund (1788—1819), f. 1740 el. 41. Tjener hos Gehejmeraadinde Kragh, før han $^{26}/_{10}$ 1788 overtog Embedet.
- b. Skoleholdere og Lærere i Stensballe.
1. Søren Nielsen (før 1759—1770), nævnes i Fundatsen 1759 som Skoleholder; blev $^{30}/_{12}$ 1760 viet til Jørgen Niensens Datter Charen.
  2. Johan Ruprect (1770—) nævnes i Skiftet efter Søren Nielsen som Skoleholder her i Byen.
  3. Jens Thommesen (1778·1782?). Provst Schmidt bevidner $^{11}/_2$ 1788, at J. T. paa 4de Aar fra 1778 af har forestaaet benævnte Skole og havde baade vist sig duelig dertil og ført en ustraffelig Vandel, saa jeg tror ham ganske værdig til det ansøgte Degnekald«. — Kaldet til Degn i Ørslev og Solbjerg paa Sjælland 1788.
  4. Niels Friederiksen (før 1798¹⁾—1815) f. 1768, Søn af Skoleholder Friederik Johansen, Serridslev; tjente paa Stensbgd. som Skriver el. lign., før han blev Skoleholder. Ved hans Død skrev Amtsprovst Schmidt i Kirkebogen: »Et meget beklageligt Dødsfald saavel m. H. t. den afdødes udmærkede Duelighed og Retskaffenhed som hans alt for tidlige Savn for Enke og 7 ukonfirmerede Børn«. En Søn, Frederik Nielsen, blev Lærer i Grumstrup.

¹⁾ Under $^{1}/_2$ 1798 findes hans Navnetræk i en Skolebibel i Stensballe Skole.

5. Mikkel Knudsen (1815—1858) f. 1790 el. 91 i Amstrup, Falling S., den første eksaminerede Lærer, han omtales af de gamle som en dygtig Mand efter sin Tid. Han brugte flittig sin Tamp som Hjælpemiddel ved den indbyrdes Undervisning; holdt ingen Aftenskole, men søgte alligevel at indkræve de 4 Sk. aarlig af hver Karl. † i Sundhuset ved Stensballe Sund $^{25}/_6$ 1867.
  6. Niels Christensen Mossing (1858—63) f. $^{10}/_{11}$ 1828 i Rødding (Salling), dim. fra Ranum 1850, »Udmærket duelig«. Lærer i Ørting 1863—89. † 1899, »en nidkær og dygtig Lærer, et alvorligt Menneske og en oprigtig Kristen«.
  7. Søren Pedersen (1863—1869) f. i Rye 1833; en Tid Hjælpelærer hos Mikkel Knudsen, derefter Lærer i Tønning til 1863. † $^{16}/_{12}$ 1869 af Skarlagensfeber.
  8. Johan Andersen (1870—74) f. i Vissenbjerg Kro paa Fyn 1841., dim. fra Jelling 1862. Børne- og Højskolelærer i Gedved til 1870. Fra 1874 Forstander for Rødkilde Højskole paa Møen i 30 Aar. † i København $^5/_1$ 1909.
  9. Christen Andersen (1874—1904), f. i Hammer S. $^{23}/_3$ 1840, dimitteret fra Jelling 1863, Lærer i Horsens til 1874. Afsked 1904, † $^{11}/_4$ 1913 i Stensballe. C. A. var stærkt præget af Forstander Svendsen i Jelling og har gjort et stort Arbejde som Leder af Sangforeninger.
- c. Skoleholdere og Lærere i Haldrup.
1. Peder Skolemester (—1720) havde Barn i Kirke $^{28}/_7$ 1720 og $^{29}/_7$ 1722.
  2. Niels Sørensen (før 1759 — efter 1773) nævnes i Fundatsen 1759. 1760 blev hans Søn Madtz Nielsen gift, 1773 nævnes han i Provst Schmidts Optegnelser.

3. Hans Rasmussen (før 1785—1813) nævnes som Fadder $18/_{12}$ 1785, † $1/_{6}$ 1813.
  4. Jens Rasmussen (1814—1848) f. 1782, vies $23/_{4}$ 1814 til Forgængerens Enke; døde »af Alderdom« $21/_{1}$ 1848.
  5. Carl Sofus Nielsen (1848—56) f. i Overby Skole, Kattrup S. $3/_{9}$ 1825 (menes at være Sønnesøn af Lærer N. Friederiksen, Stsbl.), dim. fra Lyngby 1846. Lærer i Brørup v. Skanderborg 1846—48, forflyttet til Søvind $26/_{11}$ 1856. Afsked 1886, † $11/_{1}$ 1898.
  6. Niels Hansen (1857—1859) f. i Hejnsvig 1825 el. 26, indtil 1857 Lærer i Haurum.
  7. Eskild Møller (1859—1895) f. i Kastvraa, Sommersted S. $1/_{4}$ 1835, dim. fra Jelling 1855. Deltog ivrigt i Egnens politiske Liv. 1895—1915 Regnskabsfører for »Horsens Folkeblad«. 1903 Kammeraad.
- d. Skoleholdere og Lærere i Serridslev.
1. Friederik Johansen (før 1761—1799), f. ca. 1740, Tjener eller Skriver paa Serridslevgaard, før han blev Skoleholder.
  2. Christen Madsen Skjørring (1799—1818), f. ca. 1772, gift med en Datter af Forgængeren.
  3. Jens Andreas Larsen (1818—1849), f. i Serridslev ca. 1795, dim. fra Lyngby. Han indførte »Indbyrdes Undervisning«, og Skolen var en Tid Mønsterskole for Vor, Nim og Hads Herreder, idet de ældre Lærere kom dertil og blev sat ind i Metoden.
  4. Johan Jensen Tvilstedgaard (1849—1867), f. i Jetsmark ca. 1807, dim. fra Snedsted »Udmærket duelig«, Lærer ved Snedsted og derefter ved Lyngby Seminarium. Dagen efter, at han

var kommen til Serridslev, gik han hen for at se paa Tyskernes Kanoner; blev arresteret og ført til Horsens, men blev snart befriet ved Provst Høegh Guldbergs Hjælp. 1852 Dbm. 1867 Bogholder ved Stiftelsen i Hørning.

5. Peder Nielsen Hørlyk (1867—1882), f. i Taps 1840, dim. fra Jelling 1860 »Meget duelig«. Lærer i Hyllested, derpaa i Gjødvad. Efter at have taget Artium og Filosofikum tog han sin Afsked 1882; tog 1885 teologisk Embedseksamen (haud II), Sognepræst i Bedsted og Gruerup.

6. Nis Vissing (1882—1904), f. i Skanderup v. Kolding 1840; var i 4½ Aar paa et Godskontor, før han kom paa Blaagaard; dim. 1863; 1864—1882 Andenlærer i Serridslev. 1/1 1904 Afsked paa Grund af Halslidelse.

e. Andenlærere i Serridslev.

1. (Chr.) Jensen (1854—55), siden Lærer i Skjold, Dbm.

2. Kristen Utoft (1856—59), dim. fra Lyngby, døde som Forstander for Uldum Højskole.

3. Lauritz Petersen (1859—61), f. i Aaes, Søvind S., dim. fra Lyngby; døde som Bestyrer af Odder Realskole.

4. Martin Jørgensen (1861—63), dim. fra Jelling 1861; senere sin Faders Afløser som Lærer i Aalstrup, Falling S.

5. Nis Vissing (1864—82), se ovenfor.

6. Ole Lillienvaht Lauridsen (1883—84), f. i St. Dalby S., dim. fra Gedved 1882; senere Lærer i Nim.

7. Johannes Jensen (Fenger) (1884—1903), f. i Gettrup S. v. Herning, dim. fra Gedved, † 1903. Skolens sidste Andenl., da Bleld Skole blev opr. 1903.

Silkeborg som Bispeborg og Krongods.

Foredrag ved Historisk Samfunds Sommermøde i Silkeborg den 9. Juni 1918.

AF EJLER HAUGSTED.

Mine Tilhørere har sikkert alle hørt den Fortælling om Silkeborgs Grundlæggelse, der findes optegnet i Thieles Folkesagn I, 209:

Fire Mil fra Aarhus, nærved Gudenaaligger den gamle Gaard Silkeborg i en lystelig Egn omgivet af Skov og Søer. Den skal have faaet dette Navn af en Bisp, Hr. Peder, som engang vilde bygge sig en Gaard, men længe ikke vidste, hvor han vilde bygge. Engang sejlede han paa Gudenaal og tog da underveis sin Silkehue af Hovedet og lod den flyde paa Vandet, sigende, at hvor den flød i Land, vilde han bygge sin Gaard. Saaledes fandt han Stedet, og da Gaarden var bygget, kaldte han den Silkeborg.

Denne Fortælling har intet med Virkeligheden at gøre. Den er ingen historisk afhjemlet Beretning; den er ikke noget Sagn; thi til Grund for Sagnene ligger der altid virkelige Begivenheder, om de end ofte er næsten skjult under Tildigtninger og Omdigtninger. Bag de æventyrlige Fortællinger om Rolf Krake eller Regner Lodbrog skjuler der sig levende Menneskers Skæbner, der har sat Efterslægtens Fantasi i stærk Bevægelse; men denne lille Fortælling er en Myte eller et ætiologisk Sagn, der er digtet for at give Svar paa Spørgsmaalet: hvor kommer det mærkelige Navn

Silkeborg fra? Paa samme Maade har man i den romerske Oldtid — for blot at nævne eet berømt Eksempel — digtet Fortællingerne om Romulus og Remus for at forklare og forherlige Herskerbyens Oprindelse. Romulus er opkaldt efter Rom, Rom ikke efter Romulus.

Silkeborg har ikke Navn efter Bisp Peders Silkehue, — i Parentes bemærket har der ikke levet nogen Bisp Peder paa den Tid, Borgens Opstaaen kan henføres til — men Silkehuehistorien skylder Navnet Silkeborg sin Oprindelse.

Stednavnsforklaring er en vanskelig Sag, og jeg skal vel vogte mig for at vove mig for langt ud; men jeg vil dog pege paa Nabobyen Skanderborg, hvis Navn er let at forklare: Skandorpborg er den Borg, der blev bygget ved Skandorp (Skannerup). Paa samme Maade kan man tænke sig — men man veed jo ikke som med Skannerup — at Stedet, hvor Silkeborg blev bygget, har heddet Selk eller Silk. Stednavnet Selk kendes fra Sønderjylland Seil-ing, Seils-trup, Silstrup, Sillers-lev fra Nørrejylland.

Kilderne til Danmarks Middelalders Historie flyder overmaade sparsomt. Argumentum e silentio er ikke meget værd paa dette Omraade. Naar Silkeborg ikke er omtalt før Erik af Pommerns Tid (1412–35), er det ingenlunde sikkert, at det ikke har eksisteret før; men vi kan fastslaa, at der i 1414 var en Gaard, som hed Silkeborg, og som laa øst for Gudena eller rettere Remstrup, der hvor den løber ud i Langsøen.

Om dette ældste Silkeborg finder vi Oplysninger i et »Register paa hues breffue, som fantes paa Silkeborg slot anno domini 1558«. Brevene selv er forsvundne — i 17. Aarh. passede man ikke saa godt paa Arkivalia som i 20.; gammelt Pergament kunde

udmærket bruges til Fyrværkeri, men paa Grundlag af Registret¹⁾, kan jeg fortælle følgende:

»Stedet som Silkeborg stander paa« tilhørte engang i 14. Aarh. Alling Kloster, der laa ved Alling Sø i Grønbæk Sogn et Par Mil nord for Silkeborg, og som var et temmelig stort Kloster, vistnok tilhørende Benediktinerordenen, det nordligste af den Række Herreklostre, der laa ved de fiskerige Aaer og Søer i det skovklædte Midtjylland: Alling, Tvilum, Øm, Voer, Vissing, Ring (Syd for Skanderborg Sø).

Med det gode eller med det onde har en Herremand paa Egnen, maaske Hr. Erik Mus, maaske en af hans Forfædre bemægtiget sig Næsset ved Aaens Udløb i Langsøen og har her bygget sig en af disse Fæster, hvorfra der, som Dronning Margrete siger i Januarforordningen af 1396 »skete overmaade lidt Ret«. Om en anden Borg, Nørlund ved Hobro, hed det, at Margrete lod den nedrive, fordi den ikke var et Herresæde, men et Røverskjul. Borgen laa godt: paa det Sted, hvor en ældgammel Vej fra Øst til Vest gennem Jylland skærer Vandvejen fra Syd til Nord, blev den bygget paa et Næs, der paa tre Sider omgives af Vand og paa den fjerde afspæres fra Omverdenen ved en Grav. Den var let at forsvare, og to vigtige Færdselsveje beherskes af den.

En Datter af den Erik Mus, der vides at have ejet Silkeborg ca. 1400, og maaske har bygget den, Fru Thore Eriksdatter Mus blev faa Aar før 1414 gift med Ridder Laurits Hvas til Ormstrup — ogsaa kaldet Las Hvas — vistnok Egnens mægtigste Mand, en Valdemar Alterdag i det smaa, der ved Køb og List og

¹⁾ Trykt i De ældste danske Arkivregistraturer II 1860. — Smlg. F. Hvas: Samlinger og Meddelelser om Personer og Familier af Navnet Hvas III.

Magt samlede et meget betydeligt Jordegods. Det har ganske sikkert ikke været med hans gode Vilje, at Fru Thore i 1414 »har antvordet Biskop Bo Silkeborg frit til St. Clemend«. Dette Brev, der maa opfattes ikke som et Gave-, men som et Løftbrev, som den betænksomme og forudseende Biskop har sørget for at faa udstedt i højtidelig Form, viser os Bispestolens første Skridt paa den lange Vej, der førte til Silkeborgs Erhvervelse. Det næste Skridt var et Mageskifte med Alling Kloster 1418, hvorved dette afstod »Remstrup, Remstrup fang og stedit Siilkeborg stander paa«. Saa hører vi ikke noget før efter Hr. Laurits Hvas' Død. I 1433 foretages et Mageskifte mellem Biskop Ulrik og Fru Thore, Hr. Anders (!) Hvas' Efterleverske, hvorved Bispen afstaar Kirkens Gods i Gullelev, Nødelund og Bøgeskov i Nærheden af Ormstrup mod at erhverve Fruens Gods i Haarup, Haldved og Linaa.

1436 stod Fru Thore frem paa Gjern Herreds Ting; først bekræftede hun Mageskiftet af 1433, dernæst erkendte hun, at hun og hendes Arvinger ingen Ret havde udi Silkeborg; hendes Mand Ove Ovesen Daae (»Lange Ove«) til Lerbæk stadfæstede alt, hvad hans Hustru havde gjort før og nu. Modsætningen mellem dette Brev og Løftbrevet af 1414 er tydelig. Lange Ove er gaaet ind paa, hvad Laurits Hvas ikke kunde faa sig selv til. Mandens Samtykke var nødvendig, thi Jydske Lov I, 39 siger: Husfrue, der Bonde haver og Barn med, maa ikke give i Sjølegave mere end Bonden giver ja ved.

Vi forstaar godt, at Lange Ove gav ja ved; det var ikke blot for at føje sin Kone; han blev nemlig Bisp Ulriks første Official eller Lensmand paa Silkeborg, og vi maa formode, at Ægteparret har endt sine Dage her.

Bispen var endnu langt fra Maalet: den ubestridte Besiddelse af Borgen. Thi dels gjorde Alling Kloster Vanskeligheder med Hensyn til Mageskiftet af 1418, dels maatte han føre vidtløftige Underhandlinger med Laurits Hvas' Børn, der hævdede, at Fru Thore ikke havde haft Ret til at afstaa Borgen. 1463 synes Striden mellem Bispen og Hvas'erne at være kommen til en Afslutning. To Søstre gav Erik Hvas Fuldmagt til at sælge og skøde deres Del udi Silkeborg og Silkeborg Gods til Bispen. 1489 udstedte Kong Hans et Dombrev, at Silkeborg er dømt til Kirken. Og endelig udstedtes 1532 et Brev og Kontrakt, som er en endelig Ende og Beslutning imellem Abbeden af Alling Kloster og Konvent og Biskop Ove Bille om Remstrup og Remstrup Fang med mere Gods.

118 Aar var der gaaet fra Fru Thores første Løftbrev; 4 Aar efter kom Reformationen, og Bispegodset blev inddraget under Kronen. Sig saa ikke, at den katolske Kirke er kommen sovende til sit store Jordgods!

Saa meget fortæller det gamle Brevregister os, vi prøver nu paa at øse af vor næste Kilde: Fundamenterne ude paa Næsset: Kan de fortælle os noget om, hvorledes Bispeborgen har set ud? Jeg kan her fatte mig i stor Korthed og henvise mine Tilhørere til en Afhandling af Arkæologen og Arkitekten J. B. Løffler, der har gjort Rede for Resultatet af de af Fabrikant Strøjberg i 1880 foranstaltede Udgravninger¹⁾.

Hovedbygningen i Bispeborgen, det store Stenhus yderst ude paa Næsset, har været en typisk senmiddelalderlig dansk Borg. De af mine Tilhørere, der kender det gamle Søndre Tjele eller den gamle Sø-

¹⁾ Aarbøger for nordisk Oldkyndighed. 1885.

ulk, Niels Holgersen Ulfstands, Glimminge Hus i Skaane, der saa tit er afbildet, vil let danne sig en Forestilling om, hvor skummelt og uhyggeligt det har været.

Det laa omtrent i Retning fra Nord til Syd, dannede en regelmæssig langagtig Firkant ca. 30 m. lang ca. 14 m. bred; midt paa Østsiden var der tilbygget et Taarn ca. $8\frac{1}{2}$ m. i Kvadrat. For at kunne opføre Slottet paa det sumpede Terræn blev man nødt til at foretage en omfattende Pilotering, der viste sig at være fortrinlig bevaret ved Prof. Løfflers Undersøgelser; indenfor Rammer af svære firskaarne Egebjælker er der nedrammet Bøgestammer med en Diameter paa indtil 30 cm. Over Pæleværket satte man Bygningens murede Fundament, svære Kampesten i stærk Kalkmørtel, i ca. 1 m. Højde, og ovenpaa det byggede man Ydermurene, der bestod af en ydre og en indre Skal, mellem hvilke der fyldes Brokker af Tegl og Kampesten overhældt med Kalkmørtel. Det nederste Stokværk har været hvælvet; de 4 bevarede Pillefodder fortæller os, at det har været dækket af 10 Krydshvælvinger.

Over denne hvælvede Kælder har der været mindst to Stokværk; flere af Rummene har været hvælvede. I Kælderen har der været Oplagsrum, maaske i Bispernes Tid Køkken, i første Stokværk forskellige Opholdsrum, i andet Stokværk maaske en Sal. Kun Bispen og hvem der kom nærmest efter ham i Rang boede i det store Stenhus. Der har sikkert hørt en anselig Samling Udhuse til Bispeborgen. Godset, der hørte til denne, var stort, og man behøvede mange Mennesker til Bedriften i de Tider. I Borgens Fundamenter er der optaget en Kobbermønt fra Erik af Pommerns Tid. Det ligger nær at tænke sig, at den er tabt under Piloteringen, og at det store Stenhus er opført

af Biskop Ulrik som en Udvidelse af en mindre ældre Borg fra Mus'ernes Tid, der jo maatte være ældre end fra Kong Eriks Tid.

Silkeborg var Aarhus Bispestols Borg og Midtpunktet for Jordegodset i Stiftets vestlige Del, ligesom Aakjær var det i den sydlige. Det giver en Forestilling om Bispegodsets Udstrækning, naar det fortælles, at Bispen kunde ride fra Aarhus til Silkeborg uden at komme udenfor sin egen Jord. Store Strækninger omkring Aarhus laa under Aarhusgaard, det senere Marselisborg, og en væsentlig Del af Hadsherred, var Aarhuskirkenes Ejendom, ikke at tale om Strøgodset.

Herren til Silkeborg, den Aarhus Bisp, var en af Rigets Stormænd, men han kom dog først i anden Række blandt Bisperne. Ærkebispens i Lund og Bisperne i Roskilde, Odense og Slesvig var rigere og mægtigere end de fire nørrejydske Bisper i Ribe, Aarhus, Viborg og Børglum.

Naar vi vil forsøge at danne os en Forestilling om en af det 15. Aarhundredes Bisper, der jo var noget ganske andet end den lutherske Tids beskedne Superintendenter, Prædikanter, der havde et vist Tilsyn med andre Prædikanter, træder Billedet af den svenske Ærkebiskop Jens Bengtson Oxenstjerna frem som Type. Da han var bleven Uvenner med Kong Karl Knutsson, samlede han sine talrige Frænder og Ærkestolens Krigsmænd, opslog et Anklageskrift mod Kongen paa Kirkedøren i Upsala, traadte selv frem for Højaltret, nedlagde sit Pallium, Tegnet paa den ærkebiskoppelige Værdighed, paa Hellig Eriks Skrin og spændte Sværdet om sin Lænd, idet han afgav det Løfte ikke at slippe det, før Kong Karl var forjaget, og han holdt Ord.

De seks sidste af Bispefyrsterne i Aarhus var Her-

rer til Silkeborg. Ingen af dem var nogen Jens Bengtson, men de to — Jens og Ove — har været fremragende Mænd. Bo Mogensøn (1395—1424) var Søn af en Borger i Roskilde. Da Dronning Margretes betroede Kansler Peder Jensen Lodehat ombyttede Aarhus Bispestol med Roskilde, drog han »paa eget Æventyr« til Pavehoffet og blev viet til Biskop i Aarhus, og skønt Kapitlet havde valgt en anden, vidste han at gøre sig gældende som Biskop. Han støttede Dronning Margrete med store Laan og drev en fremsynet Godspolitik, idet han udvidede Bispestolens Besiddelser med Aakjær og begyndte Erhvervelsen af Silkeborg. Han byggede det nordre Kapel ved Aarhus Domkirkes Taarn, hvor baade han og hans Efterfølger ligger begravede.

Ulrik Stygge (1424—1449) begyndte sit Virke som Biskop med en Strid om den rige Arv efter Biskop Bo med den afdødes Slægtninge og Dronning Philippa. Ærkebispnen Peder Lykke mæglede, Bispestolen bevarerede Aakjær. Vi har hørt, at det var ham, der ved Mageskiftet 1433 erhvervede Fru Thores Gods i Haarup, Haldved og Linaa, han var den første Bisp, der virkelig besad Silkeborg, og der er næppe Tvivl om, at Stenhuset er bygget af ham. Ved Kristoffer af Bayerns Kroning 1443 var han med til at gennemføre, at Tienden i Jylland skulde betales med sit fulde Beløb ligesom i den øvrige Del af Riget.

Jens Iversen Lange var Christiern I.s samtidige (1449—82), han var Søn af en Ridder og studerede ved fremmede Universiteter, hvor han vandt baade den juridiske og den teologiske Licentiatgrad. Som Ærkedegn i Aarhus repræsenterede han Danmark paa den almindelige Kirkeforsamling i Basel, og han var i Kongens Ærinde i Rom, da han 1449 blev Bi-

skop i Aarhus. Han spillede en Rolle som Christiern I.s betroede Raadgiver og Repræsentant ved mange af de Møder, der blev holdt for at ordne Forholdet til Sverige. Som Biskop var han myndig og egenraadig, søgte overalt at hævde sin Kirkes Ret. Han kunde tvinge Bymændene i Aarhus, men da han vilde hævde Bispestolens Kaldsret til Marie Magdalene Kirke, som lige var bygget af Hr. Otto Nielsen Rosenkrantz, og satte denne i Band, blev han af det kongelige Retterting tvungen til at gøre Afbigt. Saalænge Aarhus Domkirke staar, vil Jens Iversen Langes Navn huskes. Det er ham, der har fuldendt det store Taarn. Hans Vaaben, de tre Roser, ses ved Siden af St. Clemens' Anker. Han har endvidere ladet Bent Notke udføre den prægtige Altertavle, en af de ypperste Prøver paa Datidens nordtyske Maler- og Billedskærer-kunst (1479). Hans eget Portræt — maaske det ældste der findes i Danmark — er anbragt paa Altertavlen. Silkeborg Gods voksede betydeligt i hans lange Bispetid, navnlig i Hids og Lysgaard Herreder blev der erhvervet en Mængde Gaarde.

Hans Efterfølger Ejler Madsen (1482—91) kunde ikke magte Stillingen, han kom i Strid med Kongen og Aarhusborgerne, og maatte efter 9 Aars Forløb opgive sin Bispestilling. Jeg nævner ham her, fordi han købte en Mængde Gaarde især i Vrads Herred. Ved sin Frasigelse 1491 forbeholdt han sig Silkeborg, hvor han boede i 10 Aar til sin Død 1501.

Niels Clausen (1491—1520) fortjener at mindes som den, der afsluttede den store Ombygning af Aarhus Domkirke og Korets Udsmykning. Han fortsatte sine Forgængeres Godskøb i alle Herrederne omkring Silkeborg og trak sig i 1520 tilbage til denne Borg, hvor

han levede endnu 11 Aar, mens Bispestolen gik over til Mester Ove Bille. (1520—36).

Den sidste Aarhusbiskop tilhørte den forgrenede og i 16. Aarh. meget indflydelsesrige Billeslægt. Han var Søn af Peder Bille til Svanholm og Anna Gyldenstjerne, studerede ved fremmede Universiteter, kom hjem som Magister og traadte ind i Kongens Kancelli.

Allerede 1506 udnævnte Kong Hans ham til Kansler. Han forstod at omgaas to saa vanskelige Herrer som Hans og Christiern II og beklædte det vigtige og vanskelige Embede med Ære, indtil han i 1520 blev Biskop i Aarhus. Navnlig i Christiern IIs første Regeringsaar synes han at have haft en meget stor Indflydelse; men efter Dyvekes Død blev han trængt tilbage af Mor Sigbrit og hendes Protegé Didrik Slagheck og andre. Dette har sikkert været en af Grundene til, at han 1520 lod sig vælge til Biskop i Aarhus.

Efter Bispevielsen sendte han et Brev til sin Moder, hvori han først forsikrer hende om sin sønlige Kærlighed og derpaa fortæller: »nu i Søndags blev jeg indført i Aarhus Domkirke og har min Herre Bispen antvordet mig Aarhus Domkirke og Bispedømme; den almægtige Gud og Hr. Sct. Clemens og alle vore Patroner unde mig den Naade, at jeg maa saa forestaa mit Embede og Regimente, at det maa vorde Gud, Hr. Sancte Clemens til Lov, Hæder og Ære og den hellige Kirke til Bestand og mig til Lykke, Glæde og Salighed«.

Dette fromme Ønske blev ikke opfyldt. Ove Bille blev reven ind i de følgende skæbnesvangre Begivenheders Malstrøm; han kom til at kæmpe paa tabende Side, men han gjorde det paa en saadan Maade, at han aftvang sine Modstandere Respekt. Da Oprøret

mod Christiern II udbød i 1523, søgte han at mægle; men da det viste sig haabløst at kæmpe for Kong Christiern, hyldede han Frederik I og bevarede sin Bispestilling. Han kæmpede mod de lutherske Prædikanter; men i Modsætning til andre Bisper foretrak han Kamp med aandelige Midler for ydre Tvang, han indrettede et Trykkeri i Aarhus, hvorfra Poul Helgesen og andre udsendte Stridsskrifter mod Luthers Tilhængere. Han haabede, at den gamle Kirke kunde bevares, hvis Frederik I's yngre Søn Hans, der blev opdraget katolsk, blev Konge i Stedet for den ældre, den ivrige Lutheraner Hertug Christian.

Men Grevefejdens og Reformationsbevægelsens Uvejre var ham for stærke. Det har vel nok været hans Livs bitreste Øjeblik, da han ved Mødet i Ry med »grædende Taarer« indvilgede i at vælge Hertug Christian. Han saa hvad Følgen vilde blive!

Da de andre Bisper blev fængslede den skæbnesvangre Augustnat 1536, lagde Christian III ikke Haand paa Ove Bille. Men da Bispelensmanden paa Silkeborg, Hans Stygge Rosenkrantz, nægtede at udlevere Borgen til Johan Rantzau uden Bispens Ordre, og da Ove Bille ikke vilde give denne Ordre: han vilde derved blive Meneder, da han havde svoret at bevare Aarhuskirkens Ejendom, saa blev han ført til Dragsholm som Fange. Først i Juni Maaned 1537 gav han efter; han indsaa, at Modstand var haabløs og »den Biskop, der havde været Hoved for al Papisteriet« anerkendte Rigsdagsbeslutningen om Bispemagtens Ophævelse. Som en Slags Erstatning blev han forlenet med Benediktinerklostret Skovkloster ved Næstved (det senere Herlufsholm), hvor han levede næsten en Snes Aar agtet og æret som en Patriark af sin talrige Slægt († 1555). Hans Testamente viser, at han førte

et standsmæssigt Liv omgivet af et talrigt Tjenerskab. »Dr. Peder Superintendent«¹⁾ besøgte ham jævnlig, og det fortælles af hans Kansler, at han før sin Død omvendte sig til den rene Lære.

Skildringen af Ove Bille har ført os forbi Aaret for den store religiøse og politiske Omvæltning 1536. Da Hans Stygge Rosenkrantz havde faaet Bisp Oves Samtykke, overgav han Silkeborg til Kongen. Gaard og Gods kom nu under Kronen, blev Led i den mægtige Godsmængde, der i det følgende Aarhundrede gav Kongen hans Hovedindtægt. Silkeborg blev et af de større Len. Lensmanden havde Gjern, Hids og Vrads Herred under sig foruden Styrelsen af selve Godset. Den kloge Christian sørgede for, at Lenet gav ordentligt Udbytte. Det var et Regnskabslen, d. v. s. Lensmanden skulde gøre nøje Rede for Indtægter og Udgifter og indbetale Overskudet i Kongens Kasse. Han var lønnet paa den Maade, at der hvert Aar blev anvist ham en bestemt Sum i Penge og Naturalier (Genant); den skulde slaa til, ikke blot til hans eget Underhold, men ogsaa til Folkehold, Vedligeholdelse o. s. v. Lensregnskaberne er bevarede og er en meget værdifuld Kilde til Oplysning af Tidens Kaar²⁾. Gennemløber vi Listen over de kongelige Lensmænd, der begynder med Ove Billes Lensmand Hans Stygge Rosenkrantz, træffer vi Navne som Lindenov, Kaas, Holch, Parsberg, Urne, Høg, Friis, Rantzau, Reventlov. Det

¹⁾ Peder Palladius.

²⁾ Paa Grundlag af Lensregnskaberne har Edvard Egeberg, Silkeborgegnens flittige Historiker, givet en fyldig og instruktiv Skildring af Silkeborg i Adelsvældens Tid. Her, hvor det ikke er muligt at gaa i Enkeltheder, anfører jeg nogle Hovedpunkter af det fremdragne Stof og henviser mine Tilhørere til Afhandlingen, der staar i Jydske Samlinger IV, 3, 137—176. Den fortsættes.

er »Rigens indfødte Ædlinge«, der her hævdede deres Ret til Kronens Len, og nu i denne Tid omformes fra Krigere til Embedsmænd.

Adelsvældens Tid var en stor Tid for Silkeborg. Der var Fest i »det store Stienhus, som kong. Maytz och Drotningen haffuer deres Maytz Gemacher paa«, naar »Kong Frederik II god og from« og »min Sofie« efter en hel Dags Jagt i de store Skove samlede Følget til Gilde om de svære Egeborde, der bugnede under Vægten af store Stege og fyldte Stobe. Men til daglig var der stille i den gamle, skumle Kasse yderst paa Næsset; den var ubeboet, og det fremgaar af de forskellige Synsforretninger, at den forfaldt mere og mere. Der var derimod travl og larmende Virksomhed i Borgegaarden, Staldgaarden og Ladegaarden; det maa have været mærkeligt efter længe at have færdedes i Storskovens Ensomhed og Stilhed pludselig at staa i den store Gaard og høre Møllehjulets Klapren, Hammerslag fra Smedjen og de andre Lyde fra de mange Værksteder, Husdyrenes Støj og mange Menneskers Stemmer. Borgegaarden var skilt fra Stenhuset ved en Grav. Vindebroen var, efter at Borgen havde mistet sin Betydning som Fæstning, bleven erstattet af en fast Bro, og for Enden af denne førte en Port gennem den vestre af de fire Længer. Disse og dens Udbygninger udgjorde et anseligt Bygningskompleks; der tales om 270 Bindinger, nogle var toetages, men de fleste var enetages, nogle dækkede med Tegl, andre med Straa. Den vestre Længe er »det Hus udi Borgegaarden som Puerten gaar igiennem och Leensmanden haffver sin Værelse paa«; det havde Taarn med Vindeltrappe, var bygget i to Stokværk og rummede Lensmanden Lejlighed og Kontor; det nordre Hus kaldtes Borgestuelængen, deri var

Borgestuen, omgivet af Soverum for Tyendet, og Skriverstuen, hvor Ridefogden og Skrivedrengene tumlede med Regnskaberne, og hvor Ind- og Udbetalingen fandt Sted; i den straatækte Bryggerslænge, der vistnok laa mod Øst, fandtes Bryggerset med en »Brøgerspande« af Kobber, der tog 11 Td. og vejede 15 Lispund, Bagerset, Køkkenet og Vaskerhuset med »Kedelgruen«; den fjerde, søndre, Længe kaldtes Fruerstuelængen og var vistnok den anseligste af de fire, den havde Kælder, to Stokværk og Taarn med Spir.

Østen for Borgegaarden laa Staldgaarden, et stort Bygningskompleks med Plads til Kongens og Lensmandens mange Heste med Kornlofter, Vognskur, Slagtehus, Bødkeri og Smedje. Naar man var gaaet over Aaen ad Møllebroen, kom man til Ladegaarden paa den venstre Bred der, hvor nu Hovedgaarden ligger. Den var firlænget, i dens Isterrad (Stuehus) boede Ladefogden.

Om denne store Kongsgaard skriver Arent Berntsen 1656: »Silkeborg er et velbygt, anseeligt oc offvermaade lystigt Slot liggende 4 Mile westen op udi Landet fra Aarhus paa et synderligt smuckt og beleiligt Sted aff Skov oc Marck saavelsom mange ferske Søer oc Aaer: Saa at Kongl. Mayt. derfor deromkring sig en egen Frihed oc Wildbane hafver forbeholdt«.

Efter Statsomvæltningen 1660 skifter Billedet. Staten var fallit, og Enevoldskongen maatte tilfredsstille sine mange Kreditorer med Krongodserne. Silkeborggodset blev solgt til Kongens Mundskænk Chr. Fischer fra Glückstadt, der under Krigen havde forstrakt Kronen med store Summer.

Fra 1664 til 1720 ejedes Silkeborg af Christian Fischer, hans Broder Daniel og dennes Søn Christian.

Saa købte Kronen Godset tilbage og indlemmede det i det Skanderborgske Rytterdistrikt; 1767 købte Ritmester Hans Hoff det ved Auktion. Det gamle Stenhus var nu forlængst sunken i Grus, de mange Bygninger, der havde været nødvendige for Lensmandens vidtløftige Husholdning var ogsaa borte, der var næppe andet end nogle forfaldne Ladebygninger tilbage af hele Slottet. Den nye Ejer maatte da opføre nye Bygninger, først byggede han sig et Stuehus, den nuværende Silkeborg Hovedgaard, derpaa efter 1777 nye grundmurede Ladebygninger. Det er en Glæde for enhver, der har lidt Sans for Bevaring af Fortidens Minder, at Hans Hoff's Bygning, der er en udmærket Repræsentant for sin Tids Bygningskunst ikke blot er bleven bevaret, men er bleven saa smukt istandsat og forhaabentlig snart bliver fri for sine grimme Omgivelser. Gid den maa faa Lov til at ligge i sin gamle Have ved Aaen, som et Bindeled mellem den gamle Tid, da Silkeborg var Bispeborg, Krongods og Herregaard og den nye Tid, da Silkeborg er Midtjyllands sundt voksende Hovedstad¹⁾).

---

¹⁾ V. Drechsel: Silkeborg giver fyldige Oplysninger om Silkeborgs Historie i 19. Aarhundrede, om Handelspladsens Opstaaen og første Udvikling.

Videbrev 1640

for Højby Mark i Framlev Sogn.

Ved HANS KNUDSEN.

Paa Landet anses i vore Dage Sognet eller undertiden Pastoratet for den naturlige kommunale Enhed, men skønt Kirkesognene er en yderst ærværdig Institution, skyldes denne Opfattelse dog forholdsvis unge Foranstaltninger; thi først i Begyndelsen af 19 Aarhundrede blev de Fattig- og Skolekommissioner til, der senere (1841) blev til Sogneforstanderskaber og 1867 til Sogneraad med stedse stigende Uafhængighed af Statens Embedsmænd og med stedse voksende Forretningsomraade.

Før disse Kommissioners Tilblivelse og navnlig før Landsbyjordernes Udskiftning i det 18. Aarhundredes sidste Aartier var Landsbyen derimod en langt mere betydningsfuld selvstyrende Organisation end Sognet. Hver By havde sin Oldermænd, der sammenkaldte Jordbrugerne til Grandestævnet, hvor Beslutninger toges for hele det lille afsluttede Samfund, som uden forbindende Udflyttersteder samlede sine Gaarde og Huse om Gadekæret og ved Agre, Fælleder og Overdrev var skilt fra nærmeste Naboer. I Bymarken laa Mændenes Agre i lange Strimler Side om Side, og de var nødt til at rette sig efter hverandre med Sæd og Høst og med Pløjning og Møgagning. Hver Mand var ikke som nu Enehersker paa sin Lod, Grandelavet herskede over Jorderne og tog de Beslutninger, Aarstiden og Forholdene krævede, men Grundloven for det lille Samfund var dets Vide og Vedtægt.

Bogstavrimet har her i denne staaende Forbindelse bevaret et Ord, der ellers er forsvundet af Sproget undtagen i Sammensætningen Helvede. Det er det samme som det islandske vili og betyder Straf. Paa samme Maade er de bevarede Vider og Vedtægter selv Levninger fra fjerne Tider og Vidnesbyrd om et ejendommeligt af Forholdene fremvokset kommu-

nalt Selvstyre, der har kunnet trives trods Herremænd og Enevælde.

Fra Tingbøger og Godsarkiver og fra Landsbyerne selv har Højskolelærer Poul Bjerge og Oberstløjtnant Søegaard fremdraget Mængder af Vider og Vedtægter og udgivet dem, men der kommer stadigt flere for en Dag. Det nedenfor meddelte Videbrev er saaledes fundet i Framlev Herreds Tingbog. Dets Indhold frembyder i og for sig ikke større Interesse, og Teksten synes ikke at være helt ufordærvet, men det er dog altid det ældste endnu fremdragne Landsbyvide for hele Aarhus Stift. Desuden adskiller det sig fra de fleste andre ved ikke at gælde for en sluttet Landsby, men for Mænd af forskellige Byer, som var Brugere af Højby, eller som den i gamle Dage kaldtes Høby Mark, hvor der til Trods for Navnet hverken fandtes By eller Bebyggelse. Matriklen af 1688 viser, at Jorden der brugtes af Præsten i Harlev og af Mænd i Framlev og Snastrup Byer ganske som paa Videbrevets Tid. Da Skanderborg Ryttergods i 1766 stilledes til Auktion, var Forholdet det samme, saaledes at Højbygaard, som nu ligger der med 13 Tdr. Hartkorn, er en Gaard af forholdsvis ny Dato.

Inden denne Gaard blev til, dyrkedes disse Jorder altsaa af Mænd fra de omliggende Byer, og Fællesskabet nødte dem til at have et særligt Vide og Vedlægtsbrev om denne Mark, og det er tilfældigvis endnu i Behold, mens Vedtægterne for de Byer, hvori de boede, ikke mere kendes.

1662. 18. Juni paa Framlev Herredsting.

Staffen Rasmusen och Søren Sørensen i Framløff lod lese och paaschriffue et besegelet och vnderschreffenn videbreff lydendes, som effter föllger:

Kindes vi effterschreffne mend her Mads Daniellsen Kaa i Harløff, Peder Lauridsen och Rasmus Nilsen i Snastrup, Peder Rasmusen i Snastrup Mølle, Anders Rasmusen i Framløff, Jens Jensen . . .¹⁾, Peder Poullsen, Jens Bertellsen, Jacob Poullsen, Søren Sørensen ibidem, bepligter vi oss forskreffne mend at villde holde vide och vedtegt om Høby march vdi saa maader som effter følger:

¹⁾ Ulæseligt.

1) At saa vidt som vi indtager till voris roughegnet huer aar, det schall vi holde vnder vide for roug och engborer¹⁾ och bor vang fra s. Vallborig dag och till roug och eng komer aff vangen, schuldes holddes vdi fred, och ingen schall driffue der vdi met nogen femoner i desmidelertid, eller huis femon der komer i vangen enten i roug eller engborer og gjør schaade, da schall det schriffues en schuer for huer femon paa videstaffuen²⁾, och kiffues der om, da schall den bede sig Gud hielp der om, det saa, saa schall det schriffues. 2) Vdi lig maade schall holde vide i samme march till biug, siden saa indtages vnder lige vide at schriffues, huis femon der i komer lengere, ind di haffue saat dies biug, och till det vorder indhøstet, vden huis der kand tyre och holde paa dies eget. 3) Noch huem som bortleyer sin jord, och der bliffuer nogen schade giort aff dies femon paa dies eng eller kuoren, som det leyer, da schall den schriffues der for, som jorden bortleyer, och saa bøde schaden. 4) Och huem som vlofflig om naten eller dagen opbryder eller tyrer nogen dies eng eller kuoren eller borer, som di vell haffue i fred, da schall schriffues huer sinde 1 schip byg och straffes dertill som for vhiemeltt eller som for andet tiffueri, och ingen at driffue der vdi met dies femon eller hior fra s. Valborig dag, och till kuorn och eng er indhøstet, vden all lodsegere dies samtøche vnder

¹⁾ Bærer: Agrene i Omdriften, mens de ikke er besaaede.

²⁾ Regnskab holdtes ved, at der for Forseelserne blev skaaret Skurer i Videstaven.

Godt Øl gør drukken Svend.

Drukken Svend gør Videstav.

Videstav gør en rig Mand til en Stodder.

(Fejlberg: Ordbog om jyske Almuesmaal IV 1048).

1 schip byg till vide for huer sinde, det scher. 5) Och huem som bortleyer sin borer eller giffuer nogen loff at tyre der vdi, som iche haffue brug i marchen, da schall hand schriffues derfor for 1 schip byg, huer dag same femon findes der vdi, och betalle schaden, som same femon eyer, och schall der tij schuer till 1 schip byg och huer schuer 1 sk., huad heller byg er let eller dyr. 6) Och huo som holder øg vdi tyer dervdi, och føllen gjør nogen schaade paa dies kuorn, da schall di schriffues der for, som forskreffuet stor, huer føll en schuer och der till betalle schaadten. 7) Och schall vi møde ved kiercken huer Søndag, tinsten er vde i kirchen, der vores boud at schriffue same vide och suare der till, och en schriffue et aar och en et andet aar, och gaa saa ret omkring, och siden hanom at indkrøffue same vide, som schriffuer vide, och forklar den som anden vide.

Och dette forskreffne videbreff bepllegter vi oss forskreffne mend och voris arffuinger at holde huer andre det alldielis shadesløs och vden schade i alle maader.

Till ydermiere vindesbyr och det saaledes holddes och effterkomis schall, haffue vi voris sengnetter neden vnder trøgt och egen hender vnderschreffuet.

Agtam [!] Framløff den 16. Maj anno 1640. Mads Daniell Kaa, Lauris Sørensen, Peder Lauridsen eg. hand, Peder Rasmusen eg. hand, Rasmus Nillsen eg. hand.

Der nest fremstod for reten Rasmus Nielsen, Jens Rasmusen i Snastrup, Søren Sørensen, Jens Jensen, Anders Rasmusen, Staffen Rasmusen i Framløff och tog huerandre i hand, loffued och denom tillforpllegtet at holde och effterkome foræ videbreff ved alle ord och pongter, som det om formellder, och huer aff forne

mend, som iche holder same vide breff och sig motvillig der i mod forholder, schall bøde till sin hosbund 4 rigsdaler och en guod tønd øll till granderne saa guod som 3 Daler strags vden nogen ophold at vd-giffue, huer gang hand sig der i mod motvillig lader befinde. Och stod forne mend met huerandre till vedermolsting.

Linæa Sogn i gamle Dage.

Af EDV. EGEBERG.

(Fortsat).

XIV. Præsterne.

Aar 1894 brændte ved Lynnedslag den gamle Præstegaard i Linæa. Den laa lige op ad Kirkegaarden, nord for denne. Det var en stor Bindingsværks-Firkant med Stuehuset eller Isterraden som det nordre Hus, og den har efter al Sandsynlighed ligget paa det samme Sted gennem Aarhundreder. Efter at den var nedbrændt og genopbygget — nede i den nordlige Ende af Stentoft, ved Aaen, — blev Grunden, hvorpaa den havde ligget, taget under Plov. Hvor de gamle Linæa Præster gennem Tiden havde haft deres Hjem, groede nu Korn og Græs.

I 1913 blev det imidlertid nødvendigt at udvide Kirkegaarden, og den Plads, hvorpaa Præstegaarden laa, er nu en Del af de døde Have. Jeg synes, det er en smuk Brug af den gamle Præstegaardstomt.

Vi ved intet om de Præster, som boede i Gaarden før Reformationen. Ikke et Navn fra den Tid er bleven bevaret. Palle Pedersen Vendel, som blev Præst i Linæa 1613, altsaa kun et lille Aarhundrede efter 1536, har i sin »Designatio præpositura« af 1661 givet os en Liste over Præster før hans Tid, men den gaar ikke længere tilbage end til Reformationen.

Om de to første Præster paa denne Liste 1) Hr. Thourd (uden Efternavn) og 2) Hr. Jens Jensen kan jeg intet fortælle.

3. **Rasmus Nielsen** ca. 1562—1611.

Wiberg siger om ham i sin Præstehistorie, at han blev Præst ca. 1562, var Provst, og at han døde i Jubelaaret, lige inden han vilde have kunnet fejre sit halvtredsindstyvende Aar som Præst. Noget mere siger hans Gravsten i Linæa Kirke. Den laa i min Barndom i Korets Gulv lige foran Knæfaldet, nu er den indmuret i den lille Kirkes vestre Væg. Den bærer Mærke af de mange Fødder — Brudeparrenes, de ofrendes, Nadvergæsternes, Præsters og Degnes — der gennem Aarhundrederne har slidt den, men man ser endnu tydeligt et Par Folk i Relief. Han i den Præstedragt, som Tidens Præster bar. Paa det skæggede Hoved bærer han Huen, som vi kender fra Billederne af Hans Tavsens, Peder Palladius o. a. Om Halsen har han Pibekraven, og den brede Krop er klædt i Præstekjolen med den brede stive Fold. Paa Fødderne har han de bekendte brednæsedede Sko. Hænderne holder han foran Mellemgulvet med udspilede Fingre, og i den ene har han en Bog. Hun bærer Birgitte Gjø-Hue, der kun lader Ansigtet frit. Kraven om hendes Hals er bred som Præstens, men ikke saa stærkt pibet som dennes. Hendes Dragt er et sidt Overstykke med mange Folder. Det er lige saa langt som Kjolen og skjuler næsten denne og Fødderne, som man ser kun Taaspidserne af. Hendes Hænder fatter hinanden foran den synlige smalle Kjolestrimmel. Under Præstefolkens Billeder er indhugget følgende:

»Her Ligger Begræfued Hederlig Mand S. H. Rasmus Nielsøn Fordum sognepræst her til lenæa oc dallerup sogne XLIX ar. oc provest udi giern herrit. Kaldede gud hannom ano MDCXI den XXI decemb. i hans alders LXXI ar; med sin k: hustrue e: oc f orines (?) maren jensdal: som døde de MDC . . . . .

ar. . . . i hendes alders . . . . aar oc lefde de i æcteskaf XLIII aar oc aflede VII søn : oc III død : af huilke II søn oc 1 dat : huiler sig oc her under. gud gifue dennom alle en glædelig opstandelse«.

Som man ser, er Pladsen, der var holdt aaben til Maren Jensdatters Dødsaar og Alder, aldrig bleven udfyldt. Over hendes Billede, paa en Bue, staar: Døden er min Vinding. Over hans har de mange Fødder levnet dette: — us er mit l. f.¹⁾ Mellem de to Valgsprog findes to Vaaben eller Segl. Paa det ene staar R N, paa det andet I H S og M I D.

At gamle Rasmus Nielsen har kunnet udpege Korgulvet som sit Hvilested kan maaske forklares deraf, at han havde gjort sig fortjent som Kirkebygger. I Kancelliets Brevbøger af 1590 findes en Missive til Lensmanden paa Silkeborg, Fr. Rantzau, ang. forfaldne Kirker. I denne siges, at R. N. har »genopbygget« Linaa Kirke, dog ikke hvilket Aar. Han har rimeligvis — hvad den store smukke Ligsten da ogsaa kan tyde paa — været en formuende Mand. Maaske det ogsaa er paa Kontoen Kirkebygger, at han i 1583 modtager en kongelig Gunst. I Kancell. Brevbøger for dette Aar findes et Brev fra Kongen, som da opholder sig i Borum ved Skanderborg, til Christoffer Valkendorf, hvori han har eftergivet »Hr. Rasmus Nielsen, Præst i Lene under Silkeborg og de andre Arvinger efter Jens Hafrum, Byfoged i Aarhus 238 Dlr. af den Sum, de bleve skyldige i Jens Hafrums Regnskab«. Og en anden kongelig Naade modtager han i 1587. Da er Frederik II paa Silkeborg-Eggen fra $16\frac{1}{7}$ — $31\frac{1}{8}$ — Løgager, Hald, Karup, Vinderslevgaard, Tvillum, Salten, Ry og Søndervissing — og da gives Rasmus Nielsen og hans Hustru fra Tvillum

¹⁾ Kristus er mit lif. (?)

et Livsbrev paa »Frihed for Skyld Ægt og Arbejde og anden Tynge af en jordegen Gaard i Lenno, som han har købt«. 1573 faar Rasmus Nielsen »Sognepræst til Silcheborg« Kronens Anpart i Kirkens Tienende, som angives at være 9 Ørte Rug, 4 Ørte Byg, 1 Ørte Havre. Det kongelige Brev herpaa er udstedt paa Silkeborg Slot af Kongen selv. Det kan jo være, at Rasmus Nielsen har haft Hans Majestæt nede i Kirkestolen under Gudstjenesten i Linaa Kirke og da vundet hans Bevaagenhed. Maaske er det dog kun en Ydelse fra Slottet til Linaa Præst, som — selv om Ydelsen kunde variere noget — kan betragtes som en Fortsættelse af en Gave hidrørende fra et kgl. aabent Brev fra 1555 — et af de saakaldte Klemmebreve — hvori det hedder, at »Presten til Leno kircke skall haffue aff Kronens part aff thienden aff forn Leno sogen fem ortu korn«. Endvidere oppebærer han fra Silkeborg Slot — ligesom hans Efterfølgere langt ned i Tiden — sammen med Præsterne i Gødvad, Sejling, Kragelund og Them — en Fjærdepart af 15 $\frac{1}{2}$ Ørte Rug og 13 Ørte Malt.

At Rasmus Nielsen har været en dygtig og indenfor sin Stand anset Mand fremgaar bl. a. deraf, at han i 1584 vælges af Gjern Herreds Præster til at rejse til Prins Christians Hylding — sammen med Embedsbrødrene Niels Knudsen, Røgen, Chr. Jensen, Alling, Niels Mikkelsen, Gjern, Provst Jakob Jørgensen, Hammel og Hans Pedersen, Skorup — forat repræsentere Herredet. Det taler jo ogsaa til hans Ære, at han samme Aar vælges til Provst og som saadan — som gammel Mand, et Aar før sin Død — atter vælges til at repræsentere Herredets Gejstlighed — denne Gang sammen med Præsterne Niels Mikkelsen i Gjern, Niels Pedersen, Hammel, Jens Chri-

stensen, Alling og Niels Pedersen, Skorup — ved Valg og Hylding af Prins Christian i Viborg 1610.

4. **Jørgen Pedersen Obel** (1611—18).

Efter Rasmus Nielsen følger i 1611 Magister Jørgen Pedersen Obel. Wiberg mener, han er født ca. 1585. Der er en ret morsom Omstændighed ved hans Kaldelse. I et kongeligt Brev til Lensmand Laurits Ebbesen og Biskop Jens Giødesen, Aarhus (1550—1626) siges, at Kongen har bragt i Erfaring, at Sognepræsten til Lenov og Dallerup Sogne for nogen Tid siden er død, og at Sognemændene i Lenov Sogn, der er Hovedsognet, i Forening med Chr. Holck, Embedsmand paa Silkeborg Slot, have givet en Person ved Navn M. Jørgen Pedersen Kald, hvilken Person Sognemændene i Dallerup Sogn, der er Anneks sogn, imidlertid ikke ville kalde. De skulle ordne det saaledes, at M. Jørgen Pedersen bliver ordineret til begge Sognene og ogsaa bliver ansat i Dallerup Sogn, da han er kaldet til Hovedsognet og findes skikkelig og bekvem i Levnet og Lærdom. De skulle foreholde Sognemændene i Annexsognet, at de skulle holde M. Jørgen for deres Sognepræst og give ham den Rettighed, der tilkommer Sognepræsten. Det er vel sagtens Biskoppen, der har været ude at tale Sognemændene til Rette, og det har sikkert været ham noget af en Æressag at faa Sagen i Orden, da han utvivlsomt selv har holdt Eksamen og godkendt Magisteren som Ansøger til Embædet. Skønt Obels Navn ikke træffes i den Protokol, hvori mange af Biskoppens Eksaminander findes, kan man sikkert gaa ud fra, at han har været mellem disse.

Vi ved ikke — ligesaa lidt som ved hans Forgængere — noget om hans Afstamning og Studier, og om

hans Familieforhold kun dette, at han var gift med en Anna Eriksdatter, om hvem der ikke kan opgives noget ud over det blanke Navn.

Om hans Virksomhed i Linæa kan heller intet oplyses, men han maa vel som Magister i Kundskaber have raget op over sine Kollegaer, hvis Uddannelse det i de Tider nok var sløjt med. Og han maa vel ogsaa have været ud over det almindelige som Præst, siden han i 1618 kaldes til Embedet i Skanderborg—Skanderup—Stilling, altsaa til Slotspræst, den Mand Kongen (Chr. IV) vel i Reglen hørte, naar han var paa Slottet. Hvad han ofte var. Det er vel heller ikke usandsynligt, at Kongen under sine Ophold paa Silkeborg Slot har hørt ham prædike, eller at han er bleven Kongen anbefalet af Lensmanden samme Sted, Christen Holck som en dygtig Præst. Angaaende hans Kaldelse til Slotspræst hedder det i »Jyske Registre«,

»at man nu hæffer antaget hederlig mand M. Jørgen sognepræst i Linow att skulle være prediekanter her paa wort slott skanderborg saa och sopenprest udi skanderup och stilling sogner«. Som Formlen sædvanlig lyder, skal »hand sig udi samme kald skiche och forholde flittigen och tilbyrligen som en gudtz ordtz thiener och sielesørger eigner och bør«. Han skal hver Søndag prædike baade i Slotskirken og i Skanderup Kirke, først der paa slottedt betidelig och till formesse, »som mand kalder, huad helder vi ere sielf tilsteede eller iche«. Desuden »skall hand och huer onsdag och fredag prediche i Slotts Kirchen der paa Slotted saavel naar vi ere icke sielf tillstede som naar vi ere tillstede«. Han skal holde en »god skickelig wellert person til Capelan« til Hjælp i Tjenesten. Lønnen er »IX ørte meel 1 lest malt XXXVI skipper Humle III fiend smør XXXVI sider flesk, oxekiød III Krop XXXVI faarekroppe XXXVI gaasekroppe I leffuendes Oxen X leffuendes faar V leffuendes fiedesuin XV tønner sild III thønner torsk III* (300) Huilling Kabliau XXXIII fisk III thønner gryn I thønne lønborg salt, samme ledes skall hand derforuden aarligen hæffe til pension

XXX gamle daller och en kledning med sin tilbehøring som hand effter sin stand och leilighed bekuemmelig kand drage. Och skall hand aff skoffuen bekomme till sin nøtørfftig ildebrand«. Desuden skal han have sin Tiende og »ald anden preste rentte och rettighed af begge Sogner som de fremfarne prester udi samme sogner hafft haffuer«. Kapellanen skal han selv lønne.

Det var altsaa et udmærket Embede og blev sikkert ikke givet til en Sinke.

Han var Præst i dette Embede til 1638, da han døde. Aaret 1627 var et slemt Aar for Obel. Da maatte han nemlig — som saa mange Præster i de Aar — under det fjendtlige Indfald i Jylland tage Flugten med Hustru og Børn.

Hans Enke blev boende i Skanderborg. Kongen sørgede for hende med Bolig. Ang. denne har man et kong. Brev fra Haderslev 1639, som lyder saaledes :

»Enke Anna Eriksdatter faar for lifstid ded gamle huus, som er staaende aff den resident voris hoffpredichanter pleier at haffue Verelse udi, naar hoffleger udi Schanderborrig holdes, och det med det Jordmon som der tilligger, hvorudi hun kand haffue sin boelig och huus-værelse, naar hun dend resident hun nu iboer till denne Slotzpræst derudi Steden er kommen, har guterit, effterdi hun ingen Værelse haffuer at ifløtte, huor imod hun skall vere forpliøht effter hendis eget tilbud samme eiendomt at lade bebygge och forferdige, och derhos forschaffe Værelser derudi, saa vores hoffpredichant der kand logere, naar wi hoffleger holder sammesteds, till huilchen bygnings hielp wi naadigst haffuer undt och beuilget hender ett lidet Stycke huus som dog shall staa gandsche paa falde, och er bestaaende aff dend gaard, som woris Cantzeler før fiendens Anfald pleiede at haffue sin Værelse udi«. ³/₁ 1639 Haderslev.

Wiberg noterer, at hans Ligsten endnu findes, og at han blev Provst, da han kom til Skanderborg.

5. Oluf Olufsen Vordingborg (Olaus Olaides Wortburgius) 1618—23.

Wiberg oplyser om ham, at han er født i Vording-

borg og Student fra samme By. I Biskop Gjødesens tidligere omtalte Protokol for 4. Aug. 1617 er noteret, at han af Lensmanden paa Silkeborg, Christian Holck, er kaldet til Sognepræst i Lennov og Dallerup og lover Troskab i dette Embede. Han maa sikkert ogsaa have været noget ud over det almindelige som Præst, da han, efterat have været Præst i Linaa til 1623, kaldes til Randers Graabrødre eller Frue Kirke. Det eneste Spor af Mandens Virksomhed i Linaa er en intetsigende Attest fra hans Haand, eller en Attest, som viser hans ringe Interesse for Ting, han burde have interesseret sig for. Der udgik 11. Aug. 1622 en kongelig Missive til Biskopperne, ogsaa den Aarhus, at de gennem Præsterne i deres Stifter skulde undersøge, hvad der i Sognene fandtes af »Antikviteter, Historie, Runebogstaver og Callendarier«. Oluf Olufsens nærmeste Kollegaer har ikke kunnet finde noget og O. O. selv skriver i sit Svar:

»Efter Kongeligh Majestætis breffs formelding, haffuer Jeg Oluff Oluffsøn uverdigh Evangelii Thiener till Linaa och Dallerup Sogner forspurt migh ij min Sogn och finder dogh ingen antiquiteter eller noget, som jeg dømmar var at erindre; det bekender jegh ved min egen handschrift. 3 Aprilli A^o 1623. Oluff Oluffsøn Vordingborg. manu mea.

O. O. var gift med Birgitte Hansdatter, Datter af Præsten Hans Gamalielsen i Gudbjerg, Svendborg Amt, og han havde med hende 5 Børn. To af disse var Præster. Den ene, Eskild Olsen blev Faderens Eftermand ved Graabrødre i Randers. Han skal have udmærket sig som Musikus og Mathematiker. Den anden, Hendrik Olsen, som døde samme Aar som Faderen — 1666 — skal have været »en god Poet« Hans Død skal, efter Wiberg, »være bleven ovenfra sagt hans Fader, idet han døde«.

Nogle Smaastykker af en gammel Provstebog.

Ved EVALD TANG KRISTENSEN.

Den Provstebog, jeg her har givet smaa Uddrag af, fandt jeg for mange Aar siden oppe paa Præstegaardens Loft i Kragelund i Hids Herred, hvor den laa mellem andet gammelt Ragelse. Den er nu forhaabentlig landet i Landsarkivet i Jylland. Den har maaske ligget der som Efterladenskab efter en eller anden Provst.

»1691. Hr. Erick Thomæssens¹⁾ udi Giern indstefnit sin Degn Christen Mortensen for sin uchristelig og forargelig forhold imod sin hustrue, saa og for sin Muutvillighed og opsetzighed imod sin Præst.

Hvorpaa blev saaledes Kjendt, at Degnen skulle gjøre Hr. Erick offentlig afbiikt paa Mødet og love under sin Degnekalds fortabelse sig ey at lade befinde udj noget sligt hereffter enten mod sin Præst, Hustrue eller andre«.

»1700. En Sag angaaende nogle ærerørige Ord som Hr. Erick i Gjern skulle have ladet falde imod Mons. Oluf Lassen, hvorpaa blev kjendt saaledes:

Saasom ingen Forlig i denne Sag var at formode imellem Parterne, Oluf Lassens Fuldmægtige sagde sig ingen Ordre eller Fuldmagt dertil at have, og Oluf

---

¹⁾ Hr. Erich Thomsen Aarhus i Gjern og Skanderup fik Embedet 1672 og døde 1700. Hans Søn Niels Erichsen Gjern blev Præst i Ljørslev og Ørding paa Mors og døde 1720.

Lassen ikke selv var til Stede, da Sagen som i sig selv ikke er nogen gejstlig Sag, som her for Retten bør at paakjendes, vidste vi ikke rettere end at henvise den til den verdslige Ret, men som Provsten i hans udstedte Dom ikke med saa klare Ord, som han vel burde, har henvist Sagen fra sit Forum og derved givet Aarsag til en Del Penge spildt. saa bør han derfor at betale til Mons. Oluf Lassen for Omkostning 6 Rdl.«

»1694. Hr. Sivard Paulin i Houlberg, som var indstefnit, var tilstede og bekiente. at hand utilbørligen af en ubesindig hastighed hafde i sin schri- velse til Hr. Christen Bering meldet om velbaarne Frue Ølgaard gyldenstiern og hendes huus, hvil- cket hand bad om Forladelse for at maatte effterla- des og iche vider til det verste effterregnes, Forsik- rende sig hereffter at beflitte sig paa saa at compor- tere sig med den som en Erlig Retsindig Præstemand egner og andstaaer«¹⁾.

»1695. Biscopen hafde ladet indkalde for sig i det hæderlige Proustmode Hr. Jørgen Torup²⁾, Sogne Præst til Ring og Fouling Menighed for Slaugs- maal, som hand i druchenschab hafde begaaet mod en corporal, og endog Sagen imellem ham og corpo- ralen var forligt, saa iche dis mindre, effter som hand

¹⁾ Hans Mellemværende med Fru Øllegaard Gyldenstjerne paa Bidstrup omtales ogsaa i Wibergs Præstehistorie, men fremsættes dog der lidt anderledes. W. meddeler, at han paa Prædikestolen skal have brugt nogle fornærmende Ord imod Fruen og hendes Mand Kaj Lykke. Her siges jo at han skal have skrevet dem til Præsten i Lavrbjærg, Chri- sten Nielsen Bering, der altsaa maa have sladret af Skole. Fru Øllegaard døde for Resten samme Aar, men dog vel ikke af Harne over Fornærmelserne.

²⁾ Hr. Jørgen Jensen Thorup i Ring kom til Embedet 1688 og døde 1729.

derved haver givet en stor forargelse i hans embede . . . . . saa blef hand af biscoppen alvorligen sat til rette derfor og mulcteret for 20 Sprdlr. til fattige præste-encher med formaaning, at hand herefter ædrueligen og schicheligen sig skulle forholde, saa frembt han iche, om hand i nogen saadan enormiteter fremdeles schulle betræffes, ville have forbrudt sit kald.

Man skulde synes, at Præsten efter denne alvorlige Afklapsning skulde have holdt sig i Skindet, særlig da Kaldet selv stod paa Spil. Men desuagtet er det galt igjen 1699, thi da maa han atter frem for Provsteretten. Den Korporal maa han have haft et godt Øje til, og Korporalen maa ligeledes have været Præsten paa Nakken.

»1699. Hr. Jørgen i Ring blev indkaldt for et Slagsmaal, han skal have været i med en Korporal, og uanset han undskyldte sig med at have været nødt til at forsvare sig mod Korporalens Overfald, da ansaaes han ej for at være undskyldt, blev haardelig reprimanderet og sat til Rette med Formaning at rette og bedre sit Levnet, at omgaaes hver Mand ærlig og redelig, som hans Embede udkræver, saa fremt baade den og forrige Sag ej skulde staa ham aaben for, og være Tiltale undergIVEN paa sit Embedes Fortabelse, hvorpaa Hr. Jørgen med Haand og Mund lovede, at han aldrig tiere i saadan Forseelse skulde findes, og blev Provsten befalet herefter at have des nøjere Indseende med hannem, og om han skulde findes i nogen Enormitet, liden eller stor, da efter hans Pligt straks at give Bispem den til Kjende, saafremt han vil ikke selv staa til Rette derfor.

Man ser tydelig, at Hr. Jørgen ikke har haft rent Brød i Posen, siden der saadan for Fremtiden skal have Indseende med ham. Han maa have været et Stykke af en Slagsbroder,

og præstelig Værdighed har han nok ikke kjendt synderlig til. Ogsaa disse Sager omtaler Wiberg. Han maa forøvrigt have været meget fattig, og hans Præstegaard ussel af Bygning, siden den ikke kunde regnes til at være mere værd end næppe 20 Slettedaler.

»1696 blev Hr. Rudolph Bølck¹⁾ paa Landemodet beskikket til Provst i Øster-Lisbjerg Herred. (Wiberg har 1695 eller 96) Samtidig blev Hr. Niels Nielsen Aarøe²⁾ udnævnt til Provst i Sønderhald Herred og Hr. Jens Jensen Holstebro³⁾ i Skivholme til Provst i Framlev Herred«.

»1698 havde Degnen i Nebsager Matz Andersen indstævnet Provsten i Bjerge Herred Hr. Niels Glud⁴⁾ for en Dom, afsagt imellem ham og hans Formands Enke, angaaende en aarlig Pension til hende af Degnekaldet. Men Provsten lod producere Degnen Matz Andersens Haand, at den Sag imellem ham og hans Formands Enke var imellem dennem venligen forligt«.

1702 havde Landemodet en Sag at behandle med Hr. Peder Nielsen Lundsgaard, der af Wiberg skildres som underlig, urimelig og trættekjær. Han anfaldt Sognepræsten for Alteret, vilde slide Messeklæderne af ham, kradsede ham med Negle i

1) Hr. Rudolph Bølck i Torsager blev Præst der 1668 og døde 1702, var altsaa kun Provst i noget over 5 Aar.

2) Hr. Niels Nielsen Aarøe i Favsing var Præst der fra 1669 til 1700, var altsaa kun Provst i næppe 4 Aar.

3) Hr. Jens Jensen Holstebro kom til Skivholme og Skovby 1677 og døde 1708 efter en Nat at være bleven ilde mishandlet paa Vejen fra Skovby til sit Hjem.

Wiberg kalder ham J. J. Hobroe og siger, at han blev Provst 1696 eller 1699.

4) Hr. Niels Sørensen Glud i Glud og Hjarnø blev Kapellan der 1665 og siden Præst samt Provst 1681. Han døde 1711, Sønnen Poul Nielsen Glud blev hans Eftermand. En anden Søn Søren Nielsen Glud var Præst i Katstrup.

Ansigtet o. s. v. Han var først Kapellan hos Magister Johan Hyphoff i Mariager. Protokollen har herom følgende:

»Saasom den Kontrakt, som imellem Provsten Mag. Johan Hy-poph og hans personal Kapellan Hr. Peder Lundsgaard er oprettet, ikke aleneste at forrette Præstetjeneste i Hem og Sem Sogne, men endog med sit eget [Red]skab at forrette Prædiken og Messe for Sognepræsten sammesteds, naar det ham tilfalder, og han lovlig derom og i rette Tider vorder tilsagt, [ikke bliver overholdt] . . . . for hans siden tit beviste Opsætsighed mod Provsten bør han til fattige Præsteenker at erlægge for 20 Rdlr. til Processens Bekostning, foruden de 3 Rdl., hannem af Provsten tildømt, endnu 3 Rdl. til Magister Johan Hypoph«.

Han var ogsaa Kapellan hos Eftermanden Hr. Pontus Henriksen Sparre, og ham ragede han ogsaa uklar med, men maatte 1707 afgive følgende Erklæring:

»Jeg Hr. Peder Lundsgaard vedstaar hermed, at jeg ved min Prokurator Niels Vinter utilbørligen haver ladet sigte og sætte i Rette for hæderlig Provstret af Onsild Herred over min Sognepræst Hr. Pontus Sparre, da jeg dog intet andet véd med ham end det, som kristeligt, skikkeligt og en hæderlig Præstemand anstændig kan være, og vil derfor her for det hæderlige Provstemode ikke aleneste have herom fornøjelig erklæret, men og kjærligen ombedet ham, at han mig denne Forseelse vil eftergive og ikke tilregne«¹⁾).

»1706. Saasom Hr. Matth. Bay i Vivild [1683—1714] ikke kan nægte, at han jo har taget dem til Sakramentet, som egentlig hørte til Hr. Jacob Rii-

¹⁾ Hr. Peder Lundsgaard blev siden selvstændig Sognekapellan for Hem og Sem.

ses Menighed (Præst i Nimtofte 1686—1712), og det uden Hr. Jacob Riises Tilladelse, saa eragtes for billigt, at han efter Provstens Dom derfor giver til fattige Præsteenker 1 Rdl. til Mulkt. Men som Hr. Jacob for at overbevise ham det, og saasom det til Kjende for Provsten har maattet gjort temmelig Bekostning, saa bør han at give til Hr. Jacob til Erstatning 4 Rdl., og som han efter Sigelse skal have taget mod 2 Sldr. for Jens Rygaards og Dorothe Pedersdatters Copulation, som havde Hans Majestæts Brev, at de i Huset maatte copuleres, og anderledes derfor burde at afligge Præstens Tjeneste; Hr. Mads ikke heller, førend han tog imod saa slet en Present, har villet tilmelde Hr. Jacob det, heller siden villet nævne de 2de Mænd, som skulde leveret ham Pengene, saa eragtes billigt, at Hr. Mads fornøjer Hr. Jacob Riis, som var berettiget den halve Part af det, som gives for Copulationen, med 2 Rdl. for sin Anpart.

Ret morsomt er det, at der paa Landemodet 1711 blev udnævnt en Mængde Provster, nemlig: Hr. Jochum Brorsen i Randlev til Hads Herred, Hr. Anders Hvas i Serup til Hids H., Hr. Peder Vedege i Glenstrup til Nørre-Hald H., Hr. Jørgen Besche i Gammelby til Bjerger H., Hr. Niels Lund i Hinge til Lysgaard H. og Hr. Mag. Lyder Lassen i Randers, som tilforn havde været Provst i Slagelse H., nu til Støvring Herred.

Nogle af Stykkerne er her anførte med den gamle Retskrivning for at vise, hvordan den saa ud, til andre har jeg ikke brugt den, da det jo var unødvendigt.

Historisk Samfund i 1918.

I Aaret 1918 har Samfundet udsendt sin ellevete Aarbog. Udgravningerne i Emborg blev fortsat i Juli og August under Ledelse af Arkitekt Smidt. Der blev fremdraget tre nye murede Grave, og den vestre Del af Kirkens Fundamenter blev afdækkede; nu er næsten hele det Stykke Jord, Samfundet købte i 1911, undersøgt.

Medlemstallet er nu naaet op over 1000; det er altsaa næsten fordoblet i Løbet af to Aar, takket være adskillige energiske Medlemmers Virken. Vi haaber, at endnu flere vil arbejde med, saa at vi i Løbet af næste Aar kan komme langt ind paa det andet Tusind. Der er mange Egne, hvor vi næsten ingen Medlemmer har; mens vi har haft god Fremgang i Aarhus, er Medlemstallet i Horsens stadig meget ringe.

Samfundet har i 1918 modtaget fortsat Understøttelse fra Staten og fra Aarhus og Skanderborg Amter, fra Horsens og Silkeborg Kommuner, fra Arbejdersparekassen og Landbosparekassen i Aarhus, og Aarhus Kommune har bevilget et Tilskud. Forretningsudvalget bringer herved Samfundets Tak for disse Gaver.

Dyrtiden har bevirket, at alle Udgifter — navnlig til Trykning — er stegne, dog lykkedes det at undgaa Kontingentforhøjelse og at forøge Kassebeholdningen til ca. 1150 Kr.

Den aarlige Generalforsamling blev holdt Fredag

d. 21. Juni Kl. 5 i Forsamlingsbygningen i Østergade. Efter at Formanden havde givet nogle Meddelelser om Virksomheden i det forløbne Aar og Regnskabet var bleven godkendt, blev der foretaget Valg til Bestyrelsen; de efter Tur afgaaede Medlemmer blev genvalgt undtagen Gaardejer Møller Rasmussen, der er rejst til et andet Amt. I hans Sted valgtes Dr. med. Isager, Ry. Revisor Knud Larsen blev genvalgt; ligesaa Forretningsudvalget; dette konstituerede sig paa samme Maade som det foregaaende Aar: Haugsted, Formand, Henningsen, Næstformand, M. Jacobsen, Kasserer. De øvrige Medlemmer er: L. Andersen, v. Holstein Rathlou, H. V. Rasmussen, N. P. Østergaard.

Bogbindermester Fritz Petersen, Frederiksgade 67 er fra 1. Januar 1919 bleven Samfundets Sekretær og har paataget sig Ekspeditionen af Aarbøgerne.

Siden den sidste Aarbog udkom, har Samfundet mistet sin Kasserer, Sparekassedirektør Mikkell Jacobsen, R. af D., der blev reven bort af spansk Syge i Januar. Direktør Jacobsen har været Medlem af Forretningsudvalget ligefra Samfundets Oprettelse i 1908 og Kasserer fra 1911. Han var en god Støtte i de Aar, da Emborg Arbejdet blev sat i Gang; vi skylder ham Tak for, at dette Arbejde kunde fortsættes støt og roligt trods pekuniære Vankeligheder. I Forretningsudvalget savner vi hans stilfærdige og faste Personlighed, ved vore Møder vil vi savne hans vindende og taktfulde Optræden. Han var Historisk Samfund en god Mand, og alle vi, der har arbejdet sammen med ham igennem de mange Aar, vil med Tak mindes hans venlige Færden mellem os.

Samfundet sendte en smuk Blomsterdekoration til hans Kiste og var repræsenteret ved Begravelsen.

Sommermødet i Silkeborg.

Søndag den 9. Juni 1918.

Det var smukt Vejr, om end lidt køligt, og der samlede sig en anseelig Skare Tilhørere (6—700) omkring Talerstolen i Lunden.

Kl. 2 blev Fundamenterne af den gamle Bispeborg i Papirfabrikens Have forevist. Seminarielærer cand. theol. Ludvig Jensen fortalte Borgens Historie og forklarede dens Indretning.

Kl. 4 begyndte det egentlige Møde i Lunden. Seminarieforsøger Vinther bød Forsamlingen Velkommen og talte om Betydningen af det Arbejde, der gøres i de historiske Samfund for at samle og bevare de enkelte Egnes historiske Minder. Derefter holdt Bibliotekar Haugsted det S. 164-178 gengivne Foredrag. Da Forsamlingen havde sunget Jeppe Aakjærs smukke Sang »Som dybest Brønd gir altid klare Vand« fik cand. polit. Sven Røgind Ordet for at tale om »Silkeborg Papirfabrik. Et Bidrag til dansk Industris Historie«.

Da Papirfabriken blev grundlagt i Fyrrerne, betød Købstæderne ikke nær saa meget i det danske Samfund som nu. Dengang boede der tilsammen i alle Kongerigets Byer 250,000 af en Befolkning paa 1,300,000 altsaa $\frac{1}{5}$, mens der nu bor 1,250,000 af 3,000,000 altsaa $\frac{2}{5}$. Mens Haandværk og Industri dengang beskæftigede 300,000 Mennesker og Landbruget 800,000, er Forholdet nu 800,000 til 1,000,000.

Udviklingen har gjort Danmark fra et Landbrugsland til et Landbrugs- og Industriland. Haandværket, der i Fyrerne beskæftigede de allerfleste af de 300,000 Mennesker, er nu traadt i Skygge for Fabriksvirksomhederne. De ældste Fabriker i Danmark stammer fra Merkantilismens Tid og blev grundlagt med Statens Støtte; men det økonomiske Grundlag, de hvilede paa, var usundt, og de fleste af dem forsvandt igen, saa at der i Begyndelsen af 19. Aarh. var færre Fabriker end i 18. Aarh. Først i Trediverne og Fyrerne, da de nye Strømninger naaede Danmark, blev det muligt, at private Fabriksvirksomheder kunde vokse op og gøre sig mere og mere gældende i vort økonomiske Liv. En af disse Virksomheder er Papirfabriken i Silkeborg. Brødrene Michael og Christian Drewsen, der grundlagde den i 1844, tilhørte et gammelt Industriadynasti; i Aaret 1700 forpagtede Stamfaderen Johan Drewsen den af Dronning Charlotte Amalie grundlagte Strandmølle, 1718 købte han den; siden da havde Familien Drewsen lavet Papir paa Strandmøllen; men Fremgangsmaaden var meget primitiv, indtil J. Chr. Drewsen indførte den første Papirmaskine og derved gjorde sin Mølle til den første egentlige Papirfabrik. — Naar J. Chr. Drewsens Sønner valgte Silkeborg som Sted for en ny Fabrik, var det, fordi der her var en betydelig Vandkraft. Det er denne i Forbindelse med Erfaringerne og Traditionerne fra Strandmøllen, der danner Grundlaget for Fabrikens Eksistens. Men det var nødvendigt at skaffe Boliger og gode Levevilkaar for Funktionærer og Arbejdere. Brødrene Drewsen bevægede da Kongen, Christian VIII, til at oprette Silkeborg Handelsplads og udstykke Herregaardens Jorder til Bebyggelse, der blev givet Nybyggerne forskellige Privilegier, og

i Løbet af en kort Aarrække voksede der en By omkring Fabriken. At der kom Bane allerede 1871 bidrog til at fremskynde Byens Vækst. — Fabriken voksede stærkt under Michael Drewsens Ledelse; 1870—89 ejedes den af Strøjberg, blev saa overtaget af de forenede Papirfabriker og har nu som Specialitet Tilvirkning af Papir til Seddelpenge.

Der kan tvistes om, hvor stor en Andel Fabriken har i Silkeborg Bys Udvikling; men det kan ikke nægtes, at den gav Stødet til Byens Grundlæggelse.

Man kan af Silkeborg Papirfabriks Historie lære, at en dygtig og initiativrig Mand kan komme til at betyde meget for sit Land. Lad os da ønske, at vi i den svære Tid, vi gaar i Møde efter Krigen, maa have mange af den Slags Mænd, hvis Opdrift, Initiativ og Fremsyn kan medvirke til, at vi kan hævde os som et dygtigt og anset Folk.

Efter at Seminarieforstander Vinther havde takket Foredragsholderne, sluttede Mødet med, at Forsamlingen sang »Der er et yndigt Land«.

Kl. 6 samledes en Del af Medlemmerne til en Fællesspisning i Pavillonen i Lunden. Der blev holdt mange Taler, og der herskede en udmærket Stemning. Historisk Samfund har kun Grund til at glæde sig over og sige Tak for den venlige Modtagelse, det fik ved dette første Møde i Silkeborg.

Historisk Samfund for Aarhus Stift.

Kasseregnskab for Aaret 1918.

	Kr.	Øre		Kr.	Øre
Indtægt.			Udgift.		
Kassebeholdning ¹ / ₁ 1918.	508	77	A. Aarbogen 1918.		
Medlemsbidrag	1992	00	Trykning og Clichéer.....	1165,30	
Salg af Aarbøger	193	33	Honorar	376,00	
Indtægt i Emborg	92	00			1541 30
— ved Mødet i Silkeborg ..	60	00	B Udgift i Emborg.....		54 50
Tilskud fra Staten	200	00			
— - Aarhus Amt	25	00	C. Sommermøde og General-		
— - Skanderborg do.	50	00	forsamling.....	257	20
— - Aarhus Kommune	50	00			
— - Horsens —	25	00	D. Dansk historisk Fælles-		
— - Silkeborg —	20	00	forening.		
— - Landbosparekassen ...	75	00	Medlemsbidrag for 1918	30,00	
— - Arbejdersparekassen ..	75	00	Deltagelse i Møde i Kbh.	50,00	
Renter indtil ³⁰ / ₉ 1918.....	28	34			80 00
			E. Administration m. m.		
			Revision	10,00	
			Ekspedition	90,50	
			Forskellige Tryksager	81,00	
			Forretningsudvalgsmøder... ..	13,65	
			Annoncer, Porto, Papir.....	120,00	
					315 15
			Kassebeholdning ³¹ / ₁₂ 1918.....	1146	29
	3394	44		3394	44

INDHOLDSFORTEGNELSE

	Side
<i>S. Nygård</i> : Det Skanderborgske rytterdistrikt	1
<i>Fr. Kerff</i> : Vor Kloster.....	49
<i>Thorvald Madsen</i> : Af Hans Brøchners Optegnelser.....	56
<i>A. Ravnholt</i> : N. P. Schøler.....	80
<i>C. M. Smidt</i> : Kapellet ved Brestenbro ..	123
<i>A. I. Gejlager</i> : Skolevæsenet i Væhr og Nebel Sogne	142
<i>Ejler Haugsted</i> : Silkeborg som Bispeborg og Krongods ..	164
<i>Hans Knudsen</i> : Videbrev.....	179
<i>Edv. Egeberg</i> : Linaa Sogn i gamle Dage. Præsterne	185
<i>Evald Tang Kristensen</i> : Af en gammel Provstebog	192
Historisk Samfund i 1918.....	198
Sommermødet i Silkeborg.....	200
Regnskab.....	203

Historisk Samfund trænger til flere Medlemmer. Vi er i Øjeblikket ca. 1000; vi burde være mindst 1200. Jo større Historisk Samfund bliver, des større og bedre bliver Aarbogen, og des flere Møder kan vi holde.

Virk derfor for Tilgang af nye Medlemmer i Deres Kreds.

Kuponen bedes benyttet og i udfyldt Stand sendt til

Bibliotekar *Ejler Haugsted*,
St. Pauls Kirkeplads 7,
Aarhus.

Undertegnede ønsker at blive Medlem af *Historisk Samfund for Aarhus Stift* og anmoder om at faa tilsendt

Aarhus Stifts Aarbøger XII. 1919

pr. Postopkrævning (3 Kr. 50 Ø.e).

Navn: .....

Stilling: .....

Adresse: .....

Ønskes ældre Aarbøger?

Til nye Medlemmer sælges *enkelte* ældre Aarbøger til halv Pris 1 Kr pr. Aarvog. Aarbøgerne 1910 og 1917 er udsolgt. 1908—09, 1911—16, 1918 sælges for 6 Kr. tilsammen, saa længe det lille Restoplag slaar til. Fælles Indholdsfortegnelse findes i Aarbogen 1919.

HISTORISK SAMFUND FOR AARHUS STIFT

har i 1908-18 udgivet 11 Aarbøger.

(Indholdsfortegnelse paa Omslagets tredje Side)

Nye Medlemmer kan ved Henvendelse til Forretningsudvalgets Formand, Bibliotekar Ejler Haugsted, St. Pauls Kirkeplads 7, Telefon 1322, købe Aarbøgerne 1908, 1909, 1911—1916 og 1918 for 6 Kr. 1910 og 1917 er udsolgt.

Medlemsbidraget er 3 Kr. aarlig.

Medlemmer af de andre historiske Samfund under »Dansk historisk Fællesforening« kan subskribere paa Aarhus Stifts Aarbøger for halv Pris, 1 Kr. 50 Øre aarlig, og vort Samfunds Medlemmer kan subskribere paa de andre Aarbøger for samme Pris.
